

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

СПИСАНИЕ ЗА ЛИТЕРАТУРА
ПОЛИТИКА И СТОПАНСТВО

ГОДИНА I

КНИГА 1

Я Н У А Р И

1946

СОФИЯ

БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД

МЕСЕЧНИК ЗА ЛИТЕРАТУРА, ПОЛИТИКА И СЪОПАНСТВО

ГОДИНА I

СОФИЯ — 1946

КНИГА I

БЕЛИТЕ ИЗВОРИ

КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ

I

Дамян Любенов, който отдавна беше прехвърлил шестдесет години, седеше под старата лозница пред своя дом и се усмихваше на светлия летен ден. Жена му Дафина беше постлала върху каменните плочи нова плетена рогозка и бе наредила до варосаната стена няколко писани възглавници. Едно птиче цвърчеше между едрите зелени листа, но Дамян не го чуваше. В тоя миг той мислеше за нещо, което изцяло поглъщаше неговото внимание. Защо седмият ден от седмицата — неделята — е толкова хубав? Тъкмо това искаше на себе си да обясни. Изведнъж той видя празника като узряла нива, която нежно трепти и кротичко диша под слънцето. За такива неща човек с човека трябва да разговаря, но около него нямаше никой. Погледна към жена си, но тя беше се свила до коляното му и дремеше върху малка възглавничка. Бръчките по нейното чело му се сториха, че са дълбоките следи на техния дългогодишен семеен живот. Посегна с ръка да я погали, но взе бял косъм от забрадката ѝ, духна го и предума:

— Бели косми — дълъг живот!

Жена му въздъхна на сън, а той разшава пръсти над лицето ѝ да я приспи дълбоко и тихичко добави:

— Не, няма да приказвам, ще я събудя. Нека да си спи. Сънят превръща старите хора на деца. Спят си и за нищо не мислят.

След това той се обърна внимателно на другата страна, подпря се на ръката си, изправи се и тихо, на пръсти, влезе в къщи. Върна се с Библията. Безшумно, с притаен дъх, седна на мястото си, усмихна се на жена си и лекичко докосна пръсти до пожълтялата ѝ, набръчкана ръка.

— Спи си, дружке, спи!

Задържа погледа си в узрялата круша, полюбува се на пожълтелите петровки и отвори голямата книга. Прочете редовете, които му попаднаха на очи и се замисли. Стори му се, че от невиделица пристигнаха до слуха му стари, вековни гласове, но, вместо човешки говор, ясно чу шума на нивите. От тоя тих, раз-

нежен шум той разбра, че само един може да приказва с толкова много гласове. Това е Той, бащата на земята и небето, пред когото всички човеци си остават малки деца. „Истина, истина ви казвам, че вие ще се разплачете и разридаете, а следът ще се възрадва; вие ще бъдете наскърбени, но скръбта ви ще се обърне на радост“. Дамян дълбоко повярва в истината на тези думи. Ето, той е много, много радостен в тоя час. Другарката му спи до него, а двамата му сина сега пътуват под жаркото слънце и с младостта си дават сила на равнината. Сега вътре в него е тъй тихо, че чувствава със сърцето си дремката на узрелите жита, стъпките на безбройните насекоми и пляска на птичите крила. Като че се намира сред полето, тъй ясно вижда, как една тревичка леко се полюлява от радост, че е поникнала. Неговият широк двор е равен и чист, градините му се зеленеят, а между клоните на овощните дървета подскачат птички. Не е дребна работа да има птички в един двор. Те са рожбите на радостта. Ако нямаше птички, светът щеше да бъде безрадостен. Ето тая малка, незначителна мисъл, същинско просено зрънце, му помогна да отключи мъдростта на Христовите думи. Сега, каквото и друго да му се случи, той ще си остане радостен, няма да позволи на злото да го смути.

Дамян неволно се прекръсти и затвори книгата. Сложи я на коленете си и си помисли, че държи целия свят на скута си, без да му тежи. Възможно ли е един човек да прегърне света, като малко дете и да го носи? Тоя въпрос го затрудни, не беше по възможностите на един селянин и то от Брястово. Отново отвори книгата, сви очите си от светлината и съвсем бавно засрича, сякаш сега се учеше да чете. „Защото истина ви казвам: докле премине небето и земята, ни една йота или чертица от закона няма да премине, докато всичко не се сбъдне“. Ето, значи, кой държи целия свят в ръцете си. От тия думи той разбра, че неговият закон е много по-малък и силата му — по-немощна. Мислите му отново го върнаха към синовете му и той повярва, че всичките му мечти около мъжките му рожби ще се сбъднат. Накани се да събуди жена си, да ѝ каже, че нейните сънища за момчетата ще се сбъднат, но откъм вратника се понесоха стъпки и той дигна глава да види кой иде.

Зададе се млада жена, приближи кладенеца, подпря се на гривната му да се задържи на краката си, след това мина под сянката на крушата и спря до края на рогозката. Тя, като забеляза, че Дафина спи, поздрави тихичко и седна на каменните плочи. Беше празник, а носеше износена басмяна рокля. Ръцете бяха тънки, но подвижни. Те намериха една съвсем бяла носна кърпичка. Жената обърса очите си и изкриви устни за плач. Слънчев лъч я опари по страните и тя извърна глава да не се разридае. Дамян разбра голямата ѝ мъка по увисналите ѝ рамене и леко побутна жена си.

— Дафино, стани, че жената на Черньо Кадански, шивачката Надежда, ни е дошла на гости! Разсъни се и върви да ни направиш по едно кафе.

Надежда се опита да каже, че не е дошла да пие кафе, но не увладя мъката си и притисна кърпичката до устните си, като леко се закашли. Дамян се обърна към гостенката и бащински я покани:

— Стани от камъните и ела, седни на възглавница! Не бива да седиш като чужда.

Дафина се сепна, отвори уплашено очи и затърси в друга посока Надежда Каданска. Най-напред погледна мъжа си, забеляза загриженото му лице и обезпокоена се загледа в гостенката. Дали не беше дошла да съобщи нещо лошо за синовете ѝ? Ами ако конете са се подплашили и са преобърнали каруцата? Веднага заговори да попречи на шивачката да изрече дошлата вест:

— Чакаме децата да се завърнат от града. Големият отиде да посрещне малкия. Тази година той завърши гимназията, станал е вече истински мъж. Те, ей сега, ще пристигнат. Дошла си на време да ги видиш. Почакай, много няма да се забавят. На, чувам звъна на каруцата. Прощавай, че ще те оставя, отивам да направя кафето. Вчера го пекох, съвсем е прясно.

Дафина влезе в отворената врата и се скара на кучето, което беше се промъкнало на сянка под стана. Надежда я изпрати с тъжни очи и след това продума с неравен глас:

— Дойдох много не навреме. Чичо Дамяне, прощавай, за дето ви развалих почивката. Повече няма да остана, ей сега ще си отида.

Последната ѝ дума се прекъсна и тя неочаквано заридя. Наведе глава, притисна чело в коленете си и затресе рамене. Дамян остави Библията в стрени, склочи ръце върху гърдите си, за да не ги чувства като излишни, премига да разпръсне влагата в очите си, изкашли се леко, да прочисти гърлото си и продума:

— Невясто Надежда, ти всякога си добре дошла у нас! Гостенинът е по-голям от всички други, него Бог го изпраща. Днес е неделя, не плачи, не късай сърцето си. Сълзите са хубаво нещо, но още по-хубаво е човек да не плаче. Я ела, седни до мене, не стой като чужда!

— Чужда съм, на всички съм чужда, а най-вече на своя мъж. Аз съм една просякиня. Ходя и търся милостиня от хората. Не мога вече, ще се убия!

Дамян се нареди да каже утешителни думи, но неочаквано спря дъха си. Долови познатия звън на собствената си каруца, оприличи го на радостна песен и някакси високо рече:

— Моите синове си идат. Прибират се в бащиното си гнездо. Но ти остани, не си отивай! Те най-напред ще видят майка си. Тя няма да ги остави на мира, до като не ги разпита за всичко. Аз няма за какво да ги разпитвам.

Надежда Каданска стана права, но не пристъпи, остана като вцепенена на едно място. Дамян се загледа в прошарените ѝ коси, самата нея оприличи на нива, ударена от градушка и неволно въздъхна. Надежда чу въздишката му, обърна се срещу слънцето, загледа се в него до ослепяване и изведнъж захлупи с шепа лицето си. Дамян, за да я опомни, нарочно повлечено заговори:

— Да, момчетата се връщат, ще зарадват майка си. Големи станаха вече, не ме слушат. За това е виновна дъртата, глези ги, като да са пеленачета.

Каруцата влезе в двора и спря пред лозницата. От двете ѝ страни, през сините ѝ ритли, скочиха пъргаво две стройни и едри момчета. Оставиха конете неразпрегнати, дойдоха и застанаха пред баща си.

— Добър ден, татко! — поздрави Любен.

— Къде е мама? — и по-малкият Никола се заоглежда на всички страни.

Поискаха да му целунат ръка, но той ги отпрати с опакото на десницата си.

— Най-напред свършете си работата, а след това ще се посрещаме.

Дамян нарочно се загледа в клонете на крушата, за да не покаже слабост пред синовете си. Те свалиха сламените си шапки, захвърлиха ги върху рогозката и веднага се заловиха да разпрягат конете. Любен откара запотените коне в обора, а Никола, да покаже силата си, затика сам каруцата назад към навеса. Дафина се яви с поднос, спря се на прага и забрави да поднесе кафето. Със свободната си ръка обърса очите си и радостно попита:

— Деца, върнахте ли се? Николчо, къде е бате ти Любен?

Любен прескочи високия праг на обора и застана строен и висок сред двора. Къдравата му черна коса погълна слънчевите лъчи и разхлади челото на майката. Любен се обади отдалече:

— Мамо, доведох ти твоето галено синче!

— И двамата сте ми мили и галени! — пропя Дафина.

Любен дойде, целуна ръка на родителите си и се ръкува с гостенката. И като не знаеше, къде да дене ръцете си от смущение, извади от джеба на жилетката си новото ножче, което беше си купил в града и внимателно го заразглежда. Никола изтича, обърса с длан запотеното си чело и пристъпи да целуне ръка на баща си. Дамян го погледна с престорена строгост.

— Най-напред дай да видя свидетелството, а след това ще целуваш ръка!

Никола се изчерви, бръкна във вътрешния джеб на сивото си палто, извади голям плик и го подаде на баща си. Дамян разгъна бавно свидетелството за зрелост и го зачете, като навремени мръщеше лице. Настъпи пълна, задъхана тишина. Даже и птиченцето престана да цвърчи из лозовата шума. Най-после Дамян се изкашли и загледа със сините си очи смутения Никола.

— Сега ела насам. Вземи свидетелството си и целувай ръка. Не е както трябва, но доволен съм от тебе. На добър ти час в живота!

Никола почтително целуна бащинската си десница, после се хвърли към майка си и я прегърна през кръста. Тя дигна подноса на главата му и викна:

— Пустни ме, че ще разлея кафето! Любене, я вземи кафето и го поднеси на баща си и гостенката!

Дафина, щом видя ръцете си свободни, прегърна малкия си син и го загледа в лицето. Просълзи се от милост, но не го целуна да не се покаже много разнежена пред шивачката Надежда. Преглътна сълзливата си радост и с разтреперани пръсти погали букналия мъх под носа на Никола.

— Ти вече имаш мустачки. Станал си мъж, скоро ще те оженим.

— Аз няма да се ожения! — натърти Никола, но не се отдръпна от майка си.

— Да не се готвиш за манастир?

Никола здраво обхвана кръста на майка си и я дигна във въздуха. Дамян строго му забеляза:

— Я остави майка си, да не я събориш! Влезте с бате си в къщи, повече не ми трябва. Починете си, че утре ще ви дигна рано да отидете на жътва.

— Дамяне, какъв си, не можеш да гледаш децата си от лошотия. Нека и утре да си починат.

— Ссст!... Младите хора най-добре си почиват в работата.

Любен и Никола се засегнаха от думите на баща си и намусени влязоха вкъщи. Дафина ги последва и шумно затвори вратата след себе си. Така тя отдели рожбите си от бащата. Щом е толкова със студено сърце, то тя няма да му позволи да слуша стъпките им, когато се изкачват по стълбите.

— Любене, Николчо, чакайте мама да ви види и да ви се понарадва! Оставете баща си, той е станал много опърничав. Не дава дума да му се продума. Откакто се е заловил с тая пуста Библия, къде него не се отива. Все за големи работи бълнува. Не вижда, че е побелял като дядо, ами още се готви живот да живее. Гладни ли сте, деца? Елате, мама ще ви нахрани. Приготвила съм ви пълнена кокошка и сладка баница.

— Не сме гладни! — натърти Никола.

— А пък аз с такава радост ви приготвих всичко. Да не сте болни?

— Не, не сме болни! — отсече недоволно Никола.

— Още не съм ви видяла и вече ми се разсърдихте. Много ми е мъчно, за дето не ме зачитате като майка!

Никола погледна майка си в очите, забеляза сълзи в тях и, за да не се разплаче и той, подаде й свидетелството си.

— На, дигни го, скрий го в раклата!

Тя взе плика, приближи го до замрежените си очи и го целуна. Никола го грабна от ръцете ѝ и с наравен глас ѝ каза:

— Ти пък, мамо, всички книжки целуваш, сякаш са икони!

— Лошо ли направих, синко?

Никола извърна глава към брат си:

— Бате, хайде да се качим в гостната. Искam да видя портрета на дядо Любена.

— Тоя, дето ти го рисува ли? — радостно възкликна майката и добави: — Тъй, синко, върви и му се похвали, че вече си станал голям мъж. Той много ще се зарадва. Бог да го прости, много обичаше учените хора!

— Ние не сме учени! — пак натърти Никола.

Синовете на Дафина се прегърнаха, заедно изкачиха стълбите и влязоха в гостната. Дафина не ги последва. Седна на първото стъпало и се приготви да избърши очите си с престилката. Но, за изненада и на нея самата, този път тя не можѐ да се просълзи, а отпусна ръка и тръгна с мислите си. По едно време лицето ѝ просия и тя тихичко заговори:

— Двамата много се обичат, все са заедно и все нещо разговарят. Много сладко приказват. Цял живот да ги слушам, няма да им се наситя. Ще стана да им приготвя мляко с ориз. Николчо много е порасъл и гласът му е надебелял, като на стигнал ерген. Още малко и ще стигне батко си. Сега цялото село ще им се радва!...

Дамян дори не се пошавна от мястото си. Сега той можеше да седи, докогато си иска. Той е господарят на тоя дом и ще остане пред вратата му да го пази. Един от прозорците на гостната се отвори шумно и стъклата издрънчаха. Дамян поклати заканително глава, сякаш синовете му стояха пред него. Още са лекомислени, не държат сметка, че стъклото лесно се чупи. Довечера на софрата, той ще им направи забележка и след това ще им говори за истината и закона, който няма да премине, докато не се сбъдне. Ще ги опита, дали са узрели в ума. Големият е вече учител и не му изглежда толкова глупав, но малкият е малко нещо вятърничев. Стигнал мъж е вече, а още се върти около майка си и пред всекиго я прегръща. Само с прегръдки човешкият ум не зрее.

Дамян не остана много доволен от заключението си. Ако го беше казал гласно на синовете си, те щяха да си помислят, че той завижда на жена си, за дето само нея прегръщат. На него не му трябват такива прегръдки, че после скъпо и прескъпо се плащат. Още малко и щеше да забрави, че Надежда Каданска стои права с най-черна мъка в сърцето. Тя притисна бялата кърпичка до устните си, закашли се глухо и продължително и, след като се успокои, тъжно продума:

— Чичо Дамяне, аз ще си отида, друг път ще дойда! Сега има голяма радост в къщата ви, а моите грижи са по-лоши и от замърсени рани! — и Надежда се наклони да си върви.

Дамян се почувствува виновен пред гостенката, надигна се на едното си коляно и протегна ръка към нея.

— Надеждо, остани! Нямам повече работа със синовете си. Да ги посреща майка им! Ела, седни до мене и отвори сърцето си. Днес е света неделя, ден на човешината. Хора сме, докато сме тука на земята, ще си помагаме едни на други. Тая сутрин ходи ли на църква? Много, много хубаво беше!

— Не, не съм, не ме пуснаха!

Надежда се върна и седна на възглавничката, на която Дафина беше дремала. Дамян премести Библията от другата страна и спря поглед върху челото на тая млада, но повяхнала жена. Забеляза три реда бръчки и една къдрица, която беше се залепила на спящото ѝ око, сякаш беше мъртва. Неволно си представи своя баща на смъртния одър и някак си унесено въздъхна. Каданска почувствува тая въздишка за съчувствие, загледа се в една точка и заговори с молитвен глас:

— Чичо Дамяне, дошла съм да си изплача мъката пред тебе. Те не знаят, че съм тука. Ако се научат, с камъни ще ме пребият. Вече няма живот за мене. Тъпчат ме като парцал. Поробиха тялото и душата ми. За всичко е виновна свекървата Джена. Държам синовете си, като да им е любовница. Боже, прости ме! Те са я зяпнали в устата и правят всичко да ѝ угодят. Всички в тая омагьосана къща се нахвърлят върху гостбата като свини. Чревоугодието ги сдушава. Онзи нехранимайко, Войно, след като скита из света цели пет години, завърна се с най-мръсна душа... Не, не мога повече, ще се убия!

Надежда даде широк път на мъката си. Нейното сърцераздирателно ридание проникна през затворената врата и стените, и смути Дафина. Тя се блъсна в дебелата къщна врата, отвори я, подкоси крака и седна на прага като пребита. На отворения прозорец на гостната се показаха гологлавите ѝ момчета. Каданска тъй беше загънала в гърчовите на сърцето си, че нито можеше да чува, нито да вижда. Изпусна задавен вик, изхленчи няколко пъти и изведнъж утихна, и почти със същия глас продължи:

— Върна се мръсен без риза на гърба. Цяла седмица съм си вадила очите да го докарам в ред. Лъже майка си, че е станал инженер и тя му вярва. Разбесувано куче е той. Завчера, когато брат му беше в града, той влезе в спалнята ми. Аз току-що бях станала и нямах време да се облека. Той се ухили и седна на леглото ми. Закрих гърдите си с първия парцал, който ми попадна на ръка и го помолих да излезе от стаята. А той, вместо да стане, легна на леглото и изопна краката си. След това сложи ръка на цепката на панталоните си и ми рече: — „Ей тука се е скъсало едно копче, ела и го заший!“ Аз се разтреперах, избягах, скрих се в избата и там останах цял час. Стана ми студено, върнах се да се облека, но той беше се разсъблякъл и легнеше под юргана ми. Щом ме видя, показа мръсните си зъби, протегна се бясовски и впи замъглени очи в голотата ми. „Ела, легни при мене да се стоплиш. Не се плаши. Или бате, или аз все е едно. Ти си наша собственост!“ Аз го заплюх и му рекох: —

„Не те е срам! Ще кажа на брат ти!“ И пак избягах. Цял ден съм стояла гола в зимника. Вечерта Черньо се върна, опитах се да му кажа, но той се нахвърли с псувни върху мене, удари ми плесница и страшни думи изрече: — „Кучка, като тебе, която не ражда, мами след себе си кучетата на цялото село!“ Не съм раждала, че как ще раждам, когато от него съм дошла на тоя ред? Още през първата ни брачна година забременях, но не можах да го донося. Той уби плода в утробата ми. Върна се пиян, наби ме и ме изпъди във на студа. Цяла нощ съм зъзнала. Разболях се от пневмония, пометнах и едва не умрях. Оттогава утробата ми е като разкъсана. А майката, о, тя е страшно чудовище! Само с лъжа и клевета живее. Само да ги погледнеш отнякъде, когато вечерят. От мляскането им цялата къща се тресе. Боже, между какви изедници попаднах! Иде ми да си взема очите и да се хвърля в „Белите извори“. И ще го направя!

— Защо ще се давиш? — обади се Дафина зад нея и веднага добави: — Напусни ги. Да видим, какво ще правят без тебе. Ще изпукат от глад. Ако не са твоите ръце да шият людско, голи и гладни ще ходят. Джена ли? Зная я аз тази хубостница. Тя от време живи хора яде!

Надежда се отдръпна да не стои гърбом към Дафина и продължи, сякаш нищо не бе чула:

— Тази сутрин старата отиде на църква. Защо ли ходи да мърси и Божия дом! Черньо пък отиде да пие ракия в кръчмата, след като взе от мене пари. А онзи мръсник остана въщи. Издебна ме, когато се наведох да подклада огъня в огнището, нахвърли се върху ми и ме целуна. Пфуй, ще умра от погнуса! Блъснах го силно с лакът в корема, избягах и не можах да сготвя обяда. Черньо се върна и, като разбра, че не съм сготвила, разпсува се, взе празното тенджерче и го хвърли с все сила върху ми. Удари ме в крака и още ме боли.

Каданска заголи крака си и показа голямо, синьо петно.

— Виж, чичо Дамяне, докъде я докара моят мъж! Сега ходя по чуждите врати и се разголвам да показвам синините си. Прощавай, не зная вече, какво да правя! А оня донесе отнякъде кутия локум и ми я поднесе. Аз плюх в страни и му обърнах гръб. Свекървата се нахвърли върху ми, нарече ме, с какви ли не думи, след това взе локума и го изплюска. Мили Боже, какво зло ти сторих, та ме хвърли в лапите на тия мръсни гадове? Не съм вече свясна жена, оплюха ме и ме ограбиха. Искат да ме направят по-долна и от парцал. Дошла съм при тебе, като при рожден баща. Ти си благ и мъдър човек, помогни ми да се измъкна от това вонещо блато. Аз съм кръгла сиракиня, вземи ме като своя дъщеря под крилото си. Чичо Дамяне, моля ти се, помогни ми! Не мога вече, не, нямам сили, пропадам!...

Дамян даде знак с очи на жена си да не приказва повече и се загледа през листата на крушата в слънцето, което токущо бе се наклонило на запад. Мина му през ума: — „Вие ще

бъдете наскърбени, но скръбта ви ще се обърне в радост“. Но как е възможно скръбта на тая клетница да се обърне в радост? Пред очите му се спусна гъста мрежа, и той се смути. Листата на крушата ту закриваха, ту пропускаха слънчевите лъчи. В открития двор светлината даваше златист отенък на зърнестия речен пясък, набит от дъждовете. Как трябваше да премери радостта си от завръщането на момчетата със страданията на тая измъчена човешка душа? Светът наистина е объркан. Едни се радват, други плачат. Трети очакват с надежда бъдещите дни, а има и такива, които нито са живели, нито живеят като хората. Но, щом Христос го е изрекъл, трябва да е тъй. В Словото Божие няма лъжа. Най-голямото чудо ще бъде, ако един ден скръбта на Надежда Каданска се обърне в радост. Дамян повярва дълбоко в тази си мисъл. Едва доловимо се усмихна, в сърцето му бликна милост и кротко, с детска наивност, продума:

— Нищо лошо не се е случило. Всяко зло за добро.

— Мъжо, ти не си с всичкия си ум! — прекъсна то веднага Дафина.

— Ти там мълчи и слушай!

— Я нека някоя от твоите дъщери да е на нейно място, тогава ще те видя!

— Щом се е случило с Надежда и с нашите дъщери може да се случи. Дяволът не спи, той ходи по всички пътища и чука на всички врати. Сега повече не ме прекъсвай. Жената не е дошла тебе да слуша, а да намери лек за болката си.

— Чичо Дамяне, вярваш ли, че има лек за моята болка. Кажй, бащичко мой, има ли такъв лек за мене?

— Имай търпение, всичко щѐ ти кажа. Познавам много добре тоя дом. Със свекър ти, Бог да го прости, бяхме добри приятели!

— Ами, добри приятели, като кучето и котката! — пак го прекъсна жена му.

Дамян разшава дебелиите си пръсти към нея, да не се заяжда и продължи с глас, който Дафина почувствува като заплаха. Тя се дигна от прага, измърмори нещо под нос за него и влезе вкъщи, повече да не го дразни.

— Минтан не беше лош човек, но живя много лошо. Виж, Джена не е добра жена. Той се бори с нея, но не можа да ѝ свие врата, тя излезе по-силната. Много често съм сядал на софра в тази къща. Злото винаги намираше начин да вгорчи сладкия хляб. За пръв път в нея влезе доброто, когато ти дойде. Затова е станало всичко това, дето ми го разправи. Цялата земна злина се събра в това огнище, запали и раздуха огъня на безпаметния раздор. Но ти не се страхувай. Колкото и безпомощно да изглежда малкото добро пред голямото зло, то знай, че добрината никой не може да победи. Видяла ли си, как плодно зрънце отмества цяла скала, за да поникне? Ти си като това зрънце. Те ще безумствуват, ще бесуват, но на края ще отстъпят,

ти ще излезеш на чист въздух и ще се радваш на слънцето, на най-голямата Божия благодат.

— Чичо Дамяне, слънцето навеки е угаснало за мене! Моят живот е тъмница!

— Преди много години с мене се случи едно чудо. Връщах се от прясното гробче на едно от милите ми деца. Вървах към къщи, а пък няхах желание да прекрача вратника на моя си двор. Тогава излязох от селото и се залутах из равнината, из класилите ниви. Все ми се струваше, че не тъпча корени, а детски гробчета. Помислих си, че съм изпълнил цялата земя с гробове, та поисках и аз да легна в гроб и никога да не се събудя. Седнах на един слог и забих поглед в земята. От сълзи не виждах нито пръстта, нито корените. Всичко беше се замрежило и аз си казах: — „Ето, няма вече радост, няма вече живот за мене!“ В това време над главата ми пропя птичка. Дигнах глава и я видях, но върху нея върхлетя ястреб и аз чух, вместо песен, последния ѝ смъртен писък. Тогава ми мина през ума, че щом и птичките умират, защо и децата да не умират? Та само ние хората ли ще се радваме на деца и птички? Бог и Той иска около себе си птички и деца. А щом Бог се радва на нещо, то е само за добро, не е за лошо.

— Откакто съм се родила не съм видяла добро и няма да видя! — изтръгна от сърцето си Надежда.

— Ти каза, че искаш да се хвърлиш в „Белите извори“. Знаеш ли, отгде са си взели името? В далечно време една бедна майка имала трима синове, левент юнаци. Дошла чумата и ги покосила. Тя ги загубила в един гроб, кукнала до него и писнала. Цели три години се е носил нейният безутешен плач. Най-после окачила на шията си една скъсана торба и тръгнала из света да проси. Хората ѝ давали пари, хляб и катък, но тя нищо не вземала, а само хленчила с пресипнал от плач глас: — „Добри хора, милост, милост ми подарете!“ Хората я гледали и си говорили: — „Тази жена е побъркана. Очите ѝ са като на луд човек!“ Само кучетата са се въртели около нея и от милост ѝ билижели изранените ръце и нозе. Дошъл мор и по псетата, и те измрели до едно. Майката останала и без тая трохичка милост. И решила да тури край на живота си. Обиколила целия свят и най-после дошла в нашата равнина и там, дето са сега „Белите извори“, там паднала по очите си, прегърнала черната пръст и рекла: — „О, майчице земьо, ти ми отне всичко, сега прибери и мене. Нека моят гроб да се превърне на камък, та който човек мине оттука, да седне и да си почине на него. Той ще си почива, а пък аз ще му нареждам мъката си, та дано събудя милост в сърцето му“. И толкова дълго плакала след тия думи, че очите ѝ ослепели и изтекли. Повдигала глава да види слънцето, но светът бил потънал в мрак и тя се уплашила. Нима нейната майчинска скръб е помрачила света? Дигнала ръцете към небето да извика Бога на помощ, но сърцето ѝ се пръснало

и тя грохнала мъртва. Овчари я загробили на същото място, дето я намерили. На четиридесетия ден гробът ѝ се превърнал на камък и изпод него потекли две бистри струи вода. Хората се зарадвали на сладката, бистра и студена вода и я кръстили „Белите извори“. От очите на майката потекли двете струи. И така от мъката на нещастната майка се е родила най-голямата радост на нашето село. Сега по жътва жътварите пият тая студена вода, разхладяват морните си чела и пеят най-хубавите песни. Разбра ли, как от страданието човекът получава най-хубавите и чисти блага?

— Но аз още не съм била майка като хората. Всички искат да ме видят като най-срамна блудница.

— Твоето страдание е много по-голямо. Няма майка в света, която да не е заровила в земята свидна рожба. Тази мъка е човешка и е до всички, но твоят ад е сатанински. И затова от твоето сърце ще цъфне най-хубавият цвят, ако изтърпиш докрай с вяра в Бога. Твоята благост ще ги опомни, ще спаси душите им. Една спасена душа струва повече от богатството на целия свят. Тогава ти ще станеш майка не на плът човешка, а на вечен дух. Тъй ще бъде. Самата истина ти говоря. Кажй, кое е по-хубаво: да те нахранят и напоят или да те помилват? Да просиш милост или да раздаваш? Знаеш ли, какво нещо е да сложиш ръка върху главата на човек и да го помилваш? Слънцето дава живот на земята, а милостта — вечност на душата.

— А защо и мене някой не помилва?

— Тебе сам Бог ще помилва. Имай търпение и ще видиш. Иди си с мир въщи, освободи мислите си от тъмния облак на злото. Не ти казвам да не се браниш, брани се, но с кротост. Това, което е в сърцето на рода Кадански, то не мъчи само тебе, а целия свят. Доброто нито бяга, нито отстъпва, нито се помрачава. Злото е, което руши, убива и пали. То ще запали световната война и ще подготви свършека на света. Всичко иде от жената. Една ражда греха, друга — спасението. Когато ти домъчнее, потърси ни. При нас ще си починеш. Не слушай стрина си Дафина. Тя бързо решава, но е добра по сърце. Ако ги изоставиш в тоя мрак, в който са потънали, те ще погинат. Тогава ти ще извършиш най-големия грях — ще погубиш не човешко тяло, а Божия душа.

— Нищо не зная. Ако тоя ужас не спре, аз ще умра от мъка!

— Ами ако мъченическата ти смърт ги стресне и събуди от страшния сън?

— Да знам, че ще се опомнят, още днес ще се хвърля в „Белите извори!“

— Не така, дъще Надеждо, не така! Ти нямаш власт над живота си. Човекът е като нивата, дава плод, когато му дойде времето. Твоето време още не е дошло. Ще кажеш: на чужди гръб сто тояги са малко. Ще сгрешиш. Животът е нещо друго, той е закон, който трябва да се изпълни до йота.

— Прощавай, чичо Дамяне, сега ще си отида! Какво ли ще стане с мене? Боже, дай ми сили!

Надежда Каданска се опита да стане, но политна и се опря на двете си ръце като дете. Дамян пъргаво се изправи, хвана я под мишниците и ѝ помогна. Тя сложи глава на рамото му, остана така един миг, докато се съвземе, след това целуна десницата му и се отдели от него. Запристъпва като пияна. Думите на Дамяна тъй я объркаха, че тя не виждаше, къде отива. Отново почувствува вълчите зъби на мъката и потрепери. Спря се до каменното корито на кладенеца, видя олизаното му дъно и си помисли, че един ден и тя ще се превърне на корито, в което родът Кадански ще събира вонящата си тиня.

Дафина излезе от къщи, настигна я, улови я под ръка, като болна, да я изпрати до вратника. Слязоха на двора и момчетата. Наредиха се от двете страни на баща си и с влажни очи изпратиха нещастницата. По едно време Дамян усети, че синовете се притискат до ръцете му. В този миг, те бяха само негови рожби, но не и на Дафина. Погледна ги отвисоко, с крайчеца на очите си, усмихна се на една от стъпките на Надежда Каданска, в която пясъчно зрънце лъщеше на слънцето и им рече:

— Тази жена е светица. Когато ви дойде времето да се жените, потърсете си жени като нея!

— Аз няма да се женя! — обади се Никола.

Дамян сложи ръка на главата му, след това бавно я отпусна по гърба му, усмихна се унесено и остави сами синовете си. Доближи плета на градинката, откъсна лист от най-високото цвете и се очуди на преплетените му жилки, сякаш за пръв път виждаше хубостта на света, изписана само в едно листице, и щедростта на Твореца. Накани се да извика момчетата и да им покаже това малко чудо, но веднага се отказа. Може да вземат тая негова прищявка за слабост и да се възгордеят. А гордостта е порок, който води към разпътство и смърт.

Дафина изпрати Надежда Каданска до протката, която беше широко разтворена. И двете жени се отдръпнаха под високия навес на портите. Така те се закриха от любопитните погледи на хората, които минаваха по пътя. Надежда повдигна високо хълъналите си гърди и изпразни с продължителна въздишка всичкия си въздух. Дафина се наклони до лицето ѝ и тихо, шепнишком ѝ продума.

— Напусни ги! Това не са хора, а зверове!

— Ами без мене те ще умрат от глад!

Дафина се приготи да ѝ каже още нещо, но от милост за брави думите си. Разпери ръце, прегърна я и я целуна майчински по челото. И за да не се разплачат и двете, с бързи стъпки се върна при синовете си. Те поискаха да срещнат очите ѝ, но тя извърна глава в страни и с плачлив глас им каза:

— Ами станете мъже като Черньо и Войно . . .

Дафина не можа да довърши, разплака се и без време отиде да хвърли зърно на кокошките. Никола се върна в гостната и след малко, през отворения прозорец, се разнесе гласът на цигулка

II

Пътят до „Белите извори“ минаваше по левия бряг на брястовската лъка, заобикаляше корените на вековен дъб, губеше се между царевици и слънчогледи и опасваше кръста на равнината. По него вървяха Никола и Стефан, изтърсаците на Дамян Любенов и Васил Будаков. Никола бе плещест, с кестеняви очи и коса, а Стефан, по-скоро жилест, отколкото едър, рус и с подвижно, възторжено лице. Сивите очи на Стефана се учудваха на всичко и бърчеха кожата на челото му. И двамата стъпваха здраво в равномерна стъпка. Те бяха без палта, по зелени памучни робашки, гологлави и носеха цигулки в черни, дъсчени калъфи. Заедно свършиха гимназията тази година. В тяхната почти братска дружба имаше нещо необяснимо. Подражаваха си един на друг, като всеки гледаше да живее живота на другаря си. Много обичаха да се фотографирват, но винаги двама.

През тоя горещ летен ден, те отиваха да изпълнят една от-давнашна своя мечта — да свирят с цигулка сред равнината. Тая мечта се беше родила от следния сън на Никола: — Една девойка в бели дрехи, ходи от нива на нива и свири на цигулка. На гърдите си носи червена роза, а тънките ѝ пръсти блестят като утринна, пролетна роса . . . Тоя сън завладя мислите на Стефана и стана негова съдба. Сега той бе, който носеше на гърдите си червена роза. И тъй жадно оглеждаше равнината, сякаш очакваше да зърне отнякъде девойката.

Слънцето препичаше, шурците-жътвари викаха, а в дълбочината на пътя лятна ветерущица дигаше бели поли и се губеше върху натежалите китки на просото. Никола се усмихна като баща си и се загледа пред себе си, а Стефан се изправи на пръсти, приготи се да излети из слънчевия въздух. Пътят леко изви и се насочи към вековния дъб. Това старо, клонесто дърво, което лежеше като исполински бивол сред равнината и пъшкаше, се изпречи пред двете момчета. Спряха под сянката му и заслушаха старинната му мълва. Никола, който се въртеше с мислите си около ударите на неспокойното си сърце, пръв заговори:

— Вчера, като бях в града, видях Бистра.

— Бистра Анкова ли? Наистина ли я видя? — и Стефан отново се изправи на пръсти да излеги.

— Тя не ме забеляза. Бяха с Лада Алинска. Влязоха в сладкарница „Ягода“ и седнаха на една маса.

— Не влезе ли и ти в сладкарницата?

— Не, не исках да се изложам. Ние още не сме се запознали.

— Ако бях на твоё място, щях да влезам, па да ставам каквото ще! Е, хубава ли беше?

— Коя, Бистра ли?

— Лада Алинска е вече учителка! — рече Стефан, сякаш бе вече стара мома, а не девойка на деветнадесет години.

Никола наведе глава, размахва леко цигулковия калъф, излезе от сянката на дъба и тръгна по слънчевия път. Стефан го настигна и, без да беше уморен, задъхано го попита:

— Непременно искам да зная, много ли си влюбен в Бистра?

Никола не му отговори, загледа се в лицето на едър слънчоглед и изведнаж му се стори, че в един миг само може да преброи сбито наредените му семена. Той имаше тая слабост да вярва в невъзможните неща. Помисли си, че слънцето, небето, слънчогледите, зелените царевици и прося — всички се радваха на хубостта на ученичката от седми клас Бистра Анкова. Като забеляза, че Стефан рее погледа си из светлия простор, наклони се леко и докосна с устни широкото лице на слънчогледа. Стефан се развълнува от тая целувка и го изненада:

— Защо го целуна? Прекрасен е като Бистра.

— Не, аз само го помирирах! — неволно излъга Никола.

— Аз много добре видях, като го целуна. Това ти е първата любовна целувка. И аз ще го целуна.

Стефан пристъпи, прегърна слънчогледа и го целуна. Никола се усмихна, откъсна най-малкото слънчице и го закичи на гърдите си. Продължиха пътя си, закриха се между две царевици и седнаха на високия слог с гръб към слънцето. Никола откъсна цветче от див грах и го помирира.

— Няма мирис, а на мене ми се струва, че то е, което изпълня въздуха с неземно ухание. Нима ти не усещаш странния мирис на любовта? Не мога да си я представя, а пък я чувствавам, как се вмъква в кръвта ми. Слънцето се мъчи да запали гърба ми, а пък аз си мисля, че тя ме милва. В мириса на всички треви има нещо от нея. А в тихия глас на царевичната шума долавям нейните стъпки. Я дай ухо на това, което пее из равнината и ще чуеш нейния глас. Ето, нейният звън минава над нас, отдалечава се, но не се губи. Тя свири на вълшебна цигулка.

— Кольо, много ми се свири сега нещо от Моцарт. Пгичките ще млъкнат и ще слушат!

Стефан отвори калъфа и докосна нервните си пръсти до струните на цигулката. От тихия звук веднага замлъкна шурчето, което нареждаше, изгубено в тревите. Той взе цигулката, стана прав и пое дълбоко въздух, за да не се просълзи от възторг.

— Кольо, сега ще изсвири една моя песен!

Тънките му пръсти се разлюляха върху струните. Запя тънък глас, засили се, широко прегърна равнината и замря в щастлива въздишка. Никола проследи неспокойната игра на челните му бръчки и продума:

— Стефо, ти си влюбен!

— Не, не съм! — и лицето му пламна, сякаш червената роза обля страните му.

— И аз не съм влюден! — никак си пресилено отсече Никола.

— Чиста лъжа! А защо заговори за любовта?

— Тя не е в мене, но съществува, аз я усещам. Аз никога не лъжа.

— И аз я усещам. Гледай, ще затворя очи и ще я докосна с върха на пръстите си.

Стефан затвори очи, протегна ръце напред и започна дълбоко да вдишва топлия въздух.

— Стефо, пригответи се. ще свирим на слънчогледите! Виж ги, те са се наредили като в концертна зала. Днес ще бъде нашият първи концерт.

— Нека да свирим Моцарт.

— Чайковски по-подхожда на равнината. Ще изсвирим „Песен без думи“.

Двамата селски виртуози се поклониха на слънчогледите и засвириха. Никога цигулката не е властвувала тъй над равнината. Птиците и щурците замлъкнаха, а слънчогледите наведоха глави. Тия две селски момчета се докоснаха до тайната на мировата хармония. Първичната душа се превърна във възвишен дух. От това сливане на земното с вечното, светът получи нова светлина, а човешкото сърце почувствува Бога. Една песен без думи разгада безсмъртието. Тази песен изравни човека с птиците и бистрите води. Те не са нищо друго, освен вечно, неразделно цяло. От чистия въздух на всемирния живот се е родила любовта, която никой не може да заключи в земни граници и да я запази само за себе си. А когато усети нейната милувка, той вече е тръгнал по стъпките на гения.

Един селянин, който отиваше за снопи, бе спрял празната кола сред пътя и слушаше. Този, който би го видял в тоя миг, не би обърнал внимание на дрипавите му дрехи, ни на скулестото му лице, а би почувствувал неговия дух като дъждоносен облак, спрял се над зажднели ниви. Знаеше ли тоя селянин, кой бе Чайковски, та поглъщаше в себе си неговата широка, бездънна чувствителност? Песента бе нежен зов към любовта, а смиренното на селянина бе нещо повече — възторг от великото сливане на гения с орача. Тия чудни гласове бяха в него и той се къпеше в тях като в речна вода, затоплена от слънцето. Когато двете цигулки изпуснаха последната въздишка на песента, селянинът извика:

— Браво, момчета! Да сте ми живи! Николчо, Стефанчо, вие ли сте? Накъде сте тръгнали? Да надпявате чучулигите ли? Я се качете на колата да ви закарам на „Белите извори“, да се окъпите. Това цигулки ли са? Много, много хубаво беше!

Тая покана се стори на двамата свирачи като най-голяма похвала. Да минат с волска кола през равнината, значи да преживеят един миг от вечността. Колата ще заскърца и ще превърне всичко в илюзия. Въздухът ще затрепери в слънчевите си пръстени, нивите ще тръгнат бавно като костенурки, а цялата земя ще се залюлее в златни люлки.

Най-напред се качи на колата Стефан. Той се облегна на високата ритла с остри шишове и раздвижи ноздрите си, като пуснато на свобода жребче. Ако отнякъде се зададат Бистра и Лада, той ще скочи над шишовете и ще се скрие в високата царевича. Няма да бъде никак чудно, ако се просълзи от възторг. Никола пък седна на стърчишката, прегърна цигулката си и заслуша тежкото дишане на воловете, задъхани от слънцето. В това дишане той почувствува живота на плодната земя. Струваше му се, че също така би дишал при среща с Бистра.

Селянинът беше се обърнал с половин лице към момчетата, наблюдаваше ги, клатеше глава от неравното движение на предните колела и нещо много далечно си мислеше. Стефан го попита: — Чичо Георги, на коя нива отиваш за снопи?

Той не им отговори, а замижа с очи да почувствува слънчевата милувка върху кожестите си клепачи. Люшна глава напред като задрямал, сепна се и гласно продължи странните си мисли:

— Никола ще стане голям човек. Ще стане. . .

— Нищо няма да стана! — прекъсна го Никола.

— Ще се прочуе много. Ще пише книги.

— Аз няма ли да стана голям музикант? — някак си плахо попита Стефан.

— За тебе няма да кажа нищо. Всичко е Божия работа. Той си избира и хората и ангелите. Хората работят и плачат, ангелите хвърчат и пеят.

Стефан се почувствува като ангел, облегна се на рамото на Никола и скочи леко на пътя, като повлече и него. Георги отново затвори очи и задряма. Колата заскърца и ги отмина. Те пак останаха сами между пресните следи на дървените колела. Уловиха се за ръце, като малки деца, сякаш се страхуваха да не ги раздели съдбата.

В дясно от тях зашумяха два стари бряста; те бяха пазителите на „Белите извори“. Малко по-надолу, около големите вирища, тичаха голи воловарчета и цамбуркаха в дълбоката вода. Двамата другари се отбиха при изворите и седнаха на белия камък. Стефан се наведе, огледа се в бистрата вода и ясно видя, как обрзът му се разля на дъното. Никола пък наостри слух, помъчи се да различи бръмченето на един майски бръмбар от веселите виковете на воловарчетата. Стефан оприличи сребърната мрежа на течащата вода на ангелска песен, на мотив от Моцартова соната и сложи ръка върху Николовото коляно.

— Много ми се иска да разиграя тази весела дружина. Чудесно ще бъде!

Никола само му се усмихна и бавно отвори калъфа на цигулката си. Нагласиха цигулките и засвириха ситно хоро. Воловарчетата радостно се развиваха, свиха хорце и заскачаха по прегорлялата трева. Двамата свирачи тръгнаха един до друг и влязоха в кръга на децата. Най-голямото воловарче поведе хорото към вира

и цамбурна с главата надолу. След него зацапаха и другарчетата му. Заплескаха с ръце по водата, развикаха се и запяха:

Голо хоро момино
в тръне и коприва!
Сиви бели гълъби
тихо си гугукат:
— Гу, гу, гу, гу!
Пляс, пляс, пляс, пляс!

— Бате Николчо, бате Стефчо, хайде окъпете се и вие! Тука е много хубаво!

Стефан, който бързо се увлече, сложи цигулката на тревата и започна бързо да се съблича. Докато Никола разбере, какво става, той се хвърли във водата и заплува. Последва го и Никола. Едно дребно воловарче излезе на брега и кукна до една от цигулките. Огледа се и плахо дръпна струните. Те издадоха ясен звук, то обърна лице и се ухили като дете, което върши нещо непозволено. Воловарчетата отново запяха в един глас:

Бръм, бръм, бръмбарче!
Дрън, дрън, дрънкалче!
Звън, звън, звънченце!
Хоп, хоп, момченце!

Никола и Стефан излязоха от вира, облякоха се, грабнаха цигулките си и засвириха на два гласа „Хубава си моя горо“. Воловарчетата всички бяха ученици от отделенията, та придружиха с ясни гласове на цигулките. Същото дребно момченце дигна ръце във въздуха и извика:

— Това е най-хубавата песен! Урааа! . . .

Из равнината се разнесе общ радостен вик. Възторгът на тия голи ценители на музиката увлече свирачите и те подхванаха нова песен. Сега цигулките запrikaзваха на нов, непознат език. Воловарчетата излязоха на брега, насядаха по тревата, разшириха зеници и се вцепениха в мълчание. Сякаш бял облак бе слязъл на земята и ги бе отвлякъл надалече и нависоко.

— Бате Стефчо, падам!

Дребното воловарче се търкулна по тревата и цамбурна във водата. Всички трепнаха и се изплашиха, замлъкнаха и цигулките. Момченцето се изгуби под водата и не се показа. Всички наскочаха да го спасяват. Но, преди да се нахвърлят във вира, то се показа, ухили се, дигна двете си ръце и извика:

— Улових две златни рибки — едната за бате Никола, другата за бате Стефчо.

Нова радост подлуди воловарчетата. Засъбираха дребни камъчета да го замерват. Свирачите прибраха цигулките си и се отдалечиха от „Белите извори“. Тръгнаха направо през страницата, за да навлязат из високите царевици. По едно време Стефан се обърна назад, погледна към вирищата и рече:

— Това ще им бъде най-добрият спомен в живота. И никога няма да ни забравят, до гроб ще ни помнят. Това са нашите първи стъпки към славата. Вярваш ли, че някой ден истински ще се прославим и ще завладеем света?

— Да вървим! — извика Никола и пръв се нурна в зелените царевици.

В тоя миг и на двамата им се искаше да прехвърлят равнината и там, на върха на сините планини, да прозвучат цигулките им. Да, гласът на цигулката има синкав цвят. Цялото небе е получило дълбоката си синина от ангелските цигулки. В това тяхно хрумване бе истината. Те бяха изпълнили най-хубавата си мечта, бяха засилили с чисти гласове синината на брястовското небе. И когато излязоха от царевицата на пътя, те видяха равнината да искри от радост под слънчевото небе. Стефан се разкрачи сред пътя, развива се на птичката, която беше кацнала на близката трънка и пъргаво подскочи във въздуха от възторг. Напила розата на гърдите си, разкъса я, завъртя се на един крак и разпиля листата ѝ.

— Някой ще мине и ще ги събере. Така един ден ще разпиля и живота си!

— Стефане, ти си влюбен!

— Обичам Бистра Анкова. Бистроо, чуваш ли, обичам те!

Стефан сякаш беше изпаднал в изтъпление. Неговият вик на сърцето смути Никола, и той наведе глава, за да скрие пламналото си лице от погледите на равнината, която бе научила най-съкровенията тайна и бе станала тяхна довереница. Стефан пристъпи до него, хвана го за брадата, повдигна му леко главата и възторжено се усмихна в очите му.

— Не вярваш ли, че я обичам? Снощи написах писмо до нея. Искаш ли да ти го прочета?

Никола отмахна ръката му и се загледа в далечината. Стефан отново зестана срещу лицето му.

— Много ли ми се сърдиш? Ти ме накара да я обикна. И сам не знаеш, какво си вмъкнал в сърцето ми. Заклевам ти се, че никога никакво писмо няма да ѝ изпратя!

— Кога се запозна с нея? — плахо попита Никола.

— Онази нощ, на сън. Видях я да седи сама в сладкарница „Ягода“ Огидох при нея, леко ѝ се поклоних и ѝ се представих: — „Стефан Василев Будалков“. А тя ме погледна с ластовичите си очи, изучули тънките си устни и изучурулика: — „Бистра Анкова, мерси, благодаря, много ми е приятно“.

— Трябва да си сънувал друга. Нейните очи не са ластовичи, а едри сини маниста.

— Отгде знаеш цвета на очите ѝ, когато не си я виждал отблизо? Нали не си се запознал с нея?

— Видях я на сбора „Света Троица“. Аз се бях качил на една върба, а тя дойде и се облегна на дънера ѝ. Едва не паднах, като разбрах, че е тя. Но аз няма да се женя!

— А пък аз ще се женя!

Стефан затананика весела песен и заудря крак по набития път. Доближиха същото онова място, от което усетиха чудния мирис на любовта и двамата едновременно, без да се наговарят, седнаха на слога. Стефан прегърна коленете си и се загледа в многоцветния гребен на равнината. Никола се върна към старите си мисли за любовта и подхвана гласно, но тоя път с едва потиснат възторг:

— Ето един миг, който прелива от любов. Виж равнината лежи опиянена, с широко разтворени очи. Погледни надиплените ѝ поли, как са разперени като паунова опашка. Искам да я заговоря, но не зная, дали ще ме чуе, изгубена в слънчева наслада. Сега само едно мога да направя, да я поздравя с омагьосания вик на птицата чурулик: — „Чурулик, лик, лик, лииик! . . .“ А най-добре ще сторя да събера всички си дъх и да въздъхна — „Сбогом, мила!“

— Сега, бъди честен и признай, че за Бистра приказваш. Кажи, нали много я обичаш?

— Не, не я обичам. У мене всичко е въображение. А границите на въображението са в лудостта.

— А пък аз истински я обичам. Сега ще ти прочета писмото. Моля ти се, не ми се сърди! Помниш ли, какво ми каза, когато бяхме отишли на вашето лозе? Заговорихме за нея, а ти изведнъж посочи един кехлибаров грозд и рече: — „Знаеш ли, от какво зрее бялото грозде? От усмивките на Бистра“. Това сравнение реши моята съдба.

— Такава глупост не съм изричал!

— Щом не си ти, аз съм я изрекъл. Ще слушаш ли да ти прочета писмото?

— Ще слушам.

Стефан извади писмото от джеба на панталоните си, разгъна го с разтреперани пръсти и се загледа в ситните му редове. Изведнъж стана прав, набърчи чело от вълнение, пое дълбоко въздух и пак седна на слога.

— Не, не мога — не искам да те наскърбя! Повярвай ми, аз наистина съм го писал от твое име. Никъде не споменавам името ти, но си послужих с твои изрази. Те по-подхождат на чувствата ми. Аз по-добре бих се изразил с музиката, но тя няма да ме разбере. . . Добре, тъй да бъде, ще ти го прочета, след това ще запаля равнината и ще го хвърля в пламъците ѝ. Така ние двамата с тебе ще изгорим любовта!

Стефан облиза засъхналите си подвижни устни, преглътна с мъка слюнката си и произнесе:

„Мила Бистра“.

Въздухът от дробовете му се изчерпа и той се уплаши от ударите на сърцето си. Почака един миг, докато се съвземе и се обърна към Никола. Почувствува нужда да даде обяснение, защо

така още от първото писмо я нарича „мила“, но унесеният поглед го насърчи и той продължи да чете развълнувано, като при последната дума на изречението изгубваше съвсем гласа си:

„Нашето познанство е много старо, от времето на Адам и Ева. Запозна ни една дребна калинчица под сянката на дивия овес. От този миг ти стана всичко за мене: мечта, илюзия, сън, мисъл, звук, багра, слово, бяло гроздово зрънце, звездно сияние, палящ лъч и съдба. Ако не беше ти, нямаше да има усмивки и красота по земята. Твоите думи родиха ритъма на сърцата, а стъпките ти написаха най-възвишената поема на любовта. Знаеш ли, как започва тая прекрасна поема? „Бистро, запалена от слънцето роса, обичам те!“ А нейният край е един вик, който омагьосва всички ангели на небето. „Бистро, ти обогати душата на земята и светлината на небото! Бистро, един безумец те обича! Знаеш ли, как той посреща утринния изгрев? Само с един пламенен зов: — „Бистро обичам те!“ Жадувам да усетя милувката на пролетното утро и чакам твоя отговор. Знаеш ли, че бялото грозде зрее от твоите слънчеви усмивки?“

Стефан Василев Будаков от с. Брястово“.

— Но, защо се обръщаш към една непозната на „ти“. Не забравяй, че тя е гражданка.

— Защото е богиня. Към боговете никой не се обръща официално, на „ви“.

— Ако бях влюбен в нея, аз бих ѝ написал съвсем друго писмо.

— Ти го напиши, а пък аз ще го подпиша.

— Но стига толкова, да се връщаме вече! — въздъхна Никола и стана прав.

Тръгнаха назад към Брястово. Нямаха желание да разговарят. Пороят беше прошумял и сега водата се прибираше в коритото си. Всеки искаше да тръгне по своя път. Стефан мислеше, че е огорчил най-доверения си другар и му идеше да заплаче от мъка. Какво ще стане с неговата любов, ако Никола му се разсърди? Но Никола никак не беше се наскърбил, а само бе потънал в един облак и се мъчеше да го разпилее с мислите си за Бистра. Така той обмисляше своето писмо до нея. То не биваше да съдържа големи, объркани думи, а само прости, искрени образи. Любовта не е магия, както я чувствава Стефан, а една песен, която тържествува над света. Ще може ли той да напише думите на тая песен? Ще изрази ли ритъма на сърцето си?

Наближиха харманите. По тях вече бяха се издигнали високи купени и хвърляха сенките си като постлани черги. Никола се отби от пътя, стъпи на висок бряг, потъна в сянката на един купен, дигна ръка, насочи я към града и занарежда с топъл глас ритмични слова:

Тихо, кротко спят звездите,
спиш и ти във бащин кът.
Чуй, стани и виж мечтите
на кervани как вървят! . . .

— Кольо, но това е съвършена поезия? Нима така дълбоко обичаш Бистра?

— Не, тя не заслужава да ѝ се посвети нито един стих. Тя е само една проста еснафка.

— Защо искаш да ме огорчиш?

— Я дай писмото. Аз лично ще го пусна в пощенската кутия. Трябва да знаеш, че нас жена никога няма да ни раздели! . .

От селото излезе Войно Кадански и се насочи към двамата другари. Той отиваше на „Белите извори“ да се къпе. Спря се пред тях, усмихна се подигравателно и им подхвърли:

— При мечкарите ли сте били с тия цигулки? Да не се готвите да разигравате из селата мечки и маймуни?

— Ако ти си мечката, аз ще те разигравам! — дръзко му отговори Никола.

— А, ако си маймунка, ще те накарам да седиш на висок прът с игла на връха! — и Стефан изпъчи гърди.

— Говеда, свини! — нагруби ги Войно и гордо отмина.

— Ти пък си . . . конска муха! — извика след него Стефан и веднага се обърна към Никола: — Хайде да го настигнем и да го набием!

— С миризливи буболечки аз не се бия. Той е най-долен мръсник!

Никола се намери да разкаже на Стефана всичко, каквото беше чул от шивачката Надежда, но махна с ръка и се въздържа. Двамата другари отидоха направо в общината. Никола взе писмото от Стефана и сам го пусна в пощенската кутия. След това опря гръб на нея, усмихна му се и продума:

— Много ще се радвам, ако ти отговори! . . .

Разделиха се пред Дамяновия вратник. Никола влезе в двора, приближи клапенеца, сложи цигулката на острия ъгъл на каменното корито и седна до нея. Майка му беше в зеленчуковата градина. Тя веднага го забеляза и отиде при него. Видя ѝ се уморен, посърнал и попипа челото му.

— Николчо, синко, ти имаш огън! Да не си слънчасал?

— Ти пък, мамо, все болести бълнуваш!

— Това е от милост, сине! Майчиното сърце в страховете живее. Да не си премаял от глад?

Никола я отстрани с ръка от себе си, тръгна към къщи като забрави цигулката си. Дафина я прегърна като пеленаче и го последва. Любен, който пишеше нещо в гостната стая, щом чу стъпките на брата си, прибра написаните листове, скри ги, застана на вратата и му се усмихна.

— Е, окъпахте ли се?

— Не! — неволно излъга Никола, влезе в стаята и се тръшна на червения сед.

Затвори очи, по-скоро да притъпи мъката си, отколкото да си почине.

III

От два часа в дома на Джена Каданска имаше веселба в чест на съпрузите Берданови. Киро Берданов, другоселски бакалин, се бе оженил за Мона, единствената дъщеря на Минтан Кадански, и се чувствуваше безкрайно щастлив. Може би това щастие стана причина, той да се закръгли и да пусне гуша под брадичката си. Почти след всяко изречение Берданов куткудякаше от смях. Не беше богат, но непременно щеше да забогатее. Имаше верен усет към добрите и доходни сделки. Така той беше закупил на цели три села агнешките кожи от Богородичните курбани и бе спечелил доста пари. От радост купи на жена си скъп гердан от маргарит и жълти обувки с високи токове. Сега те гостуваха на Джена, облечени и нагиздени като за сбор. Джена, която беше надебеляла и откриваше гръб колкото цяла дикана, се наклони към дъщеря си и ѝ пошепна, че е време, тя да отиде да живее в града, а не да седи и да мухлясва в някакво си дрипаво село. Мона се зарадва на тези ѝ думи, но нарочно и със сметка продума високо:

— На мене и в село ми е добре, но ако Киро един ден ме поведе, няма да ми е много мъчно за селския живот.

Не беше празник, а чист делник. Вършитбата беше се привършила и Брястово отново се раздвижи. Тъкмо това раздвижване по улиците и дворовете даде повод за тая веселба. Всички трябваше да чуят и разберат, че Джена е способна да обърне всеки делник в празник. Семейство Берданови бяха донесли пее чено агне, три сварени кокошки, голяма дамаджана с вино и шиши ракия. Софрата бе сложена в гостната стая, подредена по градски от жената на Черня, която седеше на хляба като чужда. Какво търсеше тя между тия червоугодници? Черньо сякаш отгатна мислите ѝ, взе голям къс месо и грубо го блъсна под носа ѝ.

— На, яж и се наяж! И още веднъж да не съм те чул, да се оплакваш на хората, че ще те уморим от глад. Зъбите ще ти изкъртя!

— На никого не съм се оплаквала. Колкото за един хляб, аз съм способна да го спечеля.

— Синко, ти забрави, че тя е селска шивачка! Нали тя печели и нас храни? — подхвърли язвително Джена и обърса с длан острия си нос от мазнината.

— Виждам я аз, че днес ще ми спечели една плесница по устата.

Киро никак не обичаше разправиите на софра, затова изкуткудяка да тури край на свадливите думи, но се задави и посиня от задук. Мона му стовари няколко пестника в гърба, след това му напълни чашата и насила му я наля в устата. Той обърса протеклото вино по брадичката и гушката, пое дълбоко въздух и отново изкуткудяка, сякаш искаше да довърши прекъснатия си смях.

— Още малко и щях да умра?

— Ами, как ще те оставя да умреш? — рече Мона и на лапа бъбрека на агнето.

— Мойта жена не ми дава да умра! — пак изкуткудяка Киро, но този път с по-тънък смях.

Джена зажадня и дигна чашата си.

— Деца, хайде да се чукнем!

Надежда отказа да пие. Черньо знаеше, че тя не обича виното, но пак се разсърди и неочаквано избухна:

— Махни се от софрата, не мога да те гледам!

Тя, сякаш тия думи чакаше, престана да се храни, прекръсти се бавно, стана от софрата и отиде да шие чужди дрехи. Черньо захвърли след нея оглозгана кост, след това изпи една след друга две големи чаши и изпсува. Псувнята се хареса на Киро и той се засмя. Чуден е тоя Черньо, сърди се, псува, а пък охотата му не изчезва. Има хора, които колкото повече се ядосват, толкова повече ядат. Мона накъса бялото месо на кокошките, поръси го с черен пипер, сложи го пред братята си и сбута с лакът мъжа си.

— Стига си пил, ще се напиеш!

— И да се напия, има за какво. Водя най-хубавата жена в околията, па и Бог ми помага в търговията. Жено, ако ми изпееш мойта песен, ще ти купя златна гривна два пръста дебела.

— Щом толкова искаш, ще ти я изпея, но ти да не забравиш за гривната? После да не кажеш, че си бил пиян и че нищо не помниш?

— Ти запей, а пък аз две гривни ще ти купя!

Мона оплакна устата си с чаша вино, приглади с пръсти черните си залъфи, притисна ги до слепите си очи, усмихна се на мъжа си и подхвана с пълно гърло „Кирчо на чардак стоеше“. Киро се провикна, а тя, без да прекъсне песента, взе късче бяло месо и го пъхна в устата му да млъкне. Той съдъвка месото надвнатри, погълна го и се увлече.

— От радост започна на игра да ме избива. Мамо, искам с тебе да играя!

— И на мене ми се играе! — обади се Черньо и изпразни пълната си чаша.

— Няма свирач! — забеляза Джена.

— Моята жена ще ми свири и аз ще играя! — разпали се Черньо.

— На шевната машина ли ще ти свири? — пошегува се брат му Войно.

— Ей сега ще видиш на какво ще засвири!

Киро Берданов стана от софрата, дигна ръце на главата си, заплеши, но не се отмести да не увеличи шемета си. Черньо се препречи на вратата и заплашително се развика:

— Надеждо!... Надеждо, ела веднага тука?

Жена му се показва плаха и толкова малка, че Черньо изведнъж не можа да я забележи.

— Защо ме викаш?

— Ще играем хоро, а ти ще пееш!

— Нали знаеш, че не мога да пея?

— Знаеш, не знаеш, ще пропееш. Само да посмееш да ми развалиш веселбата и ще те пребия от бой!

— Та аз вече съм пребита.

Той посегна през вратата, улови жена си и тъй силно я дръпна в стаята, че тя се препъна в прага и коленичи. Киро неволно се наклони към тъща си и я прегърна. Джена му се ухили, дръпна го за невчесания перчѐм и му се закани шеговито с глава.

— Много ли ти се играе?

— Мамо, много ми се играе! Ще се прегърнем двамата и здравата ще му тропнем. Да знаеш, че много те обичам. Повече от Мона те обичам!

Тъща и зет се прегърнаха през рамо и леко се задрусаха. Мона не изтърпя, стана и също прегърна мъжа си. Той се смали от тежестта на двете жени, по челото му бликна пот и се провикна. Черньо се залови до майка си да води хорото и заудря бясно крака в пода. Къщата се затресе, а прозорците леко задрънчаха.

— Жено, пей!

Надежда, която се беше свила в ъгъла зад вратата обидена и сломена, захлупи с ръце очите си и захълца. Войно дойде при нея, хвана я под ръка и ѝ пошепна:

— Върви да отидем двама в другата стая, те всички са пияни!

— Не ме докосвай! — изпищя ужасена Надежда и добави:

— Не ми си никакъв — нито брат, нито мъж.

Войно я ощипа, пусна я и седна на седа. Тя избухна в плач и удари глава в стената. Черньо се пусна от хорото и извика с неистов глас:

— Парцал! Да не си светица, че не позволяваш на брат ми да те докосва? Давам му право да те бие и всичко да прави с тебе. Ти си едно бобено гърне без дъно. Дори не можеш послужи и за храна на свинете! — и той ѝ удари силна плесница.

Джена улови сина си за ръкава и го задърпа.

— Синко, остави я! Не виждаш ли, че е луда? Чуждите мъже все на нея налитат. Смята се за голяма хубавица и се държи като царица.

— Ти гледай там хорото си! — изтърва език Надежда, притисна с ръце гърдите си и зачака нова плесница.

— Кучко, млък! Вън! На тоя свят човек има само една майка, а жени, колкото щеш. Да не мислиш, че ще седна да се кланям на една ошърбана и изядена от червеи икона?

Киро отрезня и седна на ръба на седа. Подпря длани на коленете си и затърси начин, как да потули свадата. Най-после разшава пръсти, без да отмести ръцете си и въздъхна:

— Спи ми се, много ми се спи!

— Никой няма да спи. Тук аз заповядвам!

Черньо задърпа майка си и заудря крака с пълна сила. Джена, за да му угоди, започна леко да се люлее. Мона изтича до мъжа си и го задърпа да стане, та двамата да играят. Киро, за да не я разсърди, престори се на умрял, грохна на земята, изопна се и скръсти ръце на гърдите си. С това пианско хрумване, той се надяваше да размее всички и отново да ги върне към веселбата, но Мона го срита в ребрата, и той подскочи и седна уплашен.

— Защо ме биеш ?

— Днеска не ми се гледат умрели хора.

Киро се подпря на двете си ръце, пролази в краката на жена си, изправи се, прегърна я и започна да се върти с нея. Надежда не можа да понесе това диво, пианско изтъпление, излезе и се разплака на отворения прозорец. Идеше ѝ да викне с глас, та цялото село да събере в двора. Но слънцето влезе в облак, засили мъката ѝ и тя се слизна по стената, сви се на кълбо и затресе безгласно рамене. В гостната стая Черньо се спря на едно място и заудря с пета дъсчения под да го продъни. Джена го блъсна, остави го да беснее, седна отново на софрата и лакомо се нахвърли на останките от бялото кокоше месо. Мона седна срещу нея и ѝ придружи.

— Мамо, то се разбра, че ние жените трябва да дадем пример на мъжете! Не ги е срам, оставиха се на една проста шивачка да ги обърка.

— Ще я убия! — изрева Черньо и се втурна към вратата. Киро показва голяма пъргавина, въпреки късото си и закръглено тяло. С лек скок го пресрещна пред прага и го задържа с гърдите си. Двата мъже се сборичкаха. Черньо се ядоса и блъсна главата на Киро в стената.

— Невясто Надеждо, бягай! — извика Берданов и напрегна мисци да го задържи поне още един миг.

Надежда беше чула дивия вик на мъжа си и с време избяга на двора. Черньо излезе на софата, огледа се като вълк, ритна един стол и се разпусува. Хвърли се срещу вратата на спалнята и я насили. В стаята нямаше никой. Яростта му се превърна в страх. Ами ако жена му е тръгнала с писък из селото? Страхът събуди жестокия звяр в него, върна се на софрата, взе един нож и се спусна по стълбите надолу. Препъна се в долния праг, падна по очите си и изгърва ножа. Беше си ударил едното коляно и закуца из двора. Панталонът му висеше разкъсан, но той не го видя, нито чу майчиния си вик, която го викаше да се върне и да не гони жена си из селото.

— Остави я! Ще ходи, ще скита и пак ще се върне. Мъж, като планина, така лесно не се напуща!

(Откъс от романа „Белите извори“).

ИЗОБРАЗИТЕЛНОТО ИЗКУСТВО — ЕЗИК НА ВЕКОВЕТЕ

ГЕОРГИ ТОМАЛЕВСКИ

Всеки може да проследи в една история на изкуството всичко онова, което съставлява грамадното богатство на човечеството — спомените, върху които творческият дух е оставил белезите на своето развитие. Тия произведения на изкуството тук са разгледани от гледище, което се старее да вникне в импозантността на техните маси, в съвършенството на техните форми и в начина, по който са поставени отделните части на тялото, както и физиогномичната особеност в лицата: ъглите на профила и численото съотношение на частите. Това, наистина, съставлява една стройна наука и при това толкова интересна, че в тия съотношения ние можем да открием философията и геометрията на древните майстори. От този поглед към редицата произведения, съставляващи красотата на античния свят, ние искаме да доловим нещо друго — не толкова формално статичното намерение на майстора, не толкова и разположението на частите, нито пък тяхното неповторимо парциално съвършенство, колкото проблясъка на вложена там мисъл и едно светоотношение. По тия творби, майсторите на които отдавна са отминали в неизбродната бездна на времето, са останали следите на един слънчев проблясък, на едно събудено за обич сърце и едно могъщество на възвемащия се творчески дух.

Десет хиляди години преди Христа, човечеството е творило изкуство. Огромните колоси от каменния век на това първо изкуство са груби, първични, наизани зачатъци в изобразителността, постигнати с първичния жест, вдъхновен от необяснимия трепет и страх, вдъхнат от могъществото на природата. Малко по-късно, окото на тогавашния прахудожник е зърнало животното, растението и човека като нещо също значимо в тая могъща природа и ги е привлякло като елементи в своето изкуство. В неолитичната епоха, когато бронзът е станал материал в ръцете на изобразителя, тия форми са достигнали значително съвършенство.

Не размерите, грандиозността и удивителните числени съотношения, които са затворени в пирамидата от Гизе искаме да проумеем, а онова напирашко чувство и отношение към света и Бога, което са имали майсторите на този колос. Не само в реда на колоните, в лотосите на тяхните капители, но предимно в тия наклонени стени на храмовете, ние съзираме стремежа на тогавашния човек нагоре, неговата жива връзка с невидимите светове. Докато пилоните ни показват вълплетената в цветето земна красота, наведените линии на цялото египетско архитектурно изкуство — пирамидите, върха на обелиските и фасадите на храмовете ни сродя-

ват с мисълта, че тогавашният човек е живял страстно с някакъв отвъден свят, с небето и с реалността на невидимото.

Във всички египетски статуи, барелефи, надгробни изображения и саркофази, човекът е даден в един външно притихнал вид, в миг на екстазис, в едно вцепеняване, сякаш духът е отлитнал в друго царство и мисълта е вгълбена в съзерцание. Противно на древноелинското изкуство, където движението и съвършенството е извадено навън, тук то се подразбира. Статуите и изображенията дъхат някаква вътрешна сила. Всичко е изпънато в размисъл. Това изкуство не радва с преходната радост на земята, но ни задълбочава и ни привиква към неподвижно, вътрешно потъване в необятното царство на извънматериалния живот.

Ето как изкуството, по-добре от всичко друго, ни учи, че по течението на Нил в оная отдалечена, отдавнашна цивилизация, са живяли хора, битността на които е протичала между бреговете на живота и смъртта, или по-право, в един свят, където веществената и невестествената реалност са едно.

После, между реките Тигър и Ефрат, в земите на нявгашните Месопотамия и Халдея, са намерени изображения, предимно барелефи, които ни показват бавното потъване в света на формите, плътта и нейната сила. Мускулести ръце и крака, позите на пиршество, ясните очертания на кунтурите, силните животни и стилизуваните цветя ни показват вниманието на твореца към конкретния живот на формата. В изображенията оставени от това изкуство, като съществен елемент, се появява движението. То е изписано в барелефите и всички останали скулптурни творби. В това отношение прочути са изображенията на животни по глазираните цигли, които ни представят ловни сцени с коне и кучета на царя Асур, както и знаменитият барелеф „ранения лъв“ от времето на нововавилонското изкуство.

В физическата, слънчева, разрастнала се до неимоверни висини, култура на красота, чиито най-ярки представители са древните елини, ние откриваме пълното формално отъждествяване на човека с божеството. Древните елини, които създадоха безсмъртните и неповторими творби в архитектурата и скулптурата, са най-големите майстори на човешката, земна красота. Духът на тогавашните творци не е трябвало да се рее в отвъдното, нематериално битие, за да търси с мъка изразните линии на своите стремежи. Всичко е въплотено в самия човек. За тогавашния майстор най-голямата небесна красота трябва и може да се изрази с най-голямата земна красота. Може да се яви разногласие във възгледите на сегашните коментатори и ценители, дали древно-елинското изкуство е чисто и просто усъвършенстване на земните форми до съвършенството на небесна красота, или пък небесната хармония е облечена в човешки образи. Едни могат да кажат, че тогавашните творци са груби материалисти, чийто Бог е плътта. Те свеждат цялото съвършенство до тая плът, защото не познават нищо повече от нея, а други ще рекат, че те са монисти в своите фило-

софски възгледи, защото искат да ни покажат, че цялото съвършенство на вселената се крие и в човешкото тяло. Ние сме склонни да приемем първото твърдение. Древните елини са познавали най-добре земята и земната радост. Съвършенството в архитектурните форми, безсмъртните капители на дорийската, йонийската и коринтийската колона са продукт на много физическо слънце, на ярки контрасти и на едно неповторимо в човешкото развитие чувство за хармония, стилизация и маса. Безсмъртното съвършенство на древните елини, което разчитаме върху достигналите до нас тяхни творби, е съвършенство на земните форми. То е едно равновесно успокоено изкуство, в което не личат следите на никакъв протест срещу земната притегателна сила. Това изкуство е цяло сложено на земята. То не загатва за нищо друго, защото и боговете са такива прекрасни, силни, пълнокръвни, сдържани и примамващи. Голото тяло е доведено до съвършенство, от което не може да се изисква повече. Изображенията на божествата не будят мистичен трепет, за да ги догоним в тяхната тайна и откъснатост. Не, тях ние можем да пожелаем, заради земното им всемогъщество, мускулната сила, телесното съвършенство, защото те биха били украса за нашия земен бит. Бъдете искрени пред лицето на изкуството и кажете какво впечатление ви прави една от тия статуи на прекрасната и слънчева Елада? Кое събужда повече тя—еротиката или духа? Сигурно първото, защото тия изображения са рожби на земята. Нашият най-почтителен поклон пред великите майстори на това обилно, волно и слънчево време, но днешният човек вече счита, че изкуството няма задача да буди страстите, а духа.

Ако спрем поглед върху фасадата на някой от древните архитектурни стилове и обърнем в съзнанието си това съвършенство, изградено от хармонично съчетаните части, всяка една от които представлява завършена стилна красота, ще се убедим, че тая фасада е родена заради обилието на слънцето, което я превръща в съвършен и успокоен архитектурен бисер. От въздушно-нежната мотивировка на симата, която опасва горния край на тригълния гребел, от равното поле на Гейзона, през капчиците на висящите плочи, в барелефното богатство на триглиците, през успокоената и безупречна тишина на архитрава и неповторимите трикапители, могъщо поели тежестта, през канелюрите на колоната, стъпалата и до самата почва, ние усещаме един могъщ поток от светлина, който облива това чудо на формите. Като че тая светлина иде да осмисли стилизуваната и материализирана геометрия в архитектурата. Тя пада на могъщи снопове, подскача по мотивите, като планински поток, успокоява се равно, а после се спуска тържествено надолу в могъщи улеи към човека и към живота.

Тия фасади и храмове ни показват силата, те ни убеждават в могъществото на масите и непреодолимото могъщество на гравитацията, под чиято власт ехиносът на дорийския капител е претърпял една изучена правоподобна деформация. Тия фасади са мо-

гъщо срастнали с земята, с земния живот, с здравата плът и слънчевата красота. Те не ни хвърлят в размисъл по недостижимото, а ни очудват с богатството на постижимото. Те не израстват отдолу, поели път към висините, а имат определен ръст, строго и конкретно отсечен, без желание да досегне звездите. Тоя копнеж за безпределното се роди у човека по-късно и по-късно намери свето въплотение. И друго нещо ни убеждава в това. Храмовете на древна Елада, макар и така внушителни отвън, не са предназначени за много хора. Богатата редица от колони заема голямо пространство, което не позволява събиране на множество. В центъра на тоя храм се е намирало светилището, където е била поставена статуята на божеството, в чиято чест и слава е бил издигнат тоя храм. Древните елини, верни на своето чувство за красота и светлина, са съзерцавали отвън красотата на храмовете. Вътре влизали само при случаи, често единично, когато някой е трябвало да отправи своите молитви и да поднесе своя дар. Слънцето със светлините и сенките на земните форми участва във всяка стъпка на тоя средиземноморски човек. Той е живял потопен в него, но не виждал и не е търсил слънцето, а формите на земята, които то залива със своя блясък. Животът, театърът, общественото опознаване е било навън, по тия стадиони, по площадите, където се творело държавното могъщество, където е възниквала архитектурата и където е могло да бъдат чути техните философи.

Ето това е обликът и същността на това изкуство, оставило незаличими следи във вековете, изкуство, родено от материализуваната представа за божественото и земната сила.

Почти в същия темп, със същата тенденция и стилова особеност започна и възрастна изкуството и на древния Рим. Но там две неща смутиха това необезпокоявано земно забавление: силното чувство на гражданската добродетел от една страна, а в по-късната епоха и появата на християнството, което изигра огромна, съдбоносна роля за всички народи.

Първите признаци за вътрешното духовно отклонение от успокоената и водоравна площ на древно-елинския живот е появата на дъгата в римската архитектура. Може някои да смятат, че линиите в архитектурата и скулптурата са случайни хрумвания. Ние твърдим, че на тях трябва да се гледа като на жива геометрия, която изразява мисловните пътища на хората и епохите. Те са графиката на възхода или падението, белезите за появата на нещо ново в вътрешния строй. Линиите на живата геометрия въплотени в изкуството, са белези на епохите. Привидно, в по-късното време на римското владичество, ние виждаме известно западане по отношение на импозантността на архитектурните творби, но в тях ние забелязваме появата на едно разширение нагоре към небесния свод, към зенита на живота. Римското владичество остави белези от своето могъщество и по-късно. То започна да преобразява света и да му дава нов облик. Римските базилики, храмовете и другите творби на византийското изкуство, носят ясно белега на мистичния

трепет на новата вяра, която насочва духа към висините на всемирния дух. Старохристиянските базилики дишат смиренито на чистия въздух. Те не ни извеждат навън, в слънчевия празник на формите и земята, а ни вглъбяват в себе си, където пулсира живота, затворен в плътта. Може да се каже, че това е отклонение в една погрешна насока, защото тъкмо християнството трябваше да ни сроди с възкресението, което е слънчев празник, но все пак, изкуството от това време, трябваше да ни насочи и към вътрешното затваряне, към вътрешно осъществяване на духовния живот — сливане с безпределната обич на Спасителя.

Цялата архитектура прие символа на християнското страдание — кръстът. Върху него, избран като основа, се извисиха храмовете и кубетата, а другаде върховете на готическите катедрали. Кой знае, но нам се струва, че в тия времена, които са известни в историята с името средновековие, християнското учение придоби някакъв мрачен, кръстоносен смисъл. То се затвори в кулите, в крепостите, във феодалните форми на времето, погуби се в ритуала, смеси се с жестокостта и загуби първия си облик. Кралете направиха от християнството мрачна причина за своите жестокости, а рицарите — своеобразен потик за своите химери. Резиденциите на тия крале и графове, където се раждаха и извършваха най-тъмните жестокости, имаха формата на църква, където бе поставено разпятието на Исуса от Назарет. Лъчезарната сила на Божия Син започна да се замества с някакво съмнително светейшество на папи и кардинали, с паразитизъм и непросветено монашество. В архитектурата само се родиха бегачите към висините линии, единствените спасителни пътища от хаоса на земята, но пространствено и барелефно дадените скулптурни форми обедняха, загубиха живота и се приближиха до страданието и противоречието. Наред с Божията майка, светците и ангелите, се облекваха химери и зли духове. Божественият живот стана непостижим блян, но все пак блян, безпокойство и копнеж, намерил израз в смелия набег на линиите, в замаха на сводовете, в вертикалното удължаване на конструкциите напомнящи тела, закопнели да достигнат небесната висина. Докато стилът, масата и фасадите на древнотелинските храмове бяха яко срастнали със земята, готическите катедрали напомнят призрачни кораби с високи мачти, заплували по широкото море към някакъв остров на спасението. Те са такива, защото съзнателно се освобождават от властта на земната гравитация и се стремят да се разтопят във въздуха, да се дематериализират и да изчезнат във висината.

Вгледайте се в това време, отразено в своето изкуство и ще откриете грамадното противоречие, което е било всъщност неговата истинска атмосфера. Това противоречие е между жестокостта и голямата набожност. Егоизмът на замъците, мъката на робите, висината на катедралите и фанатизма на папите, са били съществени неговии елементи. Ако се вгледате в образа на Христа, в разпнатия Христос, вие ще откриете грамадна отчужденост на създадения

образ от оня, който носим в душите си. Има разпятия, на които Божественият син е превърнат в жалка фигура. В това отношение иконописът на източното православие има по голяма сила. В измъчените, изпити и дълбоки лица на иконописните образи има повече мистичен трепет, страх и божествена тайна, отколкото в католическите *Cruci fixus* и понякога жалки и отчуждаващи от могъществото на принесената жертва.

В Белведерския Аполон, тоя земен и прекрасен младеж, има повече примамливи неща, отколкото в несполучливите образи на разпятието. Никъде, никъде не е постигнат Христос, защото ако красотата на земята, жестокостта и силата се подават на изобразяване, кротостта и магическата власт на Христа са, непостижими за изобразителното изкуство. Никой творец още не е достигнал да съчетае небесната непобедима сила с драговошно приетото страдание, което в никой случай не е жалко, а е могъщество за спасение на човечите.

Ренесансът пробуди човешкия дух и изкуството от примамливия сън на мрачното средновековие. По лицата на хората се появи светлина. Тя се отрази във фасадите и монументалните сгради, където с някаква кокетна свенливост се появиха класическите елементи, съчетани в някои форми и ансамбли. Сякаш една ръка жадно бе събирала бисерите на отминалото време, за да ги подари на обновяващия дух, за да ги съчетае с новото усещане за света и живота. Албрехт Дюрер — един ярък представител на обновлението, един неподражаем и своеобразен график, възсъздаде с върха на своето перо най-главните сцени от Свещеното писание. Неговите апокалиптични видения, макар дадени грубо илюстрационно, са израз на едно могъщо вътрешно усещане за силата на словото. Сцените от живота на Исуса, светиите, рицарите и смъртта, показват едно пробудено търсене на духа и истината. Един могъщ гласък, дошъл сякаш изневиделица, насочва творчеството към задълбочаване във вечните проблеми.

Реален израз на тоя стремеж са дали Холбайн, Грюневалд, Рафаел, Леонардо да Винчи — всеобемащият гений на своето време и най-после дълбокият страдалец Микел Анджело. Заедно с Тициана те всички създадоха една безсмъртна галерия от творби на възвемащия се християнски дух, които ще красят вековете и ще сочат пътищата на възхода по незаличимите стъпки на гения.

„Давид“ от Микел Анджело, същият от Бернини, „Мойсей“, както и стенописът на Сикстинската капела, сочат заедно сродяване на класическото усещане за изкуството, с потребите на новото, Леонардовото време.

Макар и отделени едно от друго с някои съществени отлики, науката и изкуството си приличат по това, че една уловена и възплотена истина си остава вечна. Тази истина е достояние на човечите през идещите векове и обезсмъртена, тя се освобождава от своя автор или откривател като остава дар на човешкия род. И в тоя чуден, възродителен период на изкуството, ние виждаме как

се сродяват класическите постижения на формите, с устрема на това време. Като гледаш Микел Анжеловия „Давид“, ти си представяш Аполона Белведерски. Това е сякаш същото тяло, същата красота, почувствувана веднаж от един творец, далече преди Христа и после от Микел Анжелова Флоренция, петнадесет столетия след него.

В обновителния път на изкуството, средновековният мрак започнал да се разведрява с едно изящество, което се превърна на стил и намери израз, както в църквите, така и във всички монументални сгради. Барокът цъвна като кичест розов храст, изящен, натрупан, изискан и богат. Той хвърли целия живот в своето преизобилие и показва разточителство, което се яви като реакция от своите предшественици. Това е времето, когато хората искаха да изразят цялото си вътрешно съдържание в един реверанс, в един жест и в една усмивка. Малко праздно време, богато с външна обхода и прекалености.

Едно ново задълбочаване и един устремен набег в проблемите и виждането на света дадоха Веласкец и Мурильо, Рубенс и Рембранд. Техният възход съвпада с възхода на научната мисъл, с пробуждането и копнежа към далечното и романтиката.

Ето в общи линии пътищата, из които мина човечеството по линията на изобразителните изкуства. От осемнадесетото столетие до наши дни, тоя път е познат на мнозина и затова не се спираме на него.

Изобразителното изкуство е огледало на вековете. То най-ясно от всички други ни показва възходите и слизанията. То ни запознава с вътрешната интимна страна на творческия трепет, то ни убеждава, че във всички времена и народи, чрез изкуството човек дава израз на себе си и на пътищата, по които възхожда неговия дух.

Из неиздадената книга есета „Слънце след бурята“

ЕСТЕТИЧЕСКИТЕ ПРОБЛЕМИ НА ОБРАЗНОТО ИЗКУСТВО В ЕПОХАТА НА ВЕЛИКАТА ФРЕНСКА РЕВОЛЮЦИЯ

Д-Р Л. ЮЛИЯНОВ

Образното изкуство изразява действията и противодействията на поколенията към самите тях и към околната среда. Затова то посочва най-добре идеята за развитието и дава най-съвършен израз на диалектиката на живота.

Както се заражда в даден обществен строй, под влияние на неговите противоречия, ново общество, което го отрича, тъй и в големите периоди на изкуството се съзират противоречиви стилове и нови ценности.

Осемнадесетият век на Франция се нарича в историята на изкуството „велик век“ — велик в неговата цялост. Велик е, не защото през него царуват Людовик XV и XVI, и завършва с епохата на Великата революция и Наполеон Бонапарт, а защото през този век разцъвнаха откритията и науката в Франция, защото третото съсловие постигна един значителен прогрес, върхът на който е революцията от 1789 год.; защото XVIII век е векът на материализма във философията и векът на народната френска естетика, която се слави със своя обществен, народнически и светски характер.

През осемнадесетия век бароковият стил — преситеният буен афект — бе заменен с кроткия природен унес по листенца и клончета при рококо и със строгата изисканост и чувствена подавеност на класицизма. От скока на свръхдинамиката се мина в хладината на незаинтересувано спокойствие. От ласката на физиономичното се стигна до мъртвилото на безжизнения образ; от ярките багри се мина към разтапяне на форми и цветове до неузнаваемост; от буен полет — до умора; от митологичното — към натуралистичното в мотива. Пълни противоположности, които все пак образуват цялостен период на творчество.

Ако наблюдаваме живописата на Франция през XVIII век ще забележим, че поколението до 1725—30 година се увлича в изкуството от Ватò, трупя се в Париж, който смята за център на философия и наука, и издига в култ сенсуализма и борбата с църквата. Следното поколение до 1760 год. се увлича от материализма, нравствената свобода и творчеството на Бушè. Третото поколение се сраства с натурализма на Русо и художеството на Грьоз, а четвъртото — усвоява стоическа философия и морал, и обича класицизма в изкуството на Давид. Тази смяна от школи, безспорно, е характерна за всички епохи и за всички народи, тя означава развой, защото въобще не би съществувал развой, ако няма борба между две величини, две сили, две школи — господстващото с неговото желание да се запази и новото с неговия стремеж да

стане господстващо. Двете крайни сили пораждат противоположни моменти в един и същ стил, в една и съща школа, затова всяка школа в началото си е революционна, нова, постепенно се налага и възприема, докато стане модна и господстваща — академизира се. Ала младото поколение започва да я отрича, бори се с крайностите ѝ, докато наложи нова, своя школа.

Първата половина на осемнадесетия век се характеризира със съревнувание между градското съсловие и аристокрацията. Обаче, то не разкрива още една социална криза във Франция, каквато разкрива втората половина на века, а е само подготовка към такава. Аристокрацията на Франция изживяваше своята старост, но не бе лишена още от творчески сили. Градското съсловие бе в своята младост, ала още не бе достатъчно зряло, за да поеме само кормилото на управлението. Този процес създаде една лабилност на обществените форми, която по-късно стигна до упадък на народите, силно понижаване авторитета на абсолютизма пред народа и повишаване съзнанието за лична свобода на отделния гражданин.

Изкуството започна да служи на аристокрацията само за удоволствие и то леко, глупаво и еротично удоволствие, а не на народа за изразяване на неговите мъки и възжелания.

Борбата между аристокрация и градско съсловие се отрази във всички прояви на изкуството. От свойствения на аристократизма канон се мина към типичния за градското съсловие живот; от рационалистичния поглед — към критично обсъждане; от скъпата претрупана стенопис — към евтина картина на платно; от една официално прокарвана и покровителствувана от двореца теория и школа (каквата бе в третата четвърт на XVII век школата на Льо-бръон) — към много художествени теории и школи, които отричат традицията и утвърждават свободата.

Ако искаме да наблюдаваме диалектическия процес на зараждане на противоречието в дадена господстваща класа, която слиза от сцената на живота, ще го търсим еднакво и в изкуството. И ако упадащата господстваща класа се стреми да се справи със своите регресивни явления в областта на икономиката, например, в областта на изкуството тя не само ги допуска, но ги направи и свой вкус, свой стил, защото гледа на тях като невинни, несъзнателни творчески ценности.

Към 1730 година се явява в изкуството т. н. стил рококо и господства чак до революцията. Той е упадъчно явление и изразява антитезата на аристократическото господство, ала аристокрацията го усвоява и покровителствува като своя рожба. С него тя украсява своите замъци, църкви и дворци, а той изразява нейната слабост, умора и залез. Рококо се яви в противовес на тежкия, мощен и динамичен барок, който е истински аристократичен стил и представя победата, мощта и властта на аристокрацията. Той утвърждава аристокрацията, но бе несъзнателно сменен от самата нея, защото вече дразнеше нервите ѝ.

Рококо̀ се явява като противоположност на тежките маси, опияняващия разкош и грамадните размери на барока. От последния се зароди светящото, играещото, танцуващото изкуство. Барок подчертава мощта на материята, затова се изразява чрез грамадни материали. Рококо̀, напротив, е стил на лекото, еластичното, лишено от потискане и тегнене — неговите материали са незначителни: листчета, мидички, клончета. Материята при рококо̀, за която едва може да се каже, че има тежест и маса, се подхвърля на леко равновесие.

Ритъмът на рококо̀ стои в противоположност на този при барок. За първия е характерно чувството на лекота и еластичност, които се получават от безброй кръстосващите се извивки. Бароковият ритъм е ритъм на тежко крачещ, деспотично властващ масив, а ритъмът на рококо̀ е — на дребни, бързо танцуващи, звучащи части.

Типични за рококо̀ са танците *Gavotte* и *Menuet* със своите ситни стъпки и извивки, а за барок гордият *Pavane* и разкошно натрупаният „гравитативен танц“.

В живописата на Бушѐ вплитащите се малки ритмични моменти от цветове и форми в един главен ритъм издават многостранно люлеене и нежно лъкатушене. Затова още в 1755 година *Langier*, разглеждайки развитието на рококо̀ в френското изкуство, пише: „В изнежване, но не в открития се изчерпва художествената способност на французите“. Той действително наблюдаваше само едно упадъчно явление на френското изкуство през XVIII век, но не бе се спрял върху революционните явления на това изкуство, които се създадоха под влияние на големите френски художници, каквито са: Латур, Шарден, Худон и Грьоз през същия век.

При рококо̀ не съществува вече бароковото съподчинение на частите на една главна идея, но многостранни диспозиции и композиции. Образите на рококо̀ са близко видими, докато бароковите са далечно видими (защото са груби, масивни). В рококо̀ блика хуманна нежност, неговите мотиви са далеч от хероичното, грубо еротичното, ужасното и строгото. При рококо̀ историческият мотив не е авторитетен, а старите митове и божества са поставени в тон на приятност. Мистичното е обладано от весел скептицизъм. Еротичното се поставя в кокетен флирт и се издига в духовни сфери, където се свързва с грация, сетивност и сантименталност.

В цветове и светлини барокът цени повече тона, отколкото цвета, но обича тежките цветове и светлотъмни контрасти. Рококо̀ издига цвета без да се грижи много за локални цветове. Последните се преливат едни в други. Полага се грижа картината да бъде облъчена в светлина и съставена от безброй нюанси, като един вид тонови акорди.

Във Франция рококо̀ мина през три периода: Режанс (регенство), Людовик XV и Людовик XVI, докато изостри своите особености до крайния предел и бе заменено най-после от класическата школа.

Художниците на рококо бяха в служба на аристократичния вкус, но бяха популярни и сред народа, доколкото упадъчните явления се отразяваха върху него. Ще разгледаме всеки един от тези три периода чрез типичното творчество на най-големия му представител-художник, като същевременно ще може да очертаем и упадъчните процеси вдиалектическото развитие на въпросните периоди.

Под влияние на общия културен напредък през XVII век във Франция се развиха архитектурата и занаятите, вътрешната украса, килимарството и керамиката, скулптурата и градинската естетика, миниатюрното изкуство и накитите. Началото на XVIII век завари Франция в един културен разцвет и при един държавен идеал: Париж да стане център на Европа! Този идеал по отношение на изкуството беше постигнат. Художници от цяла Европа отиваха в Париж, за да видят Лувър и Версай, да посетят академията за живопис и скулптура и да присъствуват на някоя изложба (първата художествена изложба въобще се откри в 1667 год. в Париж). Чрез художествените изложби се разви критиката. Изкуството започна да става достояние на масите и да търпи тяхното мнение. Създаде се обществено мнение в изкуството с център Париж.

Новости във вкуса на поколението от първата четвърт на XVIII век внесе Антоан Ватò. Той е главно живописец. Изписал повече от 700 картини и рисунки: комични случки, войници и биваци, пейзажи и декоративни композиции, галантни празненства и идилии, селяни и верски картини. Ватò имал възможност да изучи театрална живопис, орнаментика и Рубensovото творчество. Той обичал да рисува и пейзажи от наблюдение над природата. Ватò заменил голите божества и образите на измислени люде със съвременни нему светски мъже и жени, които имал случай да наблюдава: как вървят, ядат и пиянствуват, говорят и се забавляват. Той изрисувал картини, пълни с движение и живот, нежност и идилична чистота. В неговото изкуство има много романтика и поезия.

Жената и любовта в изкуството на Ватò намерили централно място. Той създал паметната картина „Тръгване за Китера“ (острова на любовта). Китера става символ на XVIII век. Художниците чак до революцията обичали да рисуват лица и движения, които се готвят да отидат на Китера. Физиономията на людетe, които Ватò рисува са живи, кокетни, духовно усложнени; те са френски кора, рисувани от живи модели. Облеклото е френско, най-често копринено, а лицето напудрено. Ватò не обича голи тела. Неговите жени са облечени, само гръдта се вижда малко, те се усмихват кокетно, движат се елегантно, а мъжете са стройни и енергични.

С тези свои особености на творчеството Ватò отмести центъра на тежестта от бароквата надутост, мощност и властолюбивост, към нежното, естественото и идиличното. Той положи основите на рококо, като един романтичен стил, с големи художествени ценности, близък до живота и без крайности, любим за народните маси и приемлив за аристокрацията.

През втората четвърт на XVIII век гражданският елемент навлиза още по-здравео в изкуството. Аристокрацията проявява нови регресивни качества и прави нови отстъпки в изкуството. Сега се сричат готическите крепостни стени на градовете. Създават се на тяхно място широки алеи за разходка на гражданите. Париж става образец на цяла Европа. Представител на това поколение е Франсоа Бушѐ. Той върнал сюжетите на живописата към митологията. Чрез последната той могъл да даде пълен простор на фантазията си и да създаде едно наистина фантастично, маниерно изкуство.

Буше е стенописец на Версай — изработил в покоите на кралицата четири едноцветни изображения: Милосърдие, Изобилие, Верност и Благоразумие. Във Фонтенебло изписал слънцето, когато изгрива и пропъжда нощта. Ватò рисува с блестящи, млечни тонове. В картините му Венера е главното действащо лице. Около нея мъже и безброй пълни, весели амурчета разкриват любовните ѝ похождения. В портрета и пейзажа Ватò не е добър майстор. Той рисувал и пасторални картини, с овчарки и овчари, но те, въпреки че се харесвали на тогавашното общество, са много изкуствени. В някои творби на Бушѐ, напр. „Вакханка“ и „Одалиска“, личи значителен нравствен упадък. Бушѐ доведе особеностите на рококо̀ до крайности. Гамата му от цветове, която се движи между розово и небесно-синьо придава вече пълна условност. Не само телата, но и облаците, и листата са синкави.

Ала рококо̀ имаше свой първенец и в третата четвърт на XVIII век. Въпреки, че този стил беше стигнал вече своята най-висша точка на развитие (при Бушѐ), даровитият импровизатор и художник на любовта Фрагонар се помъчи да внесе в него динамичност и жива техника. Той знае да нахвърля скицата свободно и да даде шеметна музика на картината. Неговата задача е да създаде по нов начин лекомислена радост на тогавашния човек.

Оноре Фрагонар се учил при Бушѐ и изучавал италианския първомайстор на рококо̀ Тиеполо. Историческата живопис не му се подава и той почнал да изобразява любовта тъй, както я вижда между своите съвременници. В неговите любовни картини нравственият упадък стига до крайни предели. По отношение на цветовете и той си служи с мъгливото, преливно тониране на Бушѐ и Тиеполо, но внася и силни, и топли кафени багри.

Фрагонар влага повече темперамент от Буше, стреми се към необикновена динамика и сполучва да затрогне. Той става популярен не само сред аристокрацията, но и сред народа, защото сексуалността еднакво вълнува тези две среди, но с неговото угасване, угасна веднаж за винаги влиянието на рококо̀. Унищожи го революцията.

Ако рококо̀ представя официалната линия на развитие през XVIII век, неофициалната се представя от няколко революционни за онова време явления на образното изкуство.

Около тридесетте години на века се появили картините на живописеца на третото съсловие Симон Шарден. Той е напълно чужд на тематиката на аристокрацията. Последната никъде не съществува в творчеството му. Той се занимава само с гражданското общество, занаятчиите, дребните съществувания. Най-любими му са: семейният кръг, домашната обстановка, всекидневният бит с добрите, спокойни обноси, скромни делнични предмети и чисти нрави.

Шарден не си служи с митологията, нито обича сантиментални идилии. Той рисува здравия и скромен живот, но го предава умело, хубаво, в стегната форма. Неговите образи са: кухненски съдове, печки, маси, плодове, готварски прибори, чиста и спретната домакиня, добри деца, работлива майка, гувернантка и пр. Забележителните му картини са: „Молитва пред ядене“: две деца и една майка на трапезата; „Постен обед“, „Купувачка“, „Мъртъв заяк“ и пр.

В картините на Шардена има душа и искреност. Той е художник-реалист и умее да даде вътрешна хармония на своята композиция. Предметите, които рисува, не са една бездушна купчина, а задушевно единство, в което всичко е свързано с цялото. При тези предмети има и хора, но това са скромни, смирени хора, които не издават афекти. Центърът на вниманието пада еднакво върху предметите и върху хората — от всичко лъха сърдечност. И обаянието на неговата живопис е именно тази сърдечност.

Дидро считал Шардена за един от най-съвършените художници — маг на задушевното чувство.

Шарден не критикува аристокрацията, той просто я пренебрегва. Иска да ѝ каже: „Ти не съществуваеш за мен, ти си мъртва!“ И служил на своята класа чрез любовта си към нейната среда и чрез влиянието, което неговото обективно творчество указвало. Той ѝ разкрил ценности, които тя имала, но никога не обръщала внимание върху тях.

През втората половина на века, та чак до началото на XIX век, под влияние на проповедите на Дидро и Русо, показал своето изкуство Жан-Батист Грьоз. Русо обърнал внимание на човечеството върху „благородния дивак“ и „връщането към природата“, в която всичко е чисто, а Дидро учел, че в изкуството имат значение само перспективата и нравствената идея.

Грьоз, като Шардена, рисува образи от третото съсловие. Неговата задача е да представи борбите — душевни и социални — на това съсловие. Той обича да изобразява силните състояния: възмущение, яд, ужас, страх и пр. Ала той не смогва да изрази правилно душевните трепети, ако те не са от рода на афективното. Там, дето трябва да се предаде характерът, човекът в неговото постоянно настроение, там Грьоз се указва недостатъчно подготвен, защото търси човека не в неговите постоянни състояния, а в изключителните му, динамични и крайно напрегнати преживявания. Той търси борбата, драмата в човека и то през очилата на морали-

затора. Затова, когато наблюдавал най-голямата борба — самата велика революция, — която не можал да асимилира в своите морализаторски идеи, останал слаб, пасивен зрител. Гръоз, макар да подготвял третото съсловие към борба, — бил книжен в борбата и изтървял моментите на живата борба, ала все пак той възпитавал своите съграждани в борба преди тя да почне.

Друг забележителен художник, който внася революционна новост в живописа на онова време, с изтъкване на личността, като нещо единично и изключително, е Кантен Латур. Той е портретист, аналитик и характеролог. Според преценката на известния историк на изкуството Едмунд Хилдебранд, художникът Латур стои по развитие поне един век по-напред от своето време. Човекът в изкуството, който до тогава бил главно един декоративен образ, в същност, при Латура получава права на личност. Този знаменит революционер в портрета представя не типа на дадена личност, а забележителното само за нея, особеното в неговата неповторимост и въпреки това личността е дадена в нейната цялост. Той имал специален начин за потушаване на афекта в личността, който проваля целия портрет на слабия художник, защото афектът е временно и скоропреходно състояние, чрез усмивката, като един вид психологичен фон, в който са разтопява всяко преходно чувство. Ала Латур не се интересувал от хубостта и обществената физиономия на личността. Той е психолог, който разголява душата и отстранява социалната ѝ маска. Той не рисува личността тъй, както тя желае да се види, а такава, каквато си е в нейната интимна природа. Той казвал често за своите модели: „Те си мислят, че долавям само чертите на техните лица, но аз слизам в дълбината на душите им, без да подозират това и ги изнасям изцяло каквито са си“. Латур поставил темата за „социална маска“ и за скрит, „дълбоко интимен душевен живот“ и я разрешил като интуитивист.

Едни от най-забележителните портрети на Латура са: „Маркиз дьо Вилар“ с характерните за него замисленост и нежна тъга; „Г-ца Фел“ с наблюдателност и тънка ирония; „Мадам Помпадур“ с властническа грация; „Жан Жак Русо“ с болезнена чувствителност и сподавена мъка, и пр.

През втората половина на XVIII век, та дори и през първата четвърт на следния век, проблемата за човека била уточнена от най-големия скулптор на XVIII век Жан Антоан Худон. Той търси да разгатне социално осмислената личност. Човекът за него не е само интимно преживяване и социална маска, но и обществено служене: професионална принадлежност, социална среда и произход, политическо верую. Тези качества на личността той отразява в своите портретни бюстове и статуи.

Лицето за него има един фокус, в който се пречупва вътрешния свят, стремящ се навън и външния свят, нахлуващ навътре. Този фокус са очите. „Погледът им — това е повече от половината на изражението“ — казва Роден за творбите на Худона. През

очите той разкрива душите. И последните не можеха да скрият от него никаква тайна. Едновременно, те разкриват тайната на възпитанието, социалния произход, обществените стремежи, та дори и професията на човека.

Худон скулптирал много от забележителните люде на своето време. Той направилъ бюстове на Дидро, Франклин, Лафает, Русо, Мирабо, Екатерина II, абат Абер, статуя на Волтер и др.

Да разгледаме един от тези бюстове, например: „Мирабо“. Но да оставим големия скулптор Роден да направи характеристика: „Епоха: предизвикателна поза, перука в безпорядък, разкопчана дреха. Един лъх на революционна буря минава върху тоя лъв, готов да зареве. Произхождение: владетелски изглед, с красиво извити вежди, едно гордо чело — някогашенар истократ! Но демократичната тежест на бузите, надупчени от дребна шарка и свития врат между раменете издава графа, симпатизиращ на Тиер, на когото той стана тълкувател. Професия: това е оратор. Устата се готви да изрече думи. За да хвърли надалече своята фраза, Мирабо повдига главата — той беше низък, както повече от ораторите. У този вид хора природата развива гръдния кош в ущърб на височината. Очите не се спират върху никого, но плуват над едно голямо събрание. Това е поглед едновременно величав и изразителен. И кажете ми, не е ли това една възшебна сила, която само със средствата на една глава свиква цяла тълпа, още по-добре, цяла страна, която слуша. Личен характер: наблюдавайте чувствеността на устните, двойната брадичка, трептящите ноздри — вие ще съзрете недостатъците на личността — навикът към разгулност и нужда от наслаждения. Всичко е дадено в бюста“.

Би могло да се предположи, че след големите майстори — революционери в изкуството: Шарден и Грьоз, от една страна, които изразяват живота и идеалите на третото съсловие и Латур и Худон от друга страна, които разрешават проблема за личността в психологичната и социалната ѝ цялост, изкуството ще се развива в посока на реализма.

Но изкуството и тук прави един скок и то най-неочакваният от всички скокове. Между 1750 и 1760 година били открити нови археологични ценности при разкопаване на Херкулан и Помпей. Цяла Европа била изненадана от това строго, стилово антично изкуство. След разнеженото, умилително и страстничащо изкуство на рококо, обществото се интересувало по-малко от своя собствен живот, природата или душевните си прояви. Неговите чувства и интереси били спечелени от строгото, сурово, дори грубо изкуство на класицизма. Около 1780 година станал популярен със своите творби и с естетическата си теория Луи Давид. Неговото класическо изкуство, което търсело художествени ценности в Рим и Елада, било еднакво подходящо за Робеспьера и Наполеона. Той взел участие в революцията — бил по убеждения якобинец и стигнал до председател на Конвента. Когато Наполеон станал импе-

ратор, бившият якобинец променил убежденията си и станал верен слуга на новия господар на Франция.

Давид е догматик в изкуството. Неговото творчество е разсъдъчно, отмерено, строго и сурово. Той обича да опростява образите, дори ги вкоченява. Търси у живия модел мъртвата статуя. Казвал: „Колко струва истината, щом телодвиженията са благородни!“

Творчеството на Давида е в две насоки: големи исторически картини с класическа композиция и при участие на много лица, напр: „Коронаясване на Жозефина и Наполеона“, „Леонид при Термопилите“ и портрети — над 150. Колкото той третира със суровост и опростеност историческите картини, толкова проникновено и дълбоко психологически рисува портретите. Например: „Убитият Марà“, „г-жа Рекамие“, „Папа Пий VII“ и др. Картините на Давида били много популярни. Той не само създал школа, но оставил доста ученици.

Не всяка революция води към реализъм в изкуството. Обаче, преди революцията, в изкуството навлизат маса революционни моменти на една нова естетика. Тези моменти имат своята социална подкладка. Те вървят паралелно с общите открития и са във връзка с политическото осъзнаване на гражданина. Те извършват революцията в изкуството още преди да се е извършила обществената революция. В този смисъл те я предхождат. Обществената революция само ги разширява и затвърдява. Тя ги официализира.

Тези мисли са валидни за Великата френска революция от края на XVIII век. Дали са валидни за други революции, не е наша задача да отговорим тук. Един прочут мислител казваше: „Всяка социална епоха има своя особен образ, нейното диалектическо развитие става по своеобразен начин“. Този е именно своеобразният начин в развитието на образното изкуство от епохата на великата революция на XVIII век.

ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИДЕИ И МНЕНИЯ ЗА ФЕДЕРАЦИЯ И РЕПУБЛИКА

ИВ. П. ОРМАНДЖИЕВ

Турското завоевание на Балканския полуостров турило край на съперническите борби и войни между България, Византия и Сърбия за съществуване, независимост и хегемония на Балканите. Под властта на султаните българите, гърците и сърбите заели своето място на полуострова. Когато гърцизмът и вселенската патриаршия почват да играят империалистичната и шовинистична роля на Византия под булото на православното християнство към останалите балкански народи: албанци, българи, сърби и ромъни, последните се раздвижват от духа на френската революция за свобода, равенство и братство между народите. През първите десетилетия на XIX век Сърбия, Гърция, Влашко и Молдова, една след друга, се създават като държави, предимно с победата на руското оръжие и отчасти с намесата на Англия и Франция. По време на Кримската война, обаче, или на „Голямата източна криза“, както се нарича тая война в дипломатическата история, Англия и Франция се съюзили с Турция и осуетили победата на Русия (1854 г.), а заедно с нея и освобождението на България.

Кримската война се приключила с Парижкия мир от 30 март 1856 г. В чл. 7 и 8 на тоя договор е отбелязано да не се взема вече педя земя от европейските владения на Турция без одобрението на Австрия, Англия и Франция. Същите три велики сили са допълнили тия два члена на договора за цялостта на турската империя с отделен договор в Париж от 15 април 1856 г. Те се задължават да смятат нарушенията на турската държавна цялост, от която и да е държава, за *casus belli*. Всичко това е било насочено срещу руската близкоизточна политика, но то е обвързало и Австрия в нейната източна политика.

Следователно, докато по време на сръбското, гръцкото и ромънското освобождение от турското иго и опека някои от западните велики сили са сътрудничели на Русия, при нейното освободително дело към българския народ нейните две сътрудници от 1827 г. в подкрепа на гръцката освободителна борба — Англия и Франция — се договорили с най-голямата ѝ съперница на Балканския полуостров по онова време — Австрия. Наред с това международно неблагоприятно условие за българското освобождение с руски или с наши само сили, неблагоприятни са били и отношенията на новите съседни държави на нашия поробен народ — Гърция, Сърбия и Ромъния, последната от които е образувана от съединението на Влашко и Молдова в една държава след Кримската война с подкрепата на Франция при Наполеона III. Гърция тръгнала по пътя на фанариотите и панели-

нистите или великогръцкия шовинизъм, както се изразяваме днес. Тя претендирала за цяла Македония и Тракия до билото на Стара-планина, като признавала за българска земя само някогашната римска провинция Мизия или Дунавска България. Сърбия, след като заела Тимошко (1833 г.) посочила своите империалистични и шовинистични стремежи към нови български земи, които граничили с р. Янтра. Ромъния пък, след като нейни учени установили латинския произход на ромънския народ, почнала да отпраща погледа си към билото на Стара-планина за съседство с „наследницата“ на Византия — Гърция. Ето защо, последните двадесет години (1857—1877) от епохата на нашето възрождане са минали под знаменателя на империалистическото съперничество на европейските велики сили и отпора на нашите възрожденци едновременно срещу завоевателните стремежи на Гърция, Сърбия и Ромъния. Удивителното е, че корифеите на нашето народно възрождане посочили, като спасителни средства за балканските народи от тия международни съперничества и шовинистични междусъседски проявления — федерацията на самите балкански държави и народи върху принципите на свобода и равноправие за всички съюзени. Осъществяването на тая демократическа федерация те са очаквали от напредничавите сили на тия народи, а не от техните правителства и великите сили на Европа.

I.

Новото българско гражданство от еснафи и търговци в началото на XIX век противопоставило на панелинизма общочовешките принципи за свобода, независимост и равноправие на всичките народности в Балканския полуостров. Върху тия принципи се изгражда възрожденската българска просвета, българска църква и най-сетне българска държава, след съществуващите вече гръцки, сръбски и ромънски училища, църкви и държави. Последното обстоятелство ни обяснява, защо българската емиграция през известно време на своята революционна дейност е свързвала освободителното ни дело с политиката на Сърбия, Гърция, Черна-гора и Ромъния за изгонването на Турция от Европа.

Раковски се разочаровал през време на Кримската война от завоевателната политика на западноевропейските велики сили, които крепили турския деспотизъм от ударите на освободителката ни — Русия. След войната, обаче, колонизаторската политика на руското правителство за заселяване южна Русия с българи прави и Раковски неин противник. С такова настроение и мнение за всичките велики сили на Европа той посрещнал с ода възшествието на младия и честолюбив сръбски княз Михаил Обренович. Последният бленувал да отхвърли турската опека над Сърбия, като издигне сръбската държава до стожер на една балканска федерация. На 30 април 1862 год. Джузепе Гарибалди

издал прокламация от името на Италия до поробените народи на Изтока, в която ги канел на „задружна и едновременна революция“, като покажат своя съюз пред света. Тоя лозунг бил агитиран в балканските страни от гарибалдиеца Марко Антонио под формата на Дунавска конфедерация. Във връзка с тая идея той се виждал в Белград със сръбския министър-председател Гарашанин, с княз Михаил Обренович и с Раковски.

Известно е, че Раковски създал първата българска легия в Белград, за да мине по билото на Стара-планина и дигне народа на въстание за освобождението на България, когато Сърбия влезе във война с Турция. Обаче, една конференция на великите европейски сили споразумяла в Цариград Сърбия и Турция, като сръбското правителство се задължило да омислоти държавата си и вземе мерки срещу революционните елементи. Затова то предложило на 7 септември 1862 год. на Раковски да разпусне българската легия в името на мира на Балканите. Така завършило това свързване на възрожденския ни патриотизъм със сръбския княжески федерализъм. Раковски, обаче, не скъсал със сръбския княз. Според него, това свързване в 1862 год. е „първи постъпък“ за политическата независимост на България. След тая година, със сръбска подкрепа той обиколил Атина, Цетина и Букурещ, за да провери, доколко държавите им са готови за осъществяването идеята на Гарибалди — съюз на балканските народи против Турция.

По Великден на 1863 г. Раковски бил вече в Атина със задача да разговаря за съюз против Турция. Въпреки, че се разочаровал от гръцката мегаломания и шовинизъм, той продължил да проповядва идеята за съюз на всички наследници на грохналата турска империя. Чрез революция тоя съюз трябвало да премахне турския режим на гнет.

С такива мисли Раковски напуснал Атина, отишъл в Цетина и се завърнал в Белград да докладва на сръбския княз. Същите мисли са го движили и в Ромъния, отгдето през същата 1863 година се обърнал с „позив към българския народ“ за съюзяване със сърби, ромъни и черногорци за обща борба против Турция. — Защо изоставил гърците?

Още във вестник „Дунавски лебед“, издаван от септември 1860 год. в Белград с подкрепа на сръбското правителство, Раковски изтъкнал срещу „старото монархическо право“ — „новото народно право“ в Европа и заключава, че „историческо е право едного народа е негово най-свято право и общо наследство всем“. Във в. „Бъдущност“, който почнал да излиза от 8 март 1864 год. в Букурещ, Раковски пак повдигнал въпроса за „народното право“, потъпкано от „Завладетелското право“ и възстанал против панелинизма, основан на мними „завладения исторически“. Ако последните се вземат за принцип, би трябвало да се преобърне цяла Европа, мисли Раковски. С гърците политика може да се прави, но като членове на един Балкански съюз те трябва да се приемат само, когато

дадат доказателства за искреност и справедливост. Стане ли това, българите ще протегнат първи приятелска и братска ръка. Инак гърците, със своите несъразмерни искания, ще попаднат в положението на маджарите, които (както излага това Раковски в статията си от 1863 г. за сръбско-българските политически отношения) са прекрачили границите на историческите си и народностни права, нарушили са правата на съседните славянски племена, и затова са предизвикали последните против себе си. Маджарското въстание за освобождение, основателно инак, бива потушено от Австрия тъкмо поради враждебната намеса на застрашените славяни. Затова и сърбите не би трябвало да опитват същата игра в Турция, като злоупотребяват с етнографските и политически права на българския народ“.

Очевидно, Раковски е схванал вече и сръбския шовинизъм, като опасност за разбирателството на балканските народи и за съюза им против Турция. По това време той виждал, че ромъните се държат коректно и благосклонно и че единствени черногорците, с чийто княз е бил в преписка по въпроса за съюзяване на балканците, хранят добри чувства към българския народ. След две години Раковски се убедил, че и Ромъния, като Сърбия, иска да използва българската революционна емиграция само за свои цели.

Детронирането на княз Куза (10 февруари 1866 г.) се посрещнало неодобрително от Турция, която пратила на Дунава войски, за да се наложи. За да предотвратят тая опасност, ромънските регенти предложили на Раковски да събере доброволци, с които да помогне на Ромъния в случай, че Турция се опита да мине към окупация. Пред министър Братиано Раковски се изказал, че с 5.000 души ще направи чудеса. От тия му думи новото ромънско правителство се изплашило, че една такава въстаническа сила могла да причини неприятности и на самата Ромъния, затова потърсили съдействието на други българи. С Иван Касабов ромънските либерали образували „свещенна коалиция“, която предвижда образуването на автономни държави от Ромъния, България и другите балкански страни, съединени в една конфедерация. Ив. Касабов образувал Таен централен български комитет за въстания в България, а Раковски избягал от Ромъния в Русия, за да избегне подозренията на ромънската власт и евентуално арестуването му от нейна страна (април 1866 г.). Още през същата година, след избора на нов ромънски княз, Раковски се завърнал пак в Ромъния. В противовес на ТЦБК Раковски образувал нова революционна организация за действие само с народни сили — хайдутите, като боева сила. Привременният закон от 1 януари 1867 год. показва уредбата на тая организация на Раковски. Разочарован от великите сили и от съседните държави, той е стигнал до революционното схващане, че българският народ ще се освободи само със свои сили. Затова той е отрекъл ТЦБК на Ив. Касабов за съюзничество с Ромъния.

Докато Раковски е водил борба с кръга на Ив. Касабов, на 14 януари 1867 год. българските чорбаджии в Букурещ организирани под влиянието на Русия още по време на Кримската война в „ефория“, която се преименувала от 1862 год. на „Добродетелна дружина“, излезли с „програма“ за съединението на българи и сърби под една власт на чело с княз Михаил Обренович като „върховен сръбско-български шеф“ и командувач общата войска. Раковски се обявил и срещу тая „южнославянска идея“ на емигрантите-русофили. През февруари същата година (1867) ТЦБК решил да излезе с мемоар до султана, за да се короняса той в Търново и за „цар на българите“. По искане на Сърбия „Добродетелната дружина“ свикала на 5 април 1867 год. общо събрание от 35 души в Букурещ, което изложило в 12 точки условията за образуването на южнославянска държава, в която българи и сърби да бъдат равноправни. В протокола на това събрание точно са определени българските земи: България, Тракия и Македония.

Раковски се обявил и срещу българо-сръбската и срещу българо-турската дуалистична монархия. Той ясно виждал зад едната австрийско влияние, а зад другата руско влияние. И наистина, за преграждане на австрийското влияние в Балканския полуостров граф Игнатиев предложил политическото обединение на българи и сърби в една държава. Така се стигнало до „южнославянската идея“ и втората легия в Белград от 1867/68 год. След смъртта на Раковски, през пролетта на 1868 год. сръбският шовинизъм се сблъскал с патриотизма на българските легионери и легията завършила тъй, както завършила първата легия в 1862 год.

И тъй, първото десетилетие (1857—1867) на народната революция, изпълнено с широката дейност на Раковски, е изтекло без да намери реално приложение идеята на Гарибалди за съюз на потиснатите източни балкански народи в борбата им срещу Турция. Раковски се е сношавал предимно с правителствата на тия народи. А историческа истина е, че правителствата на монархиите обикновено не изразяват волята на самите народи. Гарибалди, като републиканец и революционер, е вложил в прокламацията си съдържание, каквото не могли да дадат правителствата на балканските държавици. За такова съдържание, обаче, по онова време още по-неподготвени са били самите народи на тия държавици. При такава констатация сигурно и особено поради егоизма на великите сили, както и поради ламтежа на Гърция, Сърбия и Ромъния за български земи, Раковски е стигнал до идеята за самостоятелна българска държава, като изоставил мечтата на Михаил Обренович за своеобразна балканска федерация под сръбска хегемония.

След смъртта на Раковски тая идея се подема от новите корифеи на българската народна революция, които ѝ придават съвсем друго съдържание под влиянието на руските напредници среди и търсят осъществяването ѝ чрез самите народи,

отричайки в много случаи техните шовинистични правителства в Гърция, Сърбия и Ромъния.

II

Любен Каравелов и Христо Ботев по отделно са внесли ново съдържание в идеята за федерация на балканските държави и народи. За да разберем произхода на техния принос, трябва да знаем свободолюбивите идеи, които се създали в Русия към 1860 и 1870 год., през който период от време те са прекарвали в голямата славянска страна.

Поражението на Русия в Кримската война вдигнало цензурата за демократичните и либералните идеи на Западна Европа. Новият император Александър II, възпитан от поета Жуковски и юриста Сперански в духа на либерализма, не смятал, че Русия трябва да се изолира от идейния напредък на Европа. Но от последната, наред с тържествуващия индивидуален либерализъм, преминал в Русия и неговото отрицание — социализмът. От друга страна, като предпазна мерка срещу създадената католишка пропаганда по отношение на българския народ в Турция панславизмът също се изразил в една организация с основаването на Славянския благотворителен комитет в Москва (1857 г.). Двама българи — проявилият се през Кримската война Александър Хаджи и Найдено Геров — привлекли вниманието на руското правителство върху униатското движение сред народа ни, което целяло да го откъсне от Русия и го превърне в нова Полша на Балканския полуостров. Геров дори изказал мнение да се образува в противовес на католиците руска организация с „цел да подпомага черквата, просветата и бедните ни сънародници“. Такава организация е представлявал именно Славянският благотворителен комитет в Москва от 1857 г., който придобил важно значение за нашето културно и политическо възраждане след Кримската война. Под формата на благотворителност комитетът си поставил задача да прокара руското влияние между южните славяни срещу западноевропейското влияние на католишката организация, целяща да унищожи сред народа ни „влиянието на Русия и съчувствието към нея“. Заедно със своите поделения в Киев и Петроград, Славянският благотворителен комитет в Москва дал нов потик за живот на дружествата сред емиграцията ни, както и на отделни лица от нея, особено на ония наши младежи, които отивали да се учат в Русия.

По-будните от тия младежи не се задоволявали от панславистичните идеи на благотворителните комитети в Русия, както и от подържаното от тях православие. Деспотизмът на Романовците и помещиците, свързани с крепостничеството на селяните, не привличал бунтовническия дух на нашата емиграция, напуснала родината си като протест срещу султанския деспотизъм, облечен в религиозната мантия на мохамеданството. Затова тия наши

младежи, като се запознавали с панславизма, увличали се и от демократическите и революционни идеи на „млада Русия“, които пренасяли и насаждали с перо и слово сред нашата емиграция, както и сред самия наш народ южно от Дунава.

До 1870 г. сред руската интелигенция и младото поколение са господствували идеите на утопичния социализъм на Роберт Оуен, Сен Симон, Фурие, Прудон, Луи Блан и др. През 60-тых години на XIX век техните идеи придобили масово разпространение. Затова разпространение е допринесъл Чернишевски. Той е схващал прогреса като физическа необходимост и като закон за нарастване. Това нарастване ще се извърши от младите сили на всеки народ, а не от старите. Чернишевски отхвърлял възгледа на Оуен за подобряване положението на народните маси от някои благородни хора на висшето общество и капиталистите или пък от самите короновани глави на държавите. Той почувствувал, че „освобождението на народните маси и на работниците е тяхно собствено дело“, обаче, не е стигнал до идеята, че пролетариатът е обществена и историческа сила, която може да поеме в ръцете си тсва освобождение. Напротив, Чернишевски е смятал селската маса и земеделския труд за спасителни средства. Затова той е защитава селската община в Русия и я сочел като център на нови преобразования в бъдещата социална революция. За Чернишевски руският селянин е по-възприемчив и по-отзивчив към революционните идеи в сравнение със западноевропейския селянин. И той има разум, като всички други хора по земното кълбо, без разлика на техната раса. Затова „стремлението към подобрене на своето положение е съществено стремление на цялото човечество.“ Затова той проповядвал, че във всеки исторически момент може да се осъществи по-съвършена организация, стига само идеята за нея да се разпространи и да се създадат в нейно име смели и предани борци.

Херцен се е схождал по много въпроси напълно с Чернишевски. Обаче, първият от тях е свързал осъществяването на социализма с бита и демократизма на славянските народи изобщо. Към това Бакунин е прибавил идеята за славянска федерация, като отрицание на руския официален панславизъм. Бакунин е написал „Революционен катехизис“, известен с идеите за икономическо, политическо и социално равенство. Той (Михаил Бакунин) е бил поклонник на социалната революция. Той отрекъл изцяло и религията, и държавата, и съвременното му общество, като е издигнал идеята за колективна собственост, т. е. обществена организация, основана на „доброволни договори“ между хората. С тия си идеи към 70-тых години на XIX век Бакунин става идол на руската революционна младеж.

По-нататък ще изтъкна, кой руски революционен демократ от 1860 и 1870 год., какво влияние е оказал върху корифеите на нашата революционна организация до самото Априлско възстание

(1876 год.). Целта на тоя кратък преглед е да се знае в каква светлина са се движили в Русия нашите емигранти и младежи, сред които са намирали отражение и руската официална политика, и руските свободолюбиви идеи по онова време.

Любен Каравелов е стоял в Русия около 10 години (1857—1867). Още през време на втората легия в Белград тсй е подхвърлил на легионерите и на сръбската младеж Бакуниновата идея за федерация на всичките славяни. С Бакунина и Херцена, Каравелов подържал връзки и от Букурещ. Руските напредничаиви идеи у него са проличали още в неговия „позив—програма“ от 1 януари 1869 год. до емиграцията ни в Букурещ за освобождението на България. Отхвърляйки дуализма на българи и турци и усмивайки „историческото право“ като основа на църковната борба, Каравелов писал: „Турчинът е турчин, него ни Бог, ни дявол не може да го направи човек... Може ли, кажете ни, чист и честен народ да има нещо общо с такива люде? Не, братя, оставете всяко нещо на страна и търсете братство между себе си и между своите братя, които търсят също както ние. Българи, сърби, ромъни и гърци трябва в сегашно време да подадат един другиму братска ръка и с общите си сили да откупят отечеството си, ако иска всеки от тях да достигне своята свобода... Нашата вражда против гърците трябва сега за сега да се остави настрана и да се гледа общата цел. Ние, българите, търсим пълна свобода, а дека има пълна свобода, там няма вражда и несъгласие... Ние желаем пълна свобода и затова не щем да ни се покорява и да ни робува други, така също не щем и ние да се покоряваме и да робуваме другиму. Не да променим султана искаме ние, а да бъдем свободни...“ Ясно е, че Каравелов още в тая си програма отрича турчина като човек и проповядва балканска федерация.

В началото на същата година (1869 г.) и италианският републиканец и революционер Джузепе Мацини е отправил „прокламация към народите на изток“, в която е писано: „Народи от изток! Знайте, че Изток е ваш. Ти, Българо, ти от всички най-достойна за жал, твоето настояще е тежко!“ С него се е срещнал в Лондон пратеникът на ТЦБК на Ив. Кадабов — Теофан Райнов. За тая среща ТЦБК писал на Мацини писмо от 16/28 юли 1869 год., в което му съобщил, че пред емиграцията ще проповядва идеята за република, но сред народа в Турция ще поддържа мемоара си за дуализма от 1867 год. Васил Левски, обаче, от края на същата година (1869), като апостол, почнал да проповядва идеята за република и на външните, и на вътрешните дейци.

Каравелов никъде не е употребил в писанията си направо самата дума република. Той си е служил с думите конфедерация и федерация. За да разберем неговото значение за революционната ни емиграция в Ромъния, трябва да знаем нейното състояние до установяването му в Букурещ от ноември 1869 год.

В противовес на читалището на Добродетелната дружина (старите), младите се обединили в края на 1866 год. с читалище „Братска любов“ в Букурещ. Втората легия в Белград била последен опит за задружно и съвместно действие на стари и млади. След нейното разтуряне, към младите се присъединили и някои от членовете на ТЦБК с в. „Народност“, както и всички противници на руската политика, тъй като младите търсели връзка със западно-европейските националреволюционни движения. Така нашата заможна емиграция останала с убеждението, нищо да не предприема без съгласието на Русия, когато младите възприели тактиката за бързи революционни действия, без да се съобразяват с политиката на Ромъния, Сърбия и Русия.

С идването на Любен Каравелов в Букурещ през есента на 1869 година „Млада България“ започнала бързо да расте. Той се свързал с Киряк Цанков и Димитър Ценович. Придобили напредничави и свободолюбиви идеи в Русия Каравелов изтъквал сред младите чрез слово и перо. По тоя начин Каравелов придал на революционното движение демократичен и либерален характер, но не в социалистически смисъл, а в буржоазно-демократичен, както ще видим по-нататък. Тия възгледи той е изработил след връщането си от Русия във връзка със сръбските радикали и ромънските либерали, без да прекъсва връзките си с Бакунина и Херцена. По препоръка на Михаил Бакунин, през август 1869 год., на връщане от странство, руският революционер Сергей Нечаев минал през Ромъния и се запознал с Каравелова, а след това и с Ботева. До 1871 год. Каравелов бил в преписка с Нечаева по ред въпроси. Подържал е също връзка и с напредничави ромъни, особено с Арборе Ралли. По тоя начин Каравелов окончателно си изяснил схващанията и тактиката по националния въпрос, като препоръчвал за обществено-държавен идеал републиката на Североамериканските съединени щати и на Швейцария.

Граф Игнатиев не бил доволен от враждата на старите и младите, както и от либерално-демократичните проповеди на Л. Каравелов във вестник „Свобода“. Затова Игнатиев се опитал да ги вразуми и помири чрез руския пълномощник в Букурещ, но революционната пропаганда продължила своя ход.

Още в първия брой на в. „Свобода“ от 5 ноември 1869 год. Л. Каравелов писал: „Целта на „Свобода“ е да защитава българските интереси и да показва на българския народ пътя, по който трябва да се върви, за да може по-лесно да достигне до своето нравствено съвършенство и до своята политическа независимост. Освен това, „Свобода“ ще употреби всичките си сили да опознае българския народ с неговите съседи и обратно“. Това опознаване е необходимо, защото, както Раковски от 1860 до 1866 год., и Каравелов търсил помощ у съседите. Затова той разглеждал идеята за „братско разбирателство“ между балканските народи, като разкрил тая идея различно. „Единствените народности,

според него, които могат сега за сега да ни дадат материална и нравствена помощ, са сърбите и ромъните (под име сърби и ромъни ние разбираме всички сръбски и ромънски народ в Сърбия, Черна Гора, Далмация и пр.), които търсят същото това, що търсим и ние... нашите интереси, нашите желания и нашите надежди са еднакви с техните, и всичко това ни заставя да живеем между себе си като братя и да гледаме с общите си сили да откупиме това, щото са изгубили нашите деди и прадеди“. Каравелов не се страхувал от шовинизма на сръбските патриоти, нито пък от завоевателните стремежи на Сърбия „защото минаха ония времена, когато една народност можеше да погази друга и едно господство да покори друго, което е нему равносилно“.

Идеята за „братство“ у Каравелова се е изразила в по-широко схващане, отколкото у Раковски. „Нека разберат, пише Каравелов, и сърби, и черногорци, и българи, и ромъни, и гърци, и арнаути, че не може вече да живееме с турците, и първата наша обязаност е да се освободим от тях и да живееме сами за себе си, защото другояче ние не можеме, и ще захванеме да гнием така също, както гният турците днес“. Понеже черковният въпрос засилвал враждата между българи и гърци, Каравелов във в. „Свобода“ се върнал към идеята си в позива-програма от 1 януари 1869 год. „Повтаряме, пише той, българската черква ще облекчи нашето българско положение, но тя не ще да избави народа от насилията и страданията, в които се е той намирал и в които се намира и днес“. В следния брой писал, че „българите ще решат сами своя черковен въпрос...“, когато се реши и възточният“. „Зарежете черковния въпрос, пише по-късно, защото той никога няма да бъде решен окончателно, дорде Али паша намира в него свои интереси. Ние трябва по-напред да бъдем свободни, па после да нареждаме в земята си свободна черква и граждански управления“. Обаче, когато черковната борба се изостря, Каравелов се отказва от „братското“ единение с гърците и се наклонява повече към сърбите и останалите южни славяни, но отхвърля надеждите за освобождение от Русия, както и нейния панславизъм. „Ние имаме право да не съчувствуваме на панславизма, който е осъден от самите добросъвестни руси, като Н. Чернишевски, Пипина и други“. „Нашето спасение е в Дунавската федерация, не в Русия“.

Каравелов е възприел идеята за прогреса, но не и утопично-социалистическите възгледи на Чернишевски, за уредбата на обществото и държавата. „Сичките народи в Европа са намират днес в движение, сяко племе иска да живее самостоятелно, сяки човек желае да се управлява по своята воля, да се ръководи в живота си съобразно със своите лични и обществени потребности и не иска да му седят на врата отделни министри, да го управляват по своя произвол и да ядат на готово неговия пот и кръв“. Подир две седмици Каравелов писал: „Трайна, щастлива и про-

гресивна държава може да бъде само тая, която е съставена из една народност или барем из едно племе, което има еднакви нрави, обичаи и религия; която е съставена на либералните начала, както Америка, Швейцария и Белгия . . . В днешните времена, когато в Европа се съставляват господарства с по 50—70 милиона, сяка една малка народност трябва или да се покори на някоя чужда сила и да се откаже от своето историческо съществуване или да се съедини с друга някоя народност на най-либералните начала (както е съединението на Швейцария и Америка) и да състави с нея отбранителна федерация.“

На такива начала тъкмо Каравелов е проповядвал на български и ромънски идеята за Дунавска федерация. Той е бил във връзка с ромънските либерали, наричани тогава „червени“. В допир с тях Каравелов е разговарял за създаването на Дунавска федерация от свободни народи. „Ние сме съгласни, пише той, с думите на Ион Братияну, които той каза преди няколко дена, че нравите, обичаите, стремленията и вярата сближават дотолкова ромъните и българите, сърбите и хърватите, щото тия за всякога трябва да са братя и да живеят под една свободна федерация, която ще осигури и европейския мир.“

Още в един от първите броеве на в. „Свобода“ Каравелов нарекъл Ромъния втора Швейцария, която ще играе ролята на Венеция и Ломбардия в освобождението на българския народ. За да засвидетелствува своята признателност към свободолюбивите ромъни и тяхната напредничава мисъл, Каравелов почнал да издава притурка на в. „Свобода“ на ромънски език под наименование „Либертатеа“ в 2 и 4 страници. В тая седмична притурка, която излизала всяка сряда от 2 януари 1871 год. до 25 октомври 1872 год., с материали, които нямало във в. „Свобода“, Каравелов ратувал ревностно за българо-ромънско сближение. Целта на притурката му била, от една страна, да осведоми ромънското обществено мнение по българските работи, и от друга — да изясни идеологията на младите български революционери за една федерация на свободни народи.

Още в първия брой на „Либертатеа“ Каравелов поздравява ромънския печат, който защитава поробения български народ и обяснява, че съдбата на българите е свързана със съдбата на ромъните. По повод създаването на Парижката комуна Каравелов разглежда събитията във Франция и идеята на комунарите във връзка с които прави аналогия за Балканите и заключава: „Желателно е народите, които са потиснати от Турция, да вземат пример от жертвите, що правят днес французите, за да спечелят окончателно вътрешната си свобода, още по-желателно е, тия народи да не се обосновават на ничия сила, и да се сплотят и сами да решат съдбата, която може да бъде щастлива само в тоя случай“. В следващия брой Каравелов издигнал нови лозунги. Той порицал деспотизма и застъпил гледището, че тираните са още силни и че само едно побратимяване на народите ще може да смъкне ярема

на робството, посредством кръв и огън. „Щастие и земен мир е невъзможен без братство“. „Побратимяването на народите е смърт за тираните“.

Своите разбирания за южнославянска, Дунавска и балканска федерация Любен Каравелов внесъл и в политическата програма на Българския революционен централен комитет, изработена на общото събрание в Букурещ. Събранието се състояло от 21 представители на комитетите в България, Бесарабия и Влашко. Представителите от България имали 32 гласа срещу 15 или 16 гласа на комитетите от чужбина. Събранието заседавало в Каравеловата квартира в Букурещ. То избрало комисия в състав: Л. Каравелов, Киряк Цанков, В. Левски и Т. Пеев, за да напише програма и да прегледа проекто-устава на БРЦК (29 април 1872 г.). След два дни комисията прочела пред събранието програмата и част от устава (1 май 1872 г.). Идеите и проповедите на Каравелов за свобода, братство, разбирателство и федерация със съседите на българския народ са изразени в тая първа политическа програма на нашата народна революция. Ето нейните по-важни точки:

1. „Българският революционен централен комитет има цел да освободи България чрез революция, морална и с оръжие. Формата на бъдещето българско управление ще бъде неопределена до онова време, дорде българското освобождение не стане дело свършено.

3. Ние, българите, желаеме да живеем с всичките наши съседи дружествено, а особено със сърбите и черногорците, които съчувствуват на нашите стремления и с ромъните, с които нашата съдба е тясно свързана, и желаем с тях да съставим федерация из свободни земи.

4. Ние желаеме, щото тая земя, която е населена с българи да се управлява български, т. е. съобразно с нравите, обичаите и характера на българския народ, а ония земи, които са населени с ромъни, със сърби, с черногорци и с гърци, да се управляват съобразно с характера на ромънския, сръбския, черногорския и гръцкия народи.

5. Нека сяка народност, както и сяки човек, уварди своята свобода и да се управлява по своята собствена воля. Ние не желаем чуждото, т. е. онова, що не е наше; но не желаеме да дадем и другиму своето.

6. Ние нямаме претенции за исторически права и затова оставаме на самия народ да реши своята съдба и да яви с кой отдел на съюз желае да се присъедини: със сръбския ли, с българския ли, с ромънския ли, или с гръцкия — следователно, у нас не могат и да бъдат въпроси за границите.

7. Ние желаем за себе си свобода народна, свобода лична и свобода религиозна; с една дума, свобода човеческа и затова желаеме такава съща свобода и за нашите приятели и

съседни. Ние не желаеме да владееме над другото и затова не позволяваме да ни владеят и другите.

8. Ние причисляваме в числото на нашите врагове и противници и ония българи изроди и чорбаджии, които пречат на народната ни цел и ще ги преследваме навсякъде и сякога.

9. Ние причисляваме и гърците в числото на нашите приятели и съюзници, ако само тие се откажат от своите досегашни панелинистически цели и от своите исторически претенции.

10. Ние не въставаме против турския народ, а против турското правителство и против ония турци, които го подкрепят и бранят. С една дума, ние считаме за приятели всичките народи и народности, които съчувствуват на нашето свещено и честно дело, без да гледаме на вяра и на народност.

Очевидно, в програмата не е определена формата на управлението (т. 1), но идеята за южнославянска и Дунавска федерация е изтъкната (т. 3). Федерираните народи ще имат само етнически граници помежду си (т. 4), но не и исторически (т. 6). Във федерацията могат да влезат и гърците „само като дадат доказателства за искреност и справедливост,“ както се е изразил още Раковски във в. „Бъдъщност“, или „ако само тие се откажат от своите досегашни панелинистически цели и от своите исторически претенции“ (т. 9). От федерацията са изключени само турците, срещу чиято държава е била освободителната борба на полуострова. Според проповедите на нашите революционери, мястото на Турция е там, отдето са дошли през XIV век турците — Мала Азия.

Още по-конкретна става тая програма в писанията на в. „Независимост“. „По нашето мнение, пише Каравелов, възточната федерация трябва да бъде съставена така: 1. Сърбия, Босна, Херцеговина и Черна гора трябва да съставят едно цяло; 2. България, Тракия и Македония да съставят друго цяло; 3. Албания да добие независимо самоуправление, което да се намира под покровителството на Сърбия и България; 4. Ромъния трябва да остане при днешното свое положение; 5. Цариград да остане свободен град; 9. Султанът да се пресели в Азия заедно със своите турци. Освен това, България, Сърбия и Ромъния трябва да съставят една частна федерация, която ще има три независими самоуправления и един общ парламент, т. е. едно общо върховно правителство“. Независимите „самоуправления“ Каравелов си ги представя по американски и швейцарски образец. „Само крайната свобода (като напр. в Америка и Швейцария) е в състояние да унищожи историческите, националните и племенни отличия. Следва да се заключи, че на федеративна България, Сърбия и Ромъния Каравелов е препоръчал демократическа и либерална републиканска уредба.

Като привърженик на украинския автономизъм и във връзка с идеята на Бакунина, Каравелов проповядвал и общославянска федерация. „Ние мислим, че между славянското племе ще се въ-

двори братско споразумение и тесен съюз само тогава, когато всяко едно племе бъде независимо и когато всяка една народност утвърди своите племенни отношения“. С тия мисли Каравелов отхвърля руския панславизъм, полския месианизъм, чешкия австрославизъм, както и пансърбизма на Милош Милоевича. На тоя шовинизъм, в една или друга степен, Каравелов противопоставя федерацията на славянските народи върху принципа на равноправието. Федерацията на балканските народи е само част от тая общославянска федерация в Европа. С нейна помощ само ще се освободи българският народ и ще се запази политическата независимост на всичките балкански народи. „Българската революция трябва да бъде революция на цялия Балкански полуостров. Без споразумение с Сърбия, Ромъния и Черна-гора (даже и с Русия) ние твърде тежко ще достигнем своите цели“. С тоя си израз, подир обесването на Левски, Каравелов се наклонява към помощта на царска Русия за освобождението на българския народ, както са били освободени от по-рано гръцкото кралство, сръбското и ромънските княжества — с Одринския мир (2/14 септември 1829 г.)

И тъй, изходното начало в идеологията на Л. Каравелов е било разбирателството на балканските народи: българи, сърби, черногорци, ромъни, албанци и гърци за общо освобождение от тиранията на султаните. Наред с тая ръководна идея той останал докрай верен на по-тесното разбирателство и взаимно сътрудничество между българи и сърби за южнославянска федеративна държава, или между българи, ромъни и сърби за Дунавска федерация.

Както във времето на Раковски, така и Каравелов след него поставил федерацията като средство за освобождение на балканските народи от турската деспотична империя и същевременно средство за най-съвършената уредба на Балканския полуостров за избегване на спорове и войни между освободените балкански държави и народи. В мислите и проповедите и на двамата корифеи на българската народна революция, наред с идеята за политическото освобождение на българския народ, стои и идеята за неговото национално обединение във федеративната българска държавна единица. Каравелов не е възприел украинския автономизъм по отношение на нашето възрожденско отечество, щом пише, че „България, Тракия и Македония да съставят друго цяло“ от „възточната федерация“. Така са гледали всички възрожденци на българския национален въпрос. Никола Обретенов, който е участвувал в заседанията на общото събрание от 1872 год. в Букурещ, е оставил бележка, в която е писано, че в това събрание „са потвърди Левски за да бъде главен апостол на цяла България, Тракия и Македония . . .“

Докато Раковски се е сговарял с княз Михаил Обренович и черногорския княз Николай, както и с правителствата на Гърция и Ромъния, Каравелов търсил идейно сношение преди всичко

с народите и водачите на напредничащата общественост, а не с династиите и правителствата им. Обаче, никъде Каравелов не се изказал пряко, че федерацията трябва да се изгради върху републиканска форма на управление. В това отношение го е допълнил Левски, без от своя страна последният да се е изказал пряко за проповядваната от Каравелов южнославянска, Дунавска или балканска федерация.

Левски започнал революционната си дейност около седем години преди Любен Каравелов. Практиката и личното му участие в двете легии в Белград са го довели до поуката да разчита предимно на народните сили за освобождение от турското иго. Затова, докато Каравелов поставил освобождението в зависимост от борбата на другите балкански народи против Турция, Левски организираше народа за самостоятелна борба. Последницата от тая му дейност е, че вътрешното революционно движение на народа превръща външното комитетско дело на емиграцията в свой помощник. Народът отвътре, чрез своите комитети, трябва да решава всичко по „вишегласие“. Това решение неизбежно трябва да се изпълни и то като „от едно място... се свири, а сичките други да играят“. С такива разбирания Левски свързвал демокрацията и централизма в живота на вътрешната революционна организация при решаването на въпросите и изпълнението на взетите с висшегласие решения.

Левски е бил убеден, че равнопоставянето на българина с другите народности малцинства в освободената българска държава може да се установи само при републиканско, а не монархическо управление. Това свое убеждение той е изразил в редица писма, както и в изработения от него проектоустав на БРЦК.

Във връзка с помощта на Русия, Левски писал на 18 април 1871 г. на Филип Тотю в Одеса „чрез Н. М. Ташкова да помолите Негово високо императорско величество...“ да помогне и да подпише барем нашата република“, макар че руските „републиканци гони и наказва до смърт“... В писмо до един чорбаджия от 10 май 1871 г. е писано: „В Българско не ще има цар, а „народно управление“... чиста република“.

Към края на септември 1871 г. проектоуставът на БРЦК бил вече готов и от Ловеч разпратен на комитетите и видни дейци да го разгледат и се произнесат по съдържанието му. В тоя проектоустав Левски изразил своето становище по формата на управлението в бъдещата българска държава: „с една обща революция да са направи коренно преобразование на сегашната държавна деспотско-тиранска система и да са замени с демократска република (народно управление) на същото това място, което са нашите прадеди със силата на оръжието и със своята свята кръв откупили, в което днес безчеловечно беснеят турски кесаджии и еничери, и в което владей правото на силата, да са подигнали храм на истината и правата свобода и турският чорбаджилък да даде място на

съгласието, братството и съвършеното равенство между всичките народности—българи, турци, евреи и пр. Те щът бъдат равноправни в сяко отношение, било във вяра, било в народност, било в гражданско отношение, било в каквото било, всички щът спадат под един общ закон, който по вишегласието от всичките народности ще са избере“.

Днес ние не се борим за нищо повече от туй, което Васил Левски и много други възрожденци като него са желаели и мечтаели да осъществят преди повече от 70 години. Ако и сега още много от тия желаня и мечти срещат в Европа и изобщо в света пречки за техното осъществяване, по онова време пречките са били много повече.

През януари 1872 год. Панайот Хитов направил бележка върху целта на изпратения му проектоустав и предложил да се залички изразът „Демократ. Република“, като това „задръжим за нас си“, с цел да се избегне враждата на околните династически „правителства, които щом чуят речта Демократическа република, ще ни очернят пред другите правителства, а още и ще ни спречат в светите предприятия.“ За да не бъде разбран криво, П. Хитов пише в същото писмо, че, който е против тиранията, той трябва да желае демократическа република. Но, понеже околните династии и правителства, в чиито ръце е оръжието, „могат да ни спрат, щото... 100 год. повече да удари надире предприятието ни“, „за сега трябва да се борим за свобода и равноправност и да унищожим тираните, тук трябва да говорим и за него да работим, пак това като доспеем, да прогласим републиката“.

В същото си писмо до Левски, П. Хитов изтъква, че „околните или съседните династии и правителства не ще могат явно да нападат републиката ни“, когато я утвърдим тайно, „защото имат и помежду си републиканци...“ Много по-рано още Левски е възлагал надежди на тия републиканци. Като честити на Каравелов вестник „Свобода“, Левски пише, че „ние сме хора и искаме да живеем човешки... в земята ни... в България, Тракия, Македония... от каквато и да е народност да живеят в тоя наш рай, ще бъдат равноправни с българина във всичко. Ще имаме едно знаме, на което ще пише, свята и чиста република. Същото желаем и на братя сърби, черногорци, ромънци и пр. да не остават след нас. В едно и също време да дадат гласат си. Време е с един труд да спечелим онова, което търсили са и търсят братя французи, т. е. Млада Франция, Млада Русия и пр....“

Както изтъкнах и по-рано, никъде Левски не е писал за федерация на балканските народи. Неговият радикален демократизъм и проповядваната от него република дават основание да се догадим, че той не е бил противник на идеята за федерация в една или друга степен. Може би, Левски е бил убеден, че балканските народи не могат да се федерират при наличността на

династии. Затова той проповядва републиката като най-подходяща форма на управление за българския народ, при която единствено ще бъде запазена извоюваната свобода и въведено равноправие за всички народности.

Видяхме, че в политическата програма от 1872 год. на БРЦК се говори за федерация, но не и за република. Това събрание, изглежда, е уважило възражението на П. Хитов. И наистина, по онова време Гърция била кралство, а Черна гора, Сърбия и Ромъния — княжества. В Европа републиканското движение било още в ограничен размер. Господстваща форма на управление в Европа била монархията и то някъде ограничена или конституционна, а в три от великите сили (Австро-Унгария, Германия и Русия) — абсолютна. Швейцарската република и тогава не оказвала международно влияние, а Третата френска република прекарвала период на преходно състояние, при което я управлявали монархисти начело с председателя ѝ — генерал Мак Махон.

При това балканско и общоевропейско положение, неблагоприятно да се създаде една република в сърцето на кръстопътя от Европа за Азия, обяснимо е, защо общото събрание в Букурещ е решило, че „формата на бъдещето българско управление ще бъде неопределена до онова време, дорде българското освобождение не стане дело свършено“ (т. 1 от програмата). Когато това дело било свършено с руски и наши сили, в Сан Стефанския, както и в Берлинския договор, било определено България да бъде княжество, а не република. Русия и другите европейски велики сили (Австро-Унгария, Англия, Германия, Италия и Франция) не са допустнали да се създаде българска република на Балканския полуостров. Днес народите са свободни да възприемат за своя форма на управление и републиката. По отношение на федерацията, обаче, която са проповядвали и мечтали нашите най-големи възрожденици, балканските държави и народи не са още напълно свободни.

Ако при наличността на най-голямата федеративна държава днес на мястото на царска Русия — СССР (Съюз на съветските социалистически републики), както и при съществуването на редица още други републики и федерации в Европа и в света, балканските народи и държави не могат да се федерират и сега, след втората Световна война, поради свои, балкански и международни съперничества и спънки от най-различно естество, всеки може да си представи, колко невъзможно е било преди повече от 70 години да се осъществи същата идея, проповедвана от корифеите на нашето възраждане.

Христо Ботев посочил много ясно тия балкански и общо европейски пречки, разбирайки добре империализма на някои от великите сили по отношение на Източния въпрос, както и шовинизма на Гърция, Сърбия и Ромъния по отношение на народа ни и кътове от земята му.

В прокламацията си към младото поколение от септември 1861 год. Чернишевски е писал, че спасението на Русия е в закъснялостта на народа, който е запазил своята първобитност и чистота; необходимо било само да бъде изкоренена „тази негодна трева, която израстна от семената долетяли при нас заедно с немските идеи за економизма и държавата“. Същите мисли за народа ни срещаме и у Ботев, само че немското влияние е заместено с византийско. „Още от началото на своето съществуване на Балканския полуостров той е бил народ трудолюбив, енергичен и възприемчив, но историческият ход на работите. . . . го хвърли в съседство и в борба с разлагащия се тогава стар мир“, от който „с приемането на християнството. . . . беше принуден да се зарази и с болестта на гнилата и развратна в онова време Византия“. Тая зараза обхванала върховете на средновековна България, като същевременно не е дала „на нашия народ време да развие своя национален характер и да изработи здрави основи на своето бъдеще“. . . . За да предпази народа си през епохата на възраждането му от влиянието на Европа, Ботев завършил статията си така: „преди всичко ние трябва да влезем в Самуиловска борба с новата Византия (к. м.), пък тогава вече да заемем от Европа това, щото ни е потребно, щото ни недостига и щото е признато за полезно на човека. В противен случай, с нашия живот е неприменимо нищо човеческо и ние твърде лесно можеме да загинем“ (15 март 1875 г.).

Под „новата Византия“ се разбира пенслинизмът на Вселенската църква в Цариград и създадената в 1829 год от Русия гръцка държава.

Същите мисли накратко Ботев е изразил четири години по-рано в статията си—„Народът вчера, днес и утре“. Както Чернишевски очаквал спасението на Русия от младите, така и Ботев се надявал на „здравата част на нашия народ и неговата емиграция. . . . За нас преобразованията в Турско, обещанията, дуализмът, са думи без никакъв смисъл, призраци и утопии, които може да се осъществят нейде си в Китай или Япония, но не на Балканския полуостров между турци и българи, две племена с противоположни характери, права и обичаи, с противоположни миросъзercания. Изход от туй тежко и гнусно положение не са новите окови, новото разделение на тиранството, а народната революция, радикалният преврат, които са триумфална врата за всеки народ, особено за нашия, който няма преминало, няма настояще, а има само едно бъдеще и бъдеще светло, защото с другите славяни той ще има що да каже в света, що да внесе в човешината“ (к. м., 10 и 25 юли 1871 г.).

Както в тия редове, така и в края на статията има пълно сходство в мислите на Ботев с мислите на Чернишевски в прокламацията от 1861 год. „Нашият народ, завършва Ботев, има свой особен живот, особен характер, особена физиономия, която

го отличава като народ, — дайте му да се развива по народните си начала и ще видите каква част от обществения живот ще развие той; дайте му или поне не бъркайте му да се освободи от това варварско племе, с което няма той нищо общо, и ще видите как ще той да се устрои. Или не видите семето, зародиша в неговите общини без всяка централизация, в неговите еснафи, дружества, мъжки, женски и детински? Или не видите в него и това, що казахме по-горе?“ Тя мисли на Ботев ни насочват към „народното царство“ на Бакунина, което изисква самоуправление „като се почне от общината — социалната и политическа единица и крайъгълният камък на целия руски свят — до областно, държавно, ако искате до федеративно общославянско управление“. Последните мисли на Бакунин срещаме у Ботев, изразени за съюз на цялото славянство. В статия за празника на св. Кирил и Методи, Ботев изтъква положителната и отрицателна страна на кръщението на българския народ при княз Борис, заедно с което е прието „онова хуманно човешко учение, което от една страна . . . принесе . . . из Византия заразата на нашето политическо падане, но от друга страна тури начало на оная знаменита в старо време славянска култура, за която възпоминанията днес сближават и въодушевяват с взаимни симпатии почти всичките славянски племена“. Според Ботев „двамата наши Солунски братия Кирил и Методи“. . . „са гениите, които са записали знаменитото събитие в нашата бурна история, и тия са представителите пред Бога на славянския, братски, равноправен и свободен съюз (к. м.). Като българи и проповедници на свободата, на братството и на сближението между славяните“, Ботев вижда „съвременното значение на празника 11 май“ (сега 24 май) в „борбата, която пламна между българския и гръцкия елемент и която направи 11 май празник за победа над православно-разбойническия разврат, празник за освобождението ни от фанариотските дългополи тирани и празник за нашето историческо възраждане . . . празник народен, празник, който ни напомня нашето преминало и настояще, и празник, който трябва да ни въодушевява с идеята за пълно духовно и политическо освобождение“. Затова статията завърша с пълна увереност, че „11 май скоро ще бъде празник на нашата революция и на нашата свобода“ (8 май 1875 г.)

Очевидно, докато Каравелов още в началото на 1869 год. подканял народа ни да изостави черковната борба, понеже политическото му освобождение щяло да разреши тоя въпрос, Ботев намира за необходимо да подчертае и насърчи народа си в освобождението му от гръцкия шовинизъм едновременно с освобождението му от турския деспотизъм. На второ място трябва да отбележа вярата на Ботев в създаването на свободен и братски славянски съюз, в който ще влезе и българският народ. Обаче, тоя демократичен общославянски съюз той не очаква да се съ-

здаде от руския царски панславизъм, понеже последният по същество е империалистичен и шовинистичен, тъй като самата царска Русия е покорила земята на други славянски народи, които се стреми да асимилира, т. е. русизира.

Още четири години преди статията си за Св. Кирил и Методи, по повод издаването на българо-сръбския вестник „Югославия“, Ботев писал за югославянската конфедерация и за руския панславизъм като за две противоположности. Идеята за конфедерацията са създали западните панслависти по подобие на Германия след Виенския конгрес (1815 г.). За тая идея Ботев писал, че „няма славянин, южен или западен... който да не съчувствува на идеята за югославянска конфедерация, която няма принципа на робството и сливането на разни народности, а напротив сигуранца е за свободното развитие на тези народи, кои ще я съставят“. Обаче, по отношение на руската „абстрактна идея“ също „няма славянин южен или западен“, който да ѝ съчувствува, защото с осъществяването ѝ се „поглъщат цели народности, отделени една от друга с история, литература, права, обичаи“ (17 юли 1871 г.). Съдбата на Полша, поделена на три пъти през втората половина на XVIII век между Австрия, Прусия и Русия, която полска съдба остава неизменна и след произхода и развоя на руския панславизъм през XIX век е доказателство, че панславизмът е велико-руски шовинизъм, който отрича на робство другите народности. Във връзка с тоя прикрит от панславизма руски империализъм и шовинизъм, понеже идеята за югославянска конфедерация от скоро се появила между южните славяни, Ботев напомня обединението на германците начело с Прусия и на италианците начело с Пиемонт и предупреждава, че не по тоя път трябва да се създава югославянското единство. Като отрича стремежите на Сърбия да стане Пиемонт, Ботев изтъква че „югославянската конфедерация трябва да се проповядва и основе на други, свободни начала; тъй щото ни една от народностите да не бъде онеправдана. Прусецът е немец, Пиемонтецът — италианец; но нито българинът е сърбин, нито сърбинът — русец...“

Понеже Балканският полуостров е населен най-много със славяни, Ботев е убеден, че разрешаването на Източния въпрос е сведено до „въпрос за еманципирането славянските племена“, стига само „ни една от европейските държави да се не меша във вътрешните дела на Турция“. Ботев доказва, че Сърбия в продължение на 30—40 години не е могла да създаде „сближение и споразумение“ между главните славянски народи на Балканския полуостров: българи и сърби, поради което следвало българският народ да поеме освободителната борба за изгонването на турците в Азия (14 дек. 1874 г.). За да се изпълни тая историческа мисия, трябва да се създаде южнославянски съюз или Дунавска конфедерация, с оглед на етнографическото положение на балканските народи. Предвид на това Ботев предлага

да се приеме „учението на по-голямата част от конфедератистите“, което се заключава в следующата кратка програма: „Турция да се унищожи или да се изпроводи в Азия, а на освободените изпод нейното иго народи и народности да се даде пълна политическа свобода. На малките и на независимите вече държави, т. е. на Сърбия, на Гърция, на Ромъния и на Черна-гора да се даде по една част от турските европейски владения и да се оставят да приберат разпръснатите части на своите народности, а именно: на Сърбия да се даде Босна, Херцеговина и една част от така наречената Стара Сърбия; на Гърция — Тесалия и Епир; Ромъния да се възведе до степен на кралство и да ѝ се помогне да очертае своите народни граници в Австрия и отчасти в Русия; Черна-гора да се съедини със Сърбия, или ако не, то да ѝ се разширят границите на юг с Албания, а на север с една част от Херцеговина; а българите, които населяват България Тракия и Македония (к. м.), да съставят едно отделно и независимо кралство. Цариград да остане свободен търговски град под покровителството на великите сили“. На освободените и напълно удовлетворени народи и народности, за да могат да съставят едно цяло, което да бъде силно и да устои „против всякакви бури и насилия и с това да удържи равновесието в Европа, то да им се допустне да съставят помежду си як федеративен съюз, на който държавната, политическа и законодателна власт . . . да се намира в ръцете на един съвет, съставен от равно число представители из всичките, независими една от друга части на този съюз“. По-нататък Ботев излага, че българският народ е готов да присъедини „гласа на своята свещена революционна песен“ към тия най-здрави и най-рационални „начала, на които трябва да се основе бъдещата свобода на Балканския полуостров“, ала Гърция, Ромъния и Сърбия не са склонни, понеже правителствата им не изразяват волята на своите народи. „Гърция още от началото на своето освобождение и до сега“ се е занимавала само „с мечтания за някаква си Византийска империя, която да заключава в себе си повече от половината на Балканския полуостров, заедно с нейната стара столица и заедно с крайбрежията на Черно и Адриатическо море. Тя е гледала, и днес даже гледа, на Албания, на Македония и на Тракия като на свои бъдещи провинции и не смята, че тия провинции са населени със съвсем чужди за нея славянски племена, които никога няма да признаят над себе си нейната традиционно ненавистна власт и никога няма да се подчинят на нейната православно-идиотическа култура. Разбира се, че с такава една държава не само българите, но и всичките почти южни славяни не ще могат да имат нищо общо; така щото — гръцкият народ, даже и след смъртта на Турция, ще си остане в изолирано положение и ще бъде заключен в днешните граници на своята безплодна и неспособна за по-нататъшно развитие земя. С други думи — Гърция никога няма да влезе като член в Южно-славянския съюз и

гръцкият народ рано или късно ще се преобърне на спекулативен пролетариат“ (21 дек. 1874 год.).

Ромъния, според Ботев, е „друга спънка за южно-славянското единство.“ Заобиколена със славяни, след като ромънските патриоти се уверили, че в жилите им „тече чиста латинска кръв“, в Ромъния почнали да преследват славянския елемент и, след падането на Братияновото правителство или след 1868 г., ромънската политика се е отказала от идеята за Дунавска конфедерация или от идеята да свърже „своята съдба със съдбата на южните славяни“ (21 декември 1874 г.)

След тая печална историческа действителност върху отношенията на Гърция и Ромъния към българския народ, Ботев намира, че само със Сърбия и Черна-гора народът ни може да разреши Източния въпрос. Обаче, надеждите на българите в Сърбия са се препънали от завоевателните стремежи на сръбската династия и шовинизма на Милош Милоевича. Тоя сръбски империализъм и шовинизъм предизвикал, изтъква Ботев в същата статия, реакция в духовете на младото българско поколение. Из много места на българското отечество се чували дуалистични гласове, „че длъжността на българските патриоти е да очертаят по-напред етнографическите граници на своя народ, пък тогава вече да мислят за някакво си сближение и споразумение със Сърбия“ ...

Следователно, с изключение на Черна-гора, Ботев намира, че Гърция, Ромъния и Сърбия не възприемали „идеята за братския и свободен южнославянски съюз“ и то поради своя изключителен егоистичен патриотизъм ... „на какъвто си исторически завоевателни права“. Заключение на Ботев е, че „изток не е узрял за човешка свобода и че Турция има пълно историческо право да лочи кръвта на своите християнски поданици...“ Ботев е убеден, гръцкото, ромънското и сръбското правителства не изразяват волята, нуждите и стремленията на своите народи и че последните ще заставят правителствата си да се споразумеят с българския народ за разрешението на Източния въпрос. Ботев вярва, че „рано или късно Гърция ще се откаже от своето нечовеческо преминало, Ромъния — от своето нечовеческо настояще, а Сърбия... ще влезе в пътя на своето призвание и ще оправдае толкова годишните надежди и желания от страна на своите еднокръвни и едноплеменни братия. Разбира се, че в такъв случай пролената за свобода кръв ще омие сичките племенни вражди и недоволствия, а братският съюз на освободените племена и народи ще даде на всеки един свой член надлежашето му място на Балканския полуостров“ (к. м.).

Между плана на Каравелов и плана на Ботев за федерация няма разлика. И по двата плана българската федеративна държава се състои от „България, Тракия и Македония“. Следователно, и за Каравелов и за Ботев федерацията ще осъществява националното обединение на българския народ, като същевременно ще осигурява неговото пълно политическо

освобождение. Наред с това, обаче, трябва да отбележа, че докато Каравелов е бил само теоретик на федеративната идея, Ботев е погледнал и от практическа гледна точка на условията за нейното осъществяване. И като се е натъкнал на тогавашната гръцка, ромънска и сръбска пропаганда, не погледнал с оптимизма на Каравелов, а ги е изтъкнал много пъти като пречка за осъществяването на федерацията в нейните три етапа: южнославянска, Дунавска и балканска. Наред с тия шовинистически пропаганди, той е изтъкнал империализма на някои от великите сили също като пречка за федерацията на балканските държави и народи.

В много още свои статии Ботев, като осъжда великогръцкия, великоромънския и великосръбския шовинизъм, призовава самите народи да образуват с българския народ „на свободни демократически начала желаната и необходимата дунавска конфедерация“ от „малки държавици, които се приготвяват да бъдат наследници на Турция“. Той пише, че „идеята за южнославянското единство е приела гражданственост у всичките почти народи на Балканския полуостров (с изключение само на турския) и малко-помалко се е простряла даже между враждебните един на други елементи“. Обаче, ако Русия, Прусия и Австрия „не обърнат внимание на естествените права и граници на интересувашите се племена, т. е. ако те оставят Сърбия да осъществи своите политически мечтания за Душановото царство, Гърция да усвои Албания и Македония, а Ромъния да търси траянови потомци даже и в габровските колиби“, „Източният въпрос ще се реши неправилно и това решение ще бъде второ начало на оная страшна, безумна и вредителна историческа борба, която доведе турците в Европа и която твърде лесно може да доведе на Балканския полуостров други някои незвани гости . . . „Завещанието на Петра I“ и немското „Drang nach Osten“ имат в това отношение голям смисъл за нас. Но . . . на историческите уроци държавните мъже на Сърбия, на Гърция и на Ромъния не обръщат почти никакво внимание. Сърбия със своята идиотическа пропаганда в северозападните страни на нашето отечество . . . под булото на южнославянското единство иска да оплете своята собствена кошница и не иска да знае за съществуването на българския народ. Гърция, тая традиционна неприятелка на всичко, що е славянско. . . употребява твърде низки средства, за да простре своята народност чак до Балкана и прави в това отношение доста успешна конкуренция на сръбските патриоти. А Ромъния . . . гони и преследва българската народност в Бесарабия, препятствува на нашата емиграция да помогне на своето потъпкано и поробено отечество . . .“ (27 март 1875 г.)

Донякъде Богев оправдава Гърция и Ромъния със страха им от панславизма, но не оправдава поведението на Сърбия към българите и го намира „глупаво, отвратително и даже необяснимо за свободната дунавска, балканска или южнославянска федерация“. Затова той заключава, че „дордето се не обяснят и не-

изравнят тия отношения" на Сърбия към нашия народ, „никакво споразумение и никакво съединение е невъзможно между двата братски, съседни и едноплеменни народи.“

Все пак, Ботев продължил да проповядва, че разрешението на Източния въпрос зависи от двете „главни племена“ на Балканския полуостров. Достатъчно е само „България и Сърбия... да плеснат с ръце и да се прегърнат в името на братството, на свободата, на равенството и на ония демократични начала, на които е основан животът и на българина, и на сърбина“ и те ще „разделят ябълката на раздора“ като „прави и законни наследници на европейския Кашемир“. С това убеждение за разрешаването на Източния въпрос Ботев изтъкнал редица факти за шовинизма на Сърбия към българския народ от началото на XIX век до негово време, без да обвини ни най-малко народа си в какъвто и да е шовинизъм към гръцки, сръбски и ромънски земи и население (3 април 1875 г.). Ето защо, странно е, че у нас днес твърде много се говори за „великосръбски шовинизъм“. Поколенията на днешна България не са искали нищо повече от Ботев. Те са загубили земя и население в борбата си със сръбския, гръцкия и ромънския шовинизъм, срещу който и Ботев се е борил, понеже в решителните международни моменти ръководителите на държавата ни са тръгвали по криви пътища.

В съзнанието на Ботев е затвърдена идеята, че южнославянската федерация ще създаде неминуемо федерацията на балканските народи, без турския народ. За да съществува обаче една такава федерация, трябва да се създаде разумен братски съюз между народите. Само такъв общонароден съюз „е в състояние да унищожи теглилата, сиромашията и паразитите на човешкия род, и само тоя съюз е в състояние да въздвори истина свобода, братство, равенство и щастие на земното кълбо“.

В същата статия Ботев отново напада шовинизма на Милош Милоевича, възприет и от сръбското правителство, поради което гледа „с особено недоверие“ на „балканския Пиемонт“. За туй осъществяването на конфедерационния съюз Ботев възлага на напредничавите сърби, които преследвало тяхното правителство. Те трябвало да популяризират „у дома си идеята за споразумението и за съединението на южните славяни, и то... на такива начала, на каквито трябва да се основе свободата на народите, свободата на личността и свободата на труда“. Тая партия от честни и умни хора, според Ботев, трябва да възстане против сръбската шовинистична политика спрямо българския народ и да каже на сръбския народ, че „свободата и съюзът между южните славяни са възможни и осъществими само тогава, когато сяки един народ от тях запази своите етнографически граници (к. м.) и когато сяки един остане свободен в своята собствена къща. Ако Сърбия или сръбското правителство не желае да ни помогне да поринем турците из Европа, то нека ни барем не препятствува да вдигнем сами знамето на свободата и нека

не нарича шпиони и предатели ония, които искат да запазят народността си, името си и своите свещени права на земята, на която живеят" (к. м.). И Ботев заключава, че „дордето сръбският народ и сръбската журналистика се не въодушевяват с оная съща любов и искреност към българския народ, с която последният се отличава към своите братя, до тогава никакво споразумение и никакво съединение между сърби и българи е невъзможно" (1 май 1875 г.).

Следователно, и през времето на Ботев, както и през Третото българско царство, спънка за южнославянското разбирателство са били все сръбските претенции за български земи и сръбският шовинизъм по отношение на българите. Нито през средновековието, нито през ново и най-ново време, пречки за това разбирателство и южнославянско единство не е имало в отношенията на българи с бошняци, словенци, хървати и черногорци. Ето защо, създаването на демократична и федеративна Югославия, като унищожи вековния сръбски империализъм и шовинизъм, създаде благоприятни условия за разбирателство с България, която нито е завладяла сръбски земи, нито е побългарила някога и някъде сърби.

С това разрешение се постави само начало на демократична и федеративна Югославия. Има да се преодолеят още балкански и международни пречки, за да се превърне това начало в пълна федеративна Югославия и после в балканска федерация, най-голямата и най-хубава мечта на Ботев и Каравелов.

Това начало се различава от планове на Каравелов и Ботев, понеже почива на израза „нова южнославянска народност" в Македония.

Известно е, че под влиянието на Бакунин и Ботев е гледал на религията, и на духовенството отрицателно. На българска почва, обаче, Ботев се отнесъл одобрително към героичния период на черковната ни борба от 1860 год. и към обединителната роля на Българската екзархия, с назначението ѝ да брани българщината от пристъпите на гръцката, ромънската и сръбската шовинистическа пропаганда в Македония, Тракия и Мизия. Затова той е писал, че „екзархията е такова учреждение, което има смисъл само за ония епархии, които не са още смъкнали от шиите си ненавистното фанариотско иго и които се раздират от убийствените пропаганди на гърцизма и сърбизма. Екзархията, повтаряме ние, е потребна само за това, за да прибере разпръснатите части на народа и да ги свърже в едно цяло..." (16 май 1875 г.) Ето защо срещу сръбската пропаганда за Видин, Кюстендил, Враня, Велес, Охрид, Тетово, както и срещу гръцката в Струмишка, Полянска (Кукушка) и Дебърска епархии и ромънската сред бэсарабските българи, Ботев е писал две отделни статии и други бележки. Особено в отговор на сръбския вестник „Исток" Ботев се е нахвърлил най-много. Той е обвинил сръбските шовинисти начело с Милош Милоевича, че са

злоупотребили с идеята за братството и съединението на южните славяни, прикривана от „южнославянският Пиемонт“, понеже сеели „прозелитизъм в западните краища на нашето отечество“, за да плетат „своята етнографическа и политическа кошница“. Още по-точно и вдъхновено Ботев бранеше в двете си статии българския народностен лик на Македония от сръбския империализъм и шовинизъм. Следователно, в различие от някои днешни напредничави българи, Ботев е проповядвал преди 70 и повече години идеята за южнославянска, Дунавска или балканска федерация, без да се е отказвал от българската национална принадлежност на която и да е наша покрайнина.

По отношение средствата за революционна борба, Хр. Ботев е чужд на езуитския принцип — „целта оправдава средствата“. Затова в писмото си от 26 юни 1875 год. до Ив. Драсов е писал: „Де го Раковски, за да станем другари и да преобърнеме всичкото хорско злато на слово и на желязо! . . . Аз съм готов за целта да употребя всичките страшни средства, освен подлостта и лъжата, защото преди всичко трябва да сме човечи, после вече българи и патриоти . . .“

По устройството на федеративните единици Ботев се различавал от схващанията на Л. Каравелов. Ботев е имал по-друг обществено-политически идеал в сравнение с Раковски и Каравелов. Той е проповядвал социален преврат. Ботев е бил убеден, че училището ще подготви Европа за тоя преврат, „но не училището на Златоуста и Лойола, Вилхелма и Наполеона, а онова на Фурие и Прудона, на Кювие и Нютона — и училището житейско“ (25 юни 1871 г.). За туй Ботев писал, че са вредителни „за прогреса на свободата, а следователно — и за щастието на човечеството“, научните и индустриалните открития и усъвършенствувания, щом те на практика не са полезни еднакво на богатия и на сиромаша. Успехите на естествознанието, на физическите и математическите науки, според Ботев, също ползват „само оная част от човечеството, която и без това всякога е живяла добре, . . . никога не е работила нищо, и . . . е пила кръвта на милиони нещастни човешки същества. Погледнете на всички цивилизовани страни в Европа, . . . обърнете сериозно внимание на отчаяната борба между труда и капитала, както в Европа, така и в Америка, и вие ще се уверите . . ., че при днешното общество и политическо устройство на човечеството, сиромашът е навсякъде роб, а робът е навсякъде сиромаш“ (22 май 1875 г.). С други думи, Ботев проповядвал социална република. Затова три седмици преди статията си от 22 май 1875 год. е писал че „дордето народите бъдат разделени помежду си с машинациите на своите всевъзможни империи, конституции и републики, и дордето те, изсляпо низкопоклоничество към божииите помазаници, гледат един на други като на врагове, дотогава не ще има щастие на земята, не ще има бял ден за човека. Правителството и привилегированите класи у сяки един

народ ще мъчат и притесняват сиромаша, ще поядат неговия труд, ще го държат в невежество, ще увеличават в квадрат и в куб неговите исторически глупости и в заключение на сичко това ще го изпровождат да бие и изстребва брата си, или да бъде бит и изстребен от него. Разбира се, че ако да би могли народите да разберат еднъж за сякога, де лежат изворите на техните страдания, те тутакси би се убедили, че главните и единствените техни врагове са самите тяхни правителства и онзи клас паразити, които . . . са станали душа и тяло с тираните и под покровителството на „законите“ упражняват принципите на лъжата и кражбата. Основата на сяко едно господство е кражбата, лъжата и насилието“. Затова по-нататък в същата статия Ботев е писал, че „законът е напечатан само за робовете, и ние имаме пълно право да кажем заедно с Прудона, че сяко едно правителство е заговор, съзаклатие против свободата на човечеството“ (1 май 1875 год.)

С такива мисли за федерация и социална република Ботев е посрещнал Априлското въстание. Въдъхновената му статия за него завършва така: „Повдигне ли се сичкият български народ, излязат ли из своите граници Сърбия и Черна-гора, и не съгласят ли се херцеговинците и бошнаците да положат оръжието си и пред втората нота на Андраши (б. м. австро-унгарски министър), въпросът е решен и свободата на Балканския полуостров е осигурена. Не в тая ли ера влизаме ние?“ (3 май 1876 г.).

Когато Ботев стигнал във Врачанско, той се убедил, че целият народ не е въстанал. След неговата смърт, победена била от Турция и Сърбия. Намесата на Русия през 1877 г. донесла свободата на южните славяни. А срещу тая деспотическа Русия Ботев и всички почти наши млади революционери отпраждали своите стрели под влиянието на руските напредничави и свободолюбиви среди от 1860 и 1870 години: Чернишевски, Херцен, Добролюбов, Бакунин, Нечаев. С духа на тия руски мъже Ботев е работил като емигрант в името на една демокрация, федерация и нов социален строй на Балканите, които трябва да установят преди всичко южните славяни, едновременно с извоюването на своята свобода в борба с „болния човек“ — Турция. С тоя дух Ботев умрял на българска земя и завещал идеала си на напредничавите поколения в същата родна земя на Балканския полуостров. Ще бъдат ли те по-щастливи от Ботева, за да осъществят федерацията на Балканите върху ония демократически, национални и социални начала, които той не веднаж е подчертал в пламенните си статии против гръцкия, сръбския и ромънския империализъм и шовинизъм?

III

След Априлското въстание и привържениците на Ботев, и привържениците на Каравелов изоставили проповедите за федерация и република. Те се върнали към тогавашната истори-

ческа действителност и възприели внушенията на руските славянски благотворителни комитети за създаване на отделна българска държава, наред със съществуващите вече балкански държави: Сърбия, Черна-гора, Ромъния и Гърция.

Славянските благотворителни комитети в Москва и Петроград изпратили в Букурещ Владимир Йонин с цел да подпомогне парично организирането на българските доброволци за участие в сръбско-турската война, обявена след потушаването на Априлското въстание. Вл. Йонин влязъл във връзка с Киряк Цанков и приятелите му каравелисти. Съвместно те решили да превърнат съществуващото от 21 август 1875 г. „Българско чело-веколюбиво настоятелство“ в Българско централно*благотворително общество. Формално му поставили задача „да помага на нещастни, пострадали и нуждаещи се българи“, а в същност трябвало да върши революционна работа. Това прикритие се наложило от натиска на Турция върху Ромъния за ограничаване на българските революционери. Решението било изпълнено на 10 юли 1876 г. в Букурещ с полагане основите на новия орган на българското освободително дело. Вл. Йонин станал почетен председател на БЦБО, К. Цанков — председател, Ив. Грудов — подпредседател, Ганчо А. Григоров — касиер и П. Енчев — секретар. Старите предизвикали своите хора да подадат оставки. На 7 август 1876 г. БЦБО имало събрание, на което подадените оставки били приети и избрали нови лица: Ив. Вазов, Ангел Т. Рунта (касиер), Г. Золотов, Д. П. Иванов и Олимпи Панов. По късно в управата влезли и други революционери, от които най-важни са били: Стефан Стамболов и П. Хр. Висковски. По тоя начин Вл. Йонин събрал наедно враждуващите революционни групи на Ботев и Каравелов за обща работа през последния етап на освободителното дело с наши и руски сили.

След поражението на Сърбия и сключеното примирие, с оглед на очакваното усложнение и подновяване на сръбско-турската война, БЦБО свикало в Букурещ общо събрание на клоновете си в Ромъния, за което поканило и пратеник от България. То заседавало 5 дни — от 18 до 22 ноември 1876 г. Вл. Йонин го председателствувал. Наречено Български народен събор, събранието приело нова политическа програма на българските искания, която съществено се различава от програмата на БРЦК в 1872 г. Тая нова програма е следната:

1. „Да се възобнови от България, Тракия и Македония българска държава, гдето главният и навред преобладающ елемент е българският.

2. Българската държава ще се управлява самостоятелно и независимо по една конституция, изработена от едно законодателно тяло, избрано от народа.

3. За всичките клонове на управлението ще се съставят особени закони по духа на устава и съобразно с нуждите на народа.

4. Всичките иностранны народности, размесени между българския народ, ще се радват с него на същите политически и граждански правдини.

5. В българската държава ще владее пълна свобода на съвестта.

6. Военната служба и общото просвещение ще бъдат задължителни за всеки гражданин на българската държава“.

Тая програма, с един мемоар на френски език, била изпратена на 1 декември 1876 г., чрез представителите на великите сили в Букурещ, на техните правителства. В мемоара са очертани границите на българската държава с оглед на точка първа от приетата програма: Дунава от Килийското устие до устието на р. Тимок и самата тая река, Македония от Шар планина до р. Бистрица, цялото крайбрежие на Бяло море до р. Еркене, Анастасиевата стена и от източния ѝ край по Черно море до Килия. В тия граници Васил Левски е писал на 19 февруари 1872 г. за „възобновлението на нашата славна (преди) държава“, за да се отърве народа ни „от проклети агаряне“. В същата големина Каравелов и Ботев определили федеративната българска държава. Следователно, разликата между новата политическа програма от 1876 г. и първата политическа програма на БРЦК от 1872 год. не е в големината, а в изоставянето само на федерацията, поради което определят се исторически граници, които съвпадат с географските и етнически граници на българския народ преди 70 години.

Политическата програма от 1876 год. е била създадена от нашата революционна емиграция в противовес на мемоара на Драган Цанков и Марко Д. Балабанов до същите велики сили. Обединените ботевисти и каравелисти в БЦРО от 1876 год. изоставили идеята за федерация, сигурно, поради стечение на редица обстоятелства. Преди всичко, те на практика са видели, че не е възможно да се дигнат на борба срещу Турция всичките балкански държави и народи. От друга страна, присъствието на Вл. Йонин от името на славянските благотворителни комитети, които са служили на външната политика на Русия, е оказало влияние и било доказателство, че новата политическа програма ще бъде подкрепена от Русия, която можела да преодолее всички балкански и международни спънки за разрешението на Източния въпрос. Ето защо, ако в програмата от 1872 год. има влияние на руски напредничави, революционни и свободолюбиви среди, в програмата от 1876 год. има пък влияние на официална, царска Русия. Докато руските демократи и революционери по онова време могли да подкрепят народа ни само морално в неравната му борба с Турция, царска Русия е вложила в програмата своята морална и материална подкрепа и своята чест на велика сила в защита на поробените от Турция славяни: българи, бошнаци и хървати. И в двете програми съдържанието е едно и също — националполитическо освобождение и обединение, представено в две различни форми: федеративна Бъл-

гария без исторически граници и единна българска държава с граници откъм Турция, Гърция, Сърбия и Ромъния.

Що се отнася до формата на управлението, и двете програми предоставят въпросът да се реши от народа след неговото освобождение. В действителност, обаче, излезе нещо друго. И Сан-Стефанския договор и Берлинския договор са предрешили въпроса — България да бъде княжество. Освободителката ни не му е наложила своята форма на управление по онова време — абсолютната монархия. Нашите учредители от 1879 год. съвсем свободно са изработили Търновската конституция в демократичен и либерален дух, т. е. по разбиранията на младите революционери, а не по старите, които имали консервативни схващания. В тая конституция от 1879 год. намираме отразени обществено-политическите идеи на Любен Каравелов, а не на Ботев. Нещо повече. Макар и княжество (монархия), в Търновската конституция е било съчетано местното самоуправление с една камара, като централно конституционно учреждение, вместо силна централна власт, когато Франция, Швейцария и Съединените щати, като републики, имали по две камари.

Известно е, че Сан-Стефанска България загина в годината на създаването ѝ, без да се очертаят дори на практика нейните граници. Това нейно разпятие в годината на раждането ѝ не е станало по вина на българския народ. То дойде от противодействието, което е срещнала Русия по онова време, главно от страна на консерваторите в Англия за Дарданелите и Бяло море и на Австро-Унгария, подкрепена и от Германия, в политиката им за долината на р. Вардар. Без австрогерманска помощ английското правителство на консерваторите не можеше да разкъса Сан-Стефанска България в 1878 год. От тая наша трагедия на международната сцена, поколенията на третото българско царство не можаха да извлекат правилна поука. Вместо федеративната идея на програмата от 1872 год., възприе се идеята на програмата от 1876 год. за единна българска държава в конкретната ѝ форма по Сан-Стефанския договор от 3 март 1878 год. Ако официалната българска външна политика възприемеше идеята за автономна или независима Македония в рамките на една федерация, може би нямаше да стигнем до три погрома и да опропадим, заедно с политическото обединение, и нашето национално обединение, което бе осъществено до 1912 год чрез успехите на Българската екзархия тъй, както Ботев е определил нейното значение в 1875 год., а именно — „да прибере разпръснатите части на народа и да ги свърже в едно цяло“,...

RESURRETIO*)

СИЛВИЕ СТРАХИМИР КРАНЪЧЕВИЧ

В улиците — пожарища, над Париж смъртта прелита:
осемнайсти век накрая загърмя, запя сърдито.

Пъплят презнощ мрачни сенки, влачат камъни, дървета,
с диви викове се качват по бесилката проклета.

Под краката им дъската се огъва и люлее;
гладна барикада зее, върху нея стяг се вее,

над тълпата гола, боса, като призрак се развява,
а горящата Бастилия с огън жълт го осветява

и грамадни сенки хвърля в улицата притаена,
страшни линии заплита в далнината задимена.

Над самата барикада гнил, окъсан стол се люшка —
някога престол той беше на крале богоизбрани.

Бурята му смъкна всичко и захвърлен, и разголен
като плаха, стара баба той трепери в срам неволен.

Вместо мек плюш, върху който се отмаряха кралете,
весело се полюлява стяг бунтовен и трицветен.

Дим, пожар, смъртта пристъпва и коса зловеща маха,
топ и пушка по гредите оловни зърна посяха.

Стреснаха се яки мишци: някой пада, друг трепери,
но един човек там само прав стои невъзмутено.

Не трепери и не пада, но като стена гранитна
той стои под град обилен от олово нажежено.

Дигна своята десница : там, където я отправи —
всичко беше потопено във барут и във пожари.

— Хей, за Франция! — викна някой; в погледа му жал застина —
явно бе, и той е имал нейде някога родина.

— Да мъстим! — извика втори; жал отново го обхвана —
явно бе, и той е страдал, но не знае да отплаща.

Дигна се, със твърди стъпки барикадата раздруса
и глава изправи гордо и напред без страх се впусна.

И закрачи с бодри крачки през димящата купчина,
а след него се надигна и бунтовната дружина.

И възторжено извика: — За свобода и за братство!
И се втурна тя тогава подир неговите стъпки.

Кой бе тоя таен странник, сред тълпата как попадна
и къде сега бе тръгнал — никой нищо не отгатна.

Само тез, които бяха тежко, смъртно наранени
през сълзите си последни зърнаха го просветлени.

От незнаен край пристигна и отново там се връща,
като лъч небесен, който мигом мракът в ден превръща.

Светлите му дири зряха и въздъхваха безгласно;
— Бе Христос от кръста слязъл и сега със нас вървеше!

*) Възкресение.

Преведе от хърватски: Димитър Пантелеев

БАЛКАНЕЦ

ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ

Не се срамувам, че съм
варварин от Балкана —
край на войни и бури.
Ще чуете сега,
че и при нас все още има
непозната за вас култура.

На всичко вие гледате съмнително
и чужди сте на родните си синове,
на своята трапеза не седите вий със всеки чужденец;
вий можете да пиете,
но не на всеки да поднасяте
чаша вино.

А тук, у нас, все ще има обичаи груби, стари
и всекиго приемаме под своята стряха;
при нас все още може и със сватовство да се обича,
при нас за гостите се вършат чудеса
и всеки наш човек си има
един рояк
роднини и другари.

Вий имате, наистина, готови
милйони статуи Христови,
за всеки по една,
по друми и поля, по школи и затвори,
а хората у нас, които вярват в Бога,
във себе си го носят
и, като в сън, безгласно му се молят.

Наистина, за всяко нещо във живота
вий имате и уред, и машина,
пресметнали сте всичко, всичко знаете
и вашите открития са дивни,
а наште сечива са още стари;
но всичко тук, при нас, е здраво,
естествено и просто като глина:
живота, раждането и смъртта.

Вий имате огромни сбирки
от наука и правила за свободата,
у вас за всичко може да се пише и говори;
но ние по неписани закони
живееме свободно
и пазиме един естествен ред,
подобно огънят, пожарът и водата.

При вас най-точно е установено
как се яде, говори и облича,
а ние тук говориме и викаме
и махаме с ръце,
чорбата сърбаме със шум,
а в ръкавици ли сме —
мъка ни гнети.

И всичко тук, при нас, е просто:
царвулите ни са от свинска кожа
и селски навици у нас царят,
а нашите потомци кралски
най-прости говедари са били.

Наистина, народа ни в гнева си може да руши,
да коли и да пали;
но ние никога не можем да потискаме,
не мислиме, че целия просторен свят
е наш
и ний не можем да търпим
добрият, прост човек от нас да плаче;
душата наша е огромна.
макар че ние малко сме на брой.

Преведе от сръбски: Димитър Пантелеев

СТАРИЯТ ЧАСОВНИК ГОВОРИ

АЛОИЗ ГРАДНИК

Тук вървяха поколения
от рождение до гроба
и това, що се променя:
смях и плач, тъга и злоба.

Сменяше се ясен месец,
пролетният чар измамен,
жарко лято, хладна есен,
зимата със студ неканен.

Във огнището тих огън
пламваше и се гасеше,
вятърът със вой на двора
свехнали листа береше.

Смъкваха се от стените
знатни папи и царици,
и сменяваха ги с други
царедворци и владици.

Тая безполезна смяна
във забрава ще потъне,
щом черковната камбана
сетня песен тук прозвънне.

Ще прозвънне тежко, ясно,
песента ще се зарее,
птицата ще онемее,
а свещта в миг ще угасне.

Всичко, всичко що се движи
ще замре в почивка нема.
Само аз със своите грижи
няма, няма да задрема.

Преведе от словенски; Димитър Пантелеев

ЧУДОТО В ОЛОВО

ИВО АНДРИЧ

Всичко, което се раждаше и живееше в къщата на Бадемлич, беше весело, лекомислено и засмяно. Само Ката Бадемлич, жената на най-стария от братята Бадемлич, правеше изключение. Тя беше висока, костелива, руса, синеока, с пронизателен и студен поглед. Доведена преди двадесет и шест години в тази богата и просторна къща, тя от година на година ставаше все по-мрачна и по-мълчалива. Не беше щастлива с мъжа си, а не ѝ потръгна и с децата.

Нейният мъж, Петър Бадемлич, най-старият брат в това богато семейство, се ожени твърде късно. За неговата младост се разказваха различни истории. Пък и когато доведе Ката, въпреки че беше вече отслабнал и увяхнал, в говора, движенията и особено в усмивката си все още имаше нещо от своя бяс и развала на младини. Това беше някаква разлята, тъпа и чувствена усмивка, която на мургавото лице на Бадемлич се явяваше като печат, който не може да се скрие. В него имаше нещо, което в течение на всичките години и до ден днешен изпълняше със страх и отвращение жената, издънка на здраво ливанско семейство.

С децата беше още по-зле. В течение на първите дванадесет години тя роди девет деца, почти всичките момчета и всичките по ред умираха, когато стигнат в най-хубавата възраст. След десетото дете, едва остана жива. От тогава и престана да ражда. Това последно дете беше момиче и остана живо. До шестгодишните си възраст момиченцето растеше; беше дребно, но русо и толкова мило, че в черква хората се обръщаха да го гледат. Приличаше във всичко на майка си и на нейното здраво ливанско семейство. Но когато навърши шест години, започна да отслабва и да погрознява. Изведнаж се сви в коленете и приведе в кръста, лицето ѝ загрубя, а клепачите ѝ се подуха. Така свита, с винаги полуотворена уста, тя пълзеше от един миндер на друг и с години лежеше в студените и мрачни стаи на Бадемлич като домашно нещастие и божие наказание. Тя стана петнадесет годишна. Телесно се развиваше слабо, а душевно още по-слабо. Не можеше да се изправи, нито да ходи, ако някой не я придържа. Говореше малко, само най-обикновени неща и то глухо, и неясно. Най-добре се разбираше с майка си. А старата Бадемличка бдеше над това дете: не пускаше нито една слугиня около него, сама го пренасяше, хранеше, миеше и преобличаше.

Тя правеше всичко, за да го излекува. След като обиколи всички лекари и врачки, след като опита всички лекарства и всичко, което ѝ казваха хората, и напразно плащаше литургии и молитви, един ден пред олтаря на Богородица тя се зарече, че на Малка

Богородица ще отиде боса в Олово и ще заведе болната си дъщеря на Богородичния извор при манастира.

Както всички хора, които са понесли много нещастия и са видели наоколо си много умирация, и които живеят затворени само в себе си, във всичко тя държеше сметка повече за силите на невидимия свят и беше по-близка до тях. Когато направи заричането, тя още дълго се моли и когато се вдигна, поднови своето искане от Богородица.

— Аз не мога повече. Но от двете възможности, дай ми една: или да оздравее, или я вземи при себе си, в рая, както и останалите девет!

Няколко дни по-късно, на разсъмване, от къщата на Бадем-лич тръгнаха пътници. Старата поведе със себе си и зълвата, сипаничава стара мома. С тях вървяха и двама слуги, които носеха момичето, защото то не можеше да се държи на коня. Водеха и два коня, за връщането. Когато излезнаха на първите височини над Сараево, вече се съмваше. Момичето, което до тогава много се оплакваше, скимтеше и плачеше, сега почиваше в една специално направена плитка кошница, която слугите носеха на два пръта, поставени от страни. Уморено и упито от хлада, то спеше с глава на дясното рамо. От време-навреме отваряше очи, но виждайки над себе си зелените клони, небето и румената зора, отново ги затваряше и, мислейки че сънува, усмихваше се с нежната усмивка на болно дете, което оздравява.

След известно време изкачването свърши. Минаваха през гъста гора, а пътят беше по-широк и по-равен. Тука вече започнаха да срещат групи хора от околните места. Между тях имаше тежко болни, които, натоварени на конете като човал, прегракнало викаха и въртяха очите си. Между тях имаше луди и мъчени от бяс, които роднините придържаша и успокояваха.

Старата Бадемличка вървеше пред своите, промъкваше се между хората и, без да гледа някого, шепнеше молитви. Носачите едва я стигаха. На два пъти почиваха в буковата гора край пътя. По време на обедата проснаха на тревата тъмен килим и на него поставиха болната. Тя протегна, колкото можеше, изтръпналите си крака и свитото тяло. Уплаши се, когато видя до себе си краката на майка си, боси, посинели и целите кървави от трудния път. Но старата бързо скри краката под полата си, а момичето, радостно възбудено от толкова нови неща около себе си, веднага забрави това. Всичко беше ново, необикновено и радостно: гъстата и тъмна горска трева, грамадните букове с гъби като полици на сребърната кора, птиците, които кацваха около храната на конете и широкият хоризонт със светло небе и дългнести облаци, които бавно се движат, и когато конят подвижи главата си и птиците литнаха уплашени, момичето, макар и уморено и сънливо, се смя дълго и тихо. То гледаше как слугите ядат дълго и сериозно, и в това намираше нещо смешно и весело. И самата яде сладко. Протегна се на своя килим, колкото може повече. Разгръ-

щайки с ръка студената трева, тя видя цвете, наречено бабино ухо, дребно и ярко червено сред черната земя, като изгубено. От очудване дори извика. Майката, която беше задремала от умора, стана и ѝ набра букет. Малката дълго гледа и мириса цветята, държа ги в ръка, а после ги притисна до лицето си и, като усети как са кадифени и студени, затвори очи от удоволствие.

Надвечер стигнаха Олово. Около манастирските развалини и покрития басейн, от който се чуваше глухият шум на топлата вода на Богородичния извор, имаше цял панаир. Огньовете горяха, хората готвеха, печеха и ядяха. Повечето спяха на открито. В една дървена постройка имаше места за по-богатите и по-знатните. Тук се сместиха Бадемличеви. Двете жени веднага заспаха здрав сън. А момичето прекара цялата нощ като в някакъв полусън, гледаше през прозореца звездите над черната гора: толкова звезди тя никога не беше видяла! Чуваше гласовете, които не преставаха цяла нощ около огньовете и така се унасяше в сън; след това нощният хлад или конско цвилене я будеха. Слушайки отново говора и гласовете, тя не можеше да разбере, кога сънува и кога е будна.

Рано сутринта отидоха на извора.

Първо се влизаше в една ниска и полумрачна стая, където се събличаха. Подът беше мокър и прогнил. На стените имаше дървени куки, на които оставяха дрехите. Оттам по три дървени стъпала се слизаше в по-голяма и малко по-светла стая, в която беше басейнът. Тука всичко беше от камък. Таванът беше каменен, наведен, високо на върха имаше малки кръгли отвори, през които падаше на струи чудна светлина. Стъпките отекваха и каменният свод увеличаваше и връщаше всеки шум. Шумът от водата се удряше в сводовете и, умножен и уголемен, така изпълняше цялото пространство, че трябваше да се вика при говоренето. И тези викове пак се пречупваха и удвояваха под сводовете. Изпаренията отежняваха въздуха. От зидовете и сводовете течеше вода, под която растяха зелени мъхове, като в пещерите.

Водата падаше на голяма струя от една каменна тръба. Тя беше топла, бистра, пълна със сребристи мехурчета; разливаше се в каменния басейн и от неговите сиви плочи добиваше зеленикав цвят.

Хората се къпеха на смени — мъже, а след тях жени. Когато дойде редът на жените настана блъскане, препирни и викове. Едни, облечени, само се събуха и нагазиха във водата, която им стигна до коленете; други свалиха всички дрехи и останаха само по риза. Бездетни жени клекнаха до шия във водата и започнаха да се молят с затворени очи. Някои пълнеха шепите си с вода от чучура и миеха гърлото, ушите и ноздрите си. И всяка от тях беше толкова заета с молитва и с мисълта за оздравяване, че от никого не се интересуваха, нищо не виждаше. Малко се поблъскаха и поскараха заради местата, а после пак забравиха и своите препирни, и съседите си.

Старата Бадемличка и зълва ѝ поведоха момичето във водата. И макар, че всички бяха заети само със себе си, пак им направиха място, защото богатите и знатните никога и никъде не губят своето първенство.

Свитото момиче трепереше и се боеше от водата и от хората. Но малко — помалко се спускаше все по-дълбоко във водата, като че искаше да се скрие. И ако не я поддържаха под мишниците, тя би седнала на дъното. И без това водата ѝ достигаше до брџдата. Никога до сега тя не беше видяла толкова вода, нито беше чувала толкова гласове и чудни екове. Само понякога, когато сънуваше, че е здрава, че може да ходи и тича, тя се виждаше, че с много деца се къпи в някаква вода и, че по тялото ѝ, както сега, играят безброй светли и ситни мехурчета. Унесе се. Затвори очи и започна бързо да вдихва топлата водна пара. Все по-далече около себе си чуваше гласовете на жените. Усети, че нещо я гъделичка по очите. Смръщи вежди, но гъделичкането не престана. Най-сетне с мъка отвори очи. През една от кръглите дупки на тавана проникваше струя светлина и падаше върху лицето ѝ. В светлината се дигаше, като ситен прах, водна пара — зелена, синя и златна. Болното момиче я проследи с погледа си. Изведнаж затрепера, потръпна няколко пъти и започна с усилие да се вдига от водата. Майката и лелята, изненадани, започнаха да я пускат, като я придържаха слабо. А свитото и схванато момиче изведнаж се изправи, както никога досега, пусна ръцете, които я придържаха от страни и все още малко наведено, започна да върви несигурно като малко дете. Разпери ръце. На тънката и мокра риза се открииха малките гърди с тъмно червени върхове. Между тежките мигли блесна влажна светлина. Пълните устни се разтегнаха в неочаквана, тъпа и чувствена усмивка. Подигна глава и, загледана нагоре, в струята светлина, викна изведнаж с някакъв неочаквано ясен и пронизителен глас:

— Ето го, слиза от облаците! Исусе, Исусе! А-а-ах!...

Нещо страшно и тържествено имаше в тоя глас. Всички жени се наведоха. Някоя не смееше да подигне глава и да погледне болната или нейното привидение, но всички го чувствуваха над себе си. Някои започнаха да се молят на глас, други се задавяха и молитвата им се превръщаше в плач и гласни хълцания. Чуваше се, как се удрят ръце в мокрите гърди. И всички тия гласове бяха необикновени и чудни, гласове на хора, които са в екстаз от болки или радост и забравят всичко около себе си — хора и срам. А звънкият шум на тия гласове се увеличаваше и отекваше, и всичко това се размесваше с шума на водата, която монотонно падаше от високо.

Единствена, която не наведе глава, беше старата Бадемличка. Стъпила на второто стъпало така, че само глезените ѝ бяха във водата, тя напрегнато и строго гледаше дъщеря си, нейните сънни движения и новата усмивка на лицето ѝ. И тогава изведнаж, блъсвайки зълва си, тя се приближи до момичето, обхвана го около

кръста, подхвана с другата си ръка коленете му и с гневни, едри крачки, като че скрива нещо срамно, го изнесе в стаята, където бяха другите.

Тук беше полумрачно и тихо. Тя спусна детето. Огледа се. Наоколо нямаше никого. От внезапната промяна малката трепереше и, отново свита, лежеше на голата земя; но на лицето ѝ все още беше разлята нездравата усмивка на чувствено блаженство.

От банята се чуваха гласни молитви и викове за чудо и за оздравяване. А старата стоеше неподвижна, поразена, още по-строга и по-неприветлива от обикновено. Защото единствено тя знаеше, че това е усмивката на Бадемлич, че тук няма оздравяване и че всичко е било напразно. И като че едва беше чакала да избяга от хората, и да остане насаме с Богородица, с която има още неразчистени сметки, тя се обърна към мрачния ъгъл и остро прошепна:

— Вземи я при себе си! Вземи я при себе си!

Няколко пъти повтори тия думи и дори не се обърна към момичето, което трепереше в краката ѝ.

Прев. Лилия Кацкова

НОВА БЪЛГАРИЯ — НАРОДНА ДЕМОКРАТИЧЕСКА РЕПУБЛИКА

ГЕОРГИ КУЛИШЕВ

При разискванията по отговора на Тронното слово, които станаха от 25 до 28 декември 1945 година, всички представители на отечественофронтовските партии единодушно се изказаха против монархическата форма на управление и пожелаха България в най-близко време да се превърне в една народна демократическа република. Сам Министър председателят г. Кимон Георгиев подчерта, че българският народ, който е понесъл неизброими злочестини по вина на монархията и на дворцовите клики, и който, поради това, запазва едно напълно отрицателно отношение към тях, е изявил и изявява недвусмислено своите предпочитания за републиканското управление. Същевременно големите народни манифестации, които се състояха по случай откриването на Народното събрание на 15 декември в цялата страна, станаха изразители, преди всичко, на това желание на страната: над всички лозунги, носени в тия манифестации, се издигаше зовът за премаването на монархията и за обявяването на република.

Всичко това е напълно естествено и хармонира с цялото наше политическо развитие от няколко десетилетия. Още по-естествено е това отношение към въпроса за монархията и републиката от страна на партиите от Отечествения фронт, които не само след 9 септември 1944 година, но и много по-рано са се вдъхновявали от републиканската идея и които са водили в миналото тежки борби против дворцовата олигархия и против нейните издевателства и престъпления. Тази именно отличителна черта в идеологията и политическото действие на отечественофронтовските партии представлява днес значителен интерес и върху нея ще се опиаме тук да хвърлим светлина, като преди всичко направим накратко някои общи бележки върху големите предимства на всяко истинско републиканско управление, за да видим, защо нова България трябва да бъде и ще бъде републиканска.

Нека преди всичко да припомним, че не всички монархии в света са еднакво лоши и не всички републики са еднакво добри. Това зависи от безброй много условия: от общото културно равнище на народа; от политическото възпитание на масите и качества на водачите; от това, доколко монархът е само един символ или, напротив, поглъща всички права и власти в себе си, и си играе самоволно с народните интереси и т. н. Има монархии, в които ролята на короната е крайно ограничена и се изразява по-скоро в представителни функции. Такива страни, като Швеция, Дания, Холандия и други, имат само една монархическа форма, а в действителност са по-близки до републиканското управление. И ако

в тия страни днес никой или почти никой не се занимава с подобни въпроси за формата на управление, главното обяснение лежи в това, че там представителите на монархическия институт не могат и да помислят да излезат от определените и по-скоро скромни рамки, в които ги поставя конституцията на страната. Такива монархии имат и по-голям шанс за дълготрайност, докато виждаме, че всички други монархии, които са злоупотребявали и които са се опитвали да се поставят над народните права, са били ликвидирани или са на път да бъдат ликвидирани. Има и републики, между които някои в Южна Америка, които не могат да бъдат сочени никому като образец. Това, обаче, се дължи не на самата републиканска форма, още по-малко на особеностите на републиканското управление, а изключително на местни специфични условия.

Уместно е да се спрем тук върху Англия, която е единствената монархия между Великите сили и която още се смята „крепост на монархизма“ и традиционно убежище на всички изгонени крале. Верно е, че английският крал е и сега на голяма почит. Но Англия минава за класическата страна на съвременния конституционализъм и на ограничената монархия. Там доби реално съдържание прочутата максима, изречена от френския държавник Тиер на 1829 година: „Кралят царува, но не управлява“ (*Le Roi règne, mais ne gouverne pas*). Кралят на Англия, който е и император на Индия, крал на Ирландия и т. н., е по-скоро един символ, обединяващ страните на Британското общежитие. Когато английският крал се е опитвал да се противопостави на всеилието на парламента, той е губил своя трон, а понякога и своята глава.

Още е пресна историята с крал Едуард VIII, който бе отстранен от престола в 1936 година, след едно съвсем краткотрайно царуване. Поводът за тази драма беше женитбата на краля за една разведена американска вдовица — мисис Симпсън. Много се говореше навремето, че всъщност Едуард VIII се смятал за „розов“, че имал силни хуманитарни чувства към бедните слоеве и пр. Но, каквито и да са истинските причини, той бе ликвидиран с изумителна бързина и твърде гладко. Познатият американски журналист Джон Гънтър в своята книга „Европа без маска“, като се спира на тоя факт, пише между другото: „Трудно е за чужденеца да си представи, как дълбоко е закотвена конституцията в английския народ и какво отвращение би предизвикала сред членовете на Долната камара мисълта за някаква кралска партия. Парламентът стои над краля. Тоя проблем е разрешен още с Магна Харта, и Чарлс I заплати с главата си противопоставянето си на тоя факт“. По-нататък той казва: „Личността на краля е тъй второстепенна, че преминаването от Едуард към Джордж (сегашния крал) външно се изнесе напълно гладко. . . Така Едуард VIII става Уиндзорски херцог, така той отиде в Австрия на изгнание. Така Йоркският херцог стана Джордж VI и пое едно царуване, за което всеки е убеден, че ще бъде дълго и ще протече твърде безцветно“.

Други монарси, обаче, съвсем не са помислювали да имат едно „безцветно царуване“, а са се мъчили да бъдат еднолични и все-

властни господари. И всички са свършвали по един и същ начин. Краят на първата световна война донесе провалата на много корони, между които на Романовците в Русия, на Хохенцолерните в Германия, на Хабсбургите в Австро-Унгария и на Султаните в Турция. След втората световна война се наблюдава нова републиканска вълна в Европа. Югославия е вече народна федеративна република. На 11 януари т. г. Албания също стана република. В Италия монархията е силно разклатена и мъчно ще преживее революционното време, което светът прекарва днес. Унгария е на път да обяви републиката. Дори Гърция се ориентира към републиката, макар че там има силни монархистически среди, подкрепяни значително и от чужбина. Решението да се отложи с три години плебисцитът за формата на управлението се тълкува като неблагоприятно за краля, който се намира и сега още в Англия.

* * *

Върху предимствата на републиканското управление се е писало много, а и не малко борби са водени от някои народи, за да установят и затвърдят републиканския строй, в който са виждали най-сигурна гаранция за народните свободи и за едно правилно демократическо развитие. Преди всичко, общопризнато е в теорията на конституционното право, че началото на народния суверенитет, прокламирано от френската революция, може да намери своето естествено и пълно приложение само при републиканската форма на управление. Член 3 на Декларацията за правата на човека и гражданина от 1789 година определя така смисъла на това начало; „Принципът на всеки суверенитет лежи съществено в народа; никое тяло, никой индивид не може да упражнява власт, която не произтича изрично от народа“. Поставя се, следователно, въпросът: може ли принципът за народния суверенитет, като основа на съвременното учение за свободната демократична държава, да се съгласува с всяка форма на управление?

Разглеждайки този въпрос, известният френски теоритик по конституционно право професор А. Есмен пише: „Че принципът на народния суверенитет се съгласува с демократическата република, това е очевидно: републиката е самото естествено и логично осъществяване на този принцип. Понеже в случая всички власти се поверяват, преко или непреко, от общността на нацията и се поверяват своевременно, народният суверенитет запазва едно постоянно действие и се проявява периодически на дело“. Професор Есмен изтъква по-нататък опитите, които са правени, за да се примири принципът на народния суверенитет с така наречената ограничена или конституционна монархия и които опити често са довеждали до конфузия и парадоксални положения. Той припомня, че дори англичаните, които запазват монархическата форма и не са признали в своето държавно право принципа на народния суверенитет, смятат, че суверенитетът се въплъщава в парламента, като в това понятие включват Камарата на общините, Камарата на

лордовете и короната. На всеки случай, единствено републиканската форма на управление може да хармонира напълно с идеите за народния суверенитет в съвременната държава.

Също така и на дело, ние знаем, че много народи са излизали от безправие и немощта, само след като са разкъсвали оковите на монархията и са се превръщали в свободни републики. В редица държави учредяването на републиканския строй е означавало началото на неограничен напредък и бляскави постижения не само в политическо, но и в социално, и стопанско отношение. Още на 1900 година, тогавашният френски министър-председател Валдек Русо, изброявайки какви важни социални и други реформи са били осъществени благодарение именно на републиканските институции във Франция, беше заявил: „Делото на републиката не трябва да бъде само политическо, то трябва да бъде и социално; демокрацията се стреми неудържимо да осъществи на дело освободителната формула на революцията. Логиката на едно олигархическо управление е да спъва това възходящо движение на човечеството; логиката на едно републиканско управление е, напротив, да ускорява, било с един само час, това постоянно развитие към по-щастливи съдбини“.

Въпреки всички тях и други предимства на републиката, у нас бе установено с Търновската конституция от 16 април 1879 година монархическо управление. Главната причина е била тази, че се е смятало по такъв начин да се избегнат грешките и увлеченията на един току-що освободен народ, лишен от политически опит. Търсело се е, все пак, да се даде на българския народ една либерална конституция, пример за каквато се е намерило в белгийската конституция, която е послужила за основа на проекта за нашата конституция. За съжаление, създателите на тая конституция, макар и въодушевени от най-добри желания, не са могли да предвидят какви бъдещи злочестини са се криели за България в учредената от тях монархия. Търсейки да ограничат правата на българския народ, поради страха от неговата политическа младост, те не са могли да видят на какви големи опасности излагат страната, когато в редица постановления на тази същата конституция предоставиха на монарха твърде широки права и прерогативи. И наистина, когато на българския престол стъпи Фердинанд Кобург-готски и още в първите години на своето царуване прояви по един дързък начин своите всевластнически инстинкти и произволи, мнозина, дори между най-преданите монархисти у нас, прогледнаха, но беше вече късно. Познати са, например, думите на Стефан Стамболов, който в предсмъртния си час беше казал, че всичко друго българският народ може да му прости, но не и това, че доведе Фердинанда в България...

Но не всички можаха да си дадат точна сметка за опасностите от все по-дързкото утвърждаване на „личния режим“ в нашата страна и от абсолютическите домогвания на Фердинанда. Нещо по-лошо. Направиха се стъпки, които развързаха още по-

пълно ръцете на монарха, за да води своеволно и неограничено външната политика на страната. Така стана с изменението на член 17 от конституцията, прието от Великото народно събрание на 11 юли 1911 година и което изменение, предназначено според някои от неговите поддръжници да улесни постигането на националните задачи на страната, послужи всъщност като един предвестник на първата национална катастрофа. Съдбините на България и на българския народ се намираха в онези съдбоносни моменти в ръцете на един крайно амбициозен и безскрупулен немски агент, който търсеше да служи не на българските интереси, а на интересите на германизма и на капризите на своята необузdana грандомания. Министрите и народните представители бяха в неговите ръце жалки марионетки. По-късно неговият син, външно смирен и демократичен, но фактически еднакво властолюбив и дързък, доведе това състояние до още по-отвратителни и опасни форми. Дворецът беше единственият и абсолютен разпорежител с всички власти в страната и със съдбините на българския народ, същият този дворец, за който във всички решителни моменти на историята върховната грижа са били не народните и държавни интереси, а интересите на германизма и на династията.

Днес тази печална картина на нашето политическо развитие в продължение на няколко десетилетия се съзнава от всички граждани. Целият наш народ вижда сега, когато нищо не се скрива от него, кои са истинските причини, които го доведоха до няколко национални катастрофи. Той вижда злополучната роля, която са играли монархията и бившите двама царе в съвременната история на България. Но имало е прозорливи и патриотични българи, които са си давали сметка за това състояние още много отдавна и са се борили против домогванията и престъпленията на двореца. Имало е и цели политически организации, които ясно са манифестирали своето отрицание към монархията и своите предпочитания за едно републиканско управление.

Така българската Социалистическа партия, както през времето, когато беше единна, така и по-късно, когато се раздели на две (тесни и широки социалисти), всякога е била противомонархическа и републиканска, макар че не всякога и не от всички еднакво ярко да са били манифестирани тия тежнения. Радикалната партия, също така, специално в лицето на Найчо Цанов, се е противопоставяла винаги и решително на „личния режим“ на двореца. Дядо Найчо е човекът, който пръв предрече, че настаняването на Фердинанд на българския престол ще бъде фатално за България. В самия ден, когато Фердинанд е пристигнал на Видинското пристанище, Найчо Цанов написал една статия озаглавена „Княза“, в която е казал: „На българската земя стъпи един бледен и надменен принц, който със стъпването си на българска земя носи нещастие на българския народ“. (Трябва да се отбележи тук и достойното поведение, което е имал всякога покойният министър

Александър Радев от прогресивната партия спрямо своеволията на Фердинанда).

Знае се също така, че Земеделският съюз, в лицето на своите най-важни представители и всред масата на своите последователи, е бил винаги проникнат от противомонархически и републикански тенденции. Така, още на 1910 година Александър Стамболийски е писал в една своя статия, отпечатана във в. „Земеделско знаме“.: „Всепозната истина е, че там, дето има поне зародиш от борба за граждански и политически права и свободи, там между монарсите и народните маси има една вечно зееща дълбока пропаст, преодоляването на която е възможно само, когато една от двете борещи се страни бъде повалена в нея. С други думи казано, народите и коронованите глави това са два непримирими враждебни лагера, на които девизът един към друг е: „неговата смърт е мой живот“.

И по-късно Александър Стамболийски при разни случаи е манифестирал своите предпочитания за републиката, включително през периода, когато той заемаше министър-председателския пост, както направи, например, пред конгреса на Земеделския съюз в 1920 год.

В по-ново време, както е известно, особено тежки и упорити борби против дворцовата олигархия водиха средите на Звено. Предходникът на политическия кръг Звено — Военният съюз се роди именно на почвата на силното негодувание против дворцовите престъпления, които доведоха до първата и втората национална катастрофа. Търсеше се да се внесе по-голяма политическа просвета сред офицерството и да не се допуска армията да бъде спяно оръдие в ръцете на монарха. Ударът от 19 май 1934 година, дело на същите звенарски среди, беше насочен срещу всесилието и произвола на монарха и дворцовата камарила. След неуспеха на този смел опит, който беше скоро провален чрез обединените сили и комбинираните интриги на двореца и на всички реакционни сили, започна една безмилостна хайка против звенарите, в чието лице дворецът виждаше един от най-опасните врагове на короната. Последваха масови уволнения на най-просветени и доблестни офицери. Отпосле бе инсцениран прочутият процес срещу Дамян Велчев и другарите му, който завърши с тежки присъди, между които няколко смъртни. Гоненията против звенарите не престанаха дълго време, нито един момент, тъй като дворцовите среди винаги продължаваха да ги смятат като закleti врагове на монарха и монархията.

Така, от всички тия бележки, макар твърде кратки и непълни, се вижда ясно, че и петте партии, които съставляват Отечествения фронт, са били винаги още в миналото проникнати от противомонархически тежнения и републикански предпочитания. Те всички са се отнасяли отрицателно към монарха и монархията, бичували са дворцовите произволи, безразсъдства и престъпления, и са водили тежки борби за запазване правата и интересите на българския народ. Още по-естествено е, следователно, че същите партии на

Отечествения фронт днес, след дълбоката промяна на 9 септември 1944 година, са решително републикански и издигат настоятелно лозунга за обявяването на република.

Особено ярък и тържествен израз на тия свои тежнения отечественофронтовските партии дадоха при общите разисквания в Народното събрание по отговора на Тронното слово, които станаха от 25 до 28 декември 1945 година. Всички оратори от тия партии отделиха специално внимание на въпроса за бъдещата форма на управление на нашата страна и единодушно се произнесоха в полза на републиканското управление. Пръв говори председателят на Работническата партия (комунисти) г. Георги Димитров, който, между другото, каза:

„Необходимо е да се премахне монархическия институт, който винаги е бил обединителен център на реакцията в погазване свободите и правдините на народа и в използването на народните сили за грабителски авантюристични войни. Това е толкова по-оправдано в нашите условия, като се има пред вид, че Кобургската династия, начело с цар Фердинанд по-рано и с цар Борис по-късно, винаги е представлявала агентура на германския империализъм. Провежданата от нея противонародна политика причини на нашата страна две тежки национални катастрофи и я изпречи пред прага на пропастта, от която едва може да я спаси народното въстание на 9 септември.

Кой здравомислящ българин, който наистина обича своята родина, може сега да вдигне глас в защита на монархията и Кобургската династия?

Днес въпросът за действително народна демократическа конституция е вече така много узрял в съзнанието на нашия народ, че превръщането на България в народна република при парламентарна система не може да срещне никакво сериозно възражение. И бъдещото Велико народно събрание ще изпълни достойно своята историческа роля, като прокламира България за такава народна република“.

Вторият оратор при разискванията по отговора на Тронното слово, г. Любомир Коларов, от Българския земеделски народен съюз, като припомни злините причинени на България от бившите царе, заяви: „Българският земеделски народен съюз виждаше ясно злото, което монархията причинява на народа и като верен негов защитник и изразител на възжеланията му за свобода и демокрация, зае отрицателно становище към монархията и се обяви за народната република. . . Българският народ с право смята, че всички нещастия, които са го сполетяли, имат началото си в двореца, от където са изхождали жестоките мерки за неговото усмиряване и подчинение на волята на монарха. Монархът е източникът на злото. Монархията по своята природа и произход е противна на интересите на народа и следователно при удобен момент би обединила усилията на реакцията за реставрация на по-

зорното минало. Затова, като вредоносна и опасна за народа, монархията трябва да бъде премахната“.

Третият оратор, г. Иван Харизанов, от Народния съюз Звено, засягайки въпроса за републиката, която — каза той — като светла лента ще озарява с блясъка си творческото дело на отечественофронтовска България, добави: „Мрачната ера на Кобургите трябва да бъде ликвидирана. Водими от светлото бъдеще на България, от необходимостта от свободното политическо разгъване на народните сили, тъй жестоко изкористени от политическата олигархия на нашите царе, водими и от светлите балкански перспективи, ние, депутатите от Народния съюз Звено, заявяваме, че всички до един, без остатък, сме за републиката“.

Ораторът на Работническата социалдемократическа партия, г. Д. Братанов, след като припомни миналите борби против своеволията и насилията на монарха, и след като изтъкна предимството на републиканското управление заяви: „Нашата партия в програмата, която прие историческият ни конгрес от 5 и 6 август, взе определено и решително становище за премахване на монархията и създаване на народна република. Заявявам от името на парламентарната ни група, че ние няма да престанем да се борим за скоршното осъществяване на народната република“.

Представителят на Радикалната партия, г. Ф. Филипов, също така изрази отрицателното отношение на партията към монархията и необходимостта от обявяване на републиката. „Тежки години на борба, каза той, води българският народ против монархията и тиранията. 9 септември увенча тая борба с успех за народа“.

Най-после, сам Министър-председателят г. Кимон Георгиев, спирайки се на въпроса за премахването на монархията, заяви в своето изложение:

„Ние знаем чувствата и желанията на народа, който след всички злини, които е понесъл от монархията и от дворцовите клики, не може да не се отнася напълно отрицателно към монархията и естествено е, че ще предпочете републиканското управление. Тук аз искам да подчертая спонтанните манифестации, чрез които вие всички единодушно и възторжено дадохте при разискванията по отговора на Тронното слово израз на тежненията и желанията на народа в това отношение“.

Няма никакво съмнение, че тия тежнения и желания се споделят от грамадното мнозинство на българския народ. Дори и в опозиционните среди малцина са тия, които могат да намерят кураж да се обявят за опозорената и мрачна кауза на монархията. Има, наистина, лица и групи, които въздишат и сега за стария режим, понеже се чувстваха добре под крилато на двореца и които обслужваха сляпо монарха, но това са незначителни групи и не могат да повлияят върху всенародните тежнения.

България изпита жестоко жилото на монархизма и на коронованите авантюристи и чужди агенти. Тя се изправи на няколко пъти пред прага на пропастта все по вината на тия чужди агенти,

които бяха узурпирали правата на народа и разпореждаха своеволно и неограничено с неговите съдбини в най критическите моменти. Тя не можеше да разгъне напълно своите творчески сили за всестранен напредък, тъй като от същите високи места в страната се поддържаше едно състояние на немощ и на разложение.

Все поради същите причини България не беше в състояние да установи трайни приятелски връзки със своите съседи и с други демократични народи, тъй като коронованите глави у нас и в съседите предпочигаха своите династични и лични интереси и вкусове пред интересите на народите. Републиканската форма на управление, независимо от редицата други предимства, които тя има, би пресушила, следователно, у нас за винаги онова опасно гнездо на произвол, развала, интриги и насилие, каквото представляваше дворецът на българските монарси, така както недавна в Белград бе пресушено друго едно подобно гнездо. Републиката е синоним на свобода, демокрация, ред и напредък. Тя открива същевременно благоприятни изгледи и за международните ни отношения и задачи. Ето защо нова България, избавена на 9 септември 1944 година от кошмара на едно мрачно минало, трябва да бъде и ще бъде народна демократическа република.

СРЕДНА ЕВРОПА В КОНВУЛСИИ

АСЕН КЕМИЛЕВ

Европа е разрушена, стъпкана и унижена. Минал е върху нея ваякът на войната, който е помел всичко пред себе си. Никой от пределите на нашата малка България не би могъл да си представи неизмеримостта на разрушенията, ако не пропътува поне през някои от пострадалите държави. Можете да изминете хиляди километри с влак, по едва поправените железопътни линии и гледката около вас ще бъде все една и съща: погледът ще се спира върху запустяли полета, изтърбушени сгради, изгоряли гари и разхвърляно за милиарди имущество от изгорели или изпочупени локомотиви и вагони. Ако навлезете в столичните градове или в който и да било град, засегнат от стихията на войната, картината, която ще се открие пред очите ви е отчайваща: разрушените сгради стоят непоправени и като че ли липсва толкова характерният български стремеж да се възстанови изгорелия или срутен дом; по улиците се движи една одрипавяла тълпа, приведена под тежестта на разни торби и човали, от които се подава по някоя треска или грижливо скътани няколко килограма картофи. От стария блясък на прочутите европейски центрове не е останала ни сянка — народът гладува или почти гладува, студът свирепствува навсякъде: в бюрата, в детските спални и в театрите; трамваите са препълнени с хора, които търсят да намерят някъде парче хляб или да продадат в натура някоя лична собственост срещу малко храна и всичко трепери, трепери от студ, трепери и пред мисълта за утрешния ден. Това е най-разпространената картина на Средна Европа: пустиня, накрая на която има един оазис, който се нарича България.

Връщайки се от едно служебно пътуване из Средна Европа, през което разполагах с твърде малко време за опознаване на действителността, ще се постарая да споделя с читателите онова, което се хвърля на пръв поглед в очите на пътуващия през Унгария, Австрия и Чехословашко или, което успях да схвана от разговори със служебни и частни лица в тия държави.

У н г а р и я

Унгария е може би в най-тежко положение. Това е страната, която като че ли най-много е засегната от войната. Първо германците са отвлечали организирано всичко, което им е било потребно и това е ставало в името на продължаването на войната. После, стихията на сраженията е повлякла останалото; след това, народът е излезнал на улиците и е нахлул в разграбените или само изпотрошени магазини, от дето е измъкнал онова, което е могло да се носи. Така е отминала бурята на военните действия. Ония,

които са останали живи и се огледали, се намерили сред развалините на старите си градове, мнозина без подслон, а още повече без препитание и редовна работа. Мъжкото население в голямата си част и досега не се е завърнало по домовете си от пленничество, макар и отделни лица, или малки групи от щастливци вече да влечат краката си по замръзналите пътища към къщи, грижливо пазейки в джоба си билета за освобождаване от плен.

Положението на страната е бедствено. По сведения, които ни се дадоха от отговорни служебни лица в Будапеща, Унгария е останала само с 25% от добитъка си, с около 60—65% от индустрията, от която работи не повече от 30% поради липса на материали и с 20% от превозния капацитет на железниците. В Унгария има извънредно малко влакове. Между Будапеща и югославската граница въобще нямаше никакви влакове през декември. За останалите посоки от Будапеща се композират по няколко влака, с вагони без стъкла на прозорците и с твърде малко места в сравнение с желаещите да пътуват. В резултат, пътниците пристигат на гарата няколко часа преди тръгването на влака, увити в дрехи и черги, настаняват се в купетата, след това в коридорите, по площадките и стъпалата на вагоните, а най-после и по покривите гдето е станало хлъзгаво от поледицата и гдето вятърът и снегът блъскат страхотно в очите. Така претоварените влакове бавно напредват към близките и крайни спирки и изсипват обличената в черги тълпа към селата, откъдето проблясва последната надежда на пътуващите да купят нещо за ядене срещу последното, което имат: пръстен, часовник, дреха, скъпоценност и т. н.

Мнозина от пътуващите се връщат по-гладни, отколкото са тръгнали и с по-наведени глави от всякога. Някои въобще не се връщат, защото твърде често между колелата на вагоните попадат паднали пътници от покривите. Запитах един унгарец, защо тогава все още има много хора, които се решават на този риск и покривите са толкова наблъскани с пътуващи? — „Защото, ако не отпътуват, тия хора могат да очакват в Будапеща само смърт, а там из селата, все може да се намери и някоя друга възможност“

Смърт! Това е думата, която започвате все по-често да слушате в Унгария, когато искате да се информирате върху положението в тази страна. Това е напаст, която все по-често започва да спохожда и населението. Личната несигурност в Унгария и специално в Будапеща е голяма. Никой не знае какво може да го сполети, ако закъснее малко повече из тъмните като гроб улици, особено на Буда. В града се мълвят фантастични слухове за броя на убитите за грабеж през всяка нощ. Един поверително ми казва — „тази нощ 55 души“, друг допълня — „имало е и повече“, а всичко това изглежда почти невероятно и е непроверимо. Всъщност, макар и да може да се очаква, че посочените цифри са силно преувеличени, факт е, че унгарското правителство обяви обсадно положение в Будапеща, за да предотврати убийствата и, както ми

казаха, в следствие отменило тази мерка като безполезна, тъй като убийствата продължили.

Стопанското положение на Унгария, проличаващо по външни признаци, е бедствено. Из улиците на Будапеща вече се формират гладни тълпи, които се отправят към правителствените здания и заплашително искат хляб, хляб и хляб! Министър-председателят успя да убеди, около 23 декември, една такава тълпа да се разотиде, но не е никак сигурно, дали подобни акции не ще се повторят с още повече настойчивост. Сутрин мостовете на Дунава представляват една силно действаща картина. Десетки хиляди жители от Буда минават временните мостове на Дунава почти тичешком, размахвайки чанти, раници и човали и се отправят към неизвестни продавачи, за да си доставят най-насъщното и най-необходимото за преживяване. Вечер същата тълпа се връща с по-бавен ход към студентите си жилища.

При една среща с виден икономист и стопански ръководител на големи служби в едно от министерствата, запитах, какви са изгледите за Унгария в близките месеци. Отговорът беше много лаконичен и точен: — „глад!“ — „Какъв изход виждате?“ — Крайно физическо изтощение или смърт! „Смърт, смърт, смърт!“ А като излезне човек из улиците в Будапеща, вижда, че в магазините има всичко, което и най-капризната фантазия днес може да си пожелае. Обувки, дрехи, платове, сладкиши, дори и салами могат да се намерят по витрините, но . . . на астрономически цени. Инфлацията в Унгария е така напреднала, както може би в Германия след миналата война. Достатъчно е да се посочат само за пример някои цени, за да се разбере, колко напред е отишло влошаването на положението. Така килограм брашно струваше към средата на декември 15.000 пенгьо, едно яйце — 7.000; килограм захар — 220.000; свинска мас — 110.000; чифт дамски чорапи — 130.000; добри мъжки обувки — 2.000.000; мъжка риза — 350.000; един долар — 150.000 и един наполеон — 1.700.000 пенгьо. Тези цифри не биха значили нищо, ако не се сравнят със средното равнище на заплатите, а то е мизерно. Средната чиновническа заплата възлиза на не повече от 250.000 пенгьо месечно.

Първият въпрос, който си задава всеки при това сравнение на доходи и цени е: „как живеят тези хора?“. Живеят, като всичко живо в Унгария търгува. Банковият чиновник, трамвайният кондуктор, стражарът, всички трябва да търгуват, за да догонват ежедневното покачване на цените. Освен това, особено през м. декември, са били дадени и помощи от страна на държавата и на частните работодатели. Държавните чиновници са получили през декември три извънредни заплати, а частните работници и чиновници — 6 заплати. И въпреки това . . . за да се живее, трябва да се продава. Специално в Будапеща, продава се всичко, което може да се пренесе и предложи някому. По улиците се срещат малки талиги, натоварени със старинни мебели, картини, покъщнина и други по-едри предмети; в магазините влизат хора, не за да ку-

пят, а да предложат каквото имат, като се започне от горни дрехи, бельо, храни и се стигне до термометри, бинокли, останали неупотребени инжекции, хапчета от аспирин и хинин, и т. н.

Успоредно с това се развива една огромна по размери и нищожна по резултати спекулативна игра около курса на долара и златото. В тази игра участва едва ли не цялото население, а на първо място — търговците от всички магазини. Щом доларът се покачи, нарастват всички цени по витрините на магазините, излагат се нови списъци с цените и населението посреща с въздишка новото намаление на снабдителните му възможности.

Така интензивно, в тичане, търсене и предлагане, преминава гладния си ден будапещенското население. Често се срещат хора, по лицата на които е изписано отчаяние, облеклото на които е занемарено, походката е станала вяла и общият им изглед е толкова запустнат, колкото е видът на самия град — разрушен, кален и посърнал. Рядко е да видите къща, която да се реставрира от военните повреди, рядко е въобще да видите организирана възстановителна работа. Това, което се върши от общинските и държавни власти е малко, много малко, едва забележимо в сравнение с огромните нужди.

Посетителят на Будапеща остава с впечатлението, че почти никой не се грижи за бъдещето, а то наистина не е никак блестящо, поне на първо време.

Унгария разчита най-много на прочутото си земеделие. Това земеделие, обаче, е в лошо състояние. Нивите не са изорани, защото няма достатъчно добитък и съоръжения у раздробените земеделски стопанства; не се знае дали ще се намерят и достатъчно семена за посев, а пролетната оран ще се затрудни, както поради малкото животинска сила, така и поради отслабването на жизнените сили въобще у населението. Може би ще помогне Съветският съюз. Не може би, а сигурно ще помогне, но на неговите плещи е легнало възстановяването на цяла Източна Европа и на почти цяла Средна Европа, а това е огромна по размери задача.

Успоредно с това, все по силно и по силно се чувствуват последиците на инфлацията и на липсата на приходи за държавното съкровище. Правителството решава да предприеме една почти отчаяна постъпка: сред стопанския хаос то заповядва извършването на монетна реформа. Намиращите се в обръщение пари биват намалени на една четвърт, без да се понижава покупната им сила, като загубата се понася от последния държател на банкнотата в момента на реформата. Очаква се, че цените ще спаднат, като резултат на така проведената дефлация. Но цените не спадат, само някои търговци се отзовават на апелите на правителството и намаляват за няколко дни цените с 20—30%, след което тенденцията към повишение продължава. Реформата пропада, а селяните не искат повече да продават срещу банкноти.

Положението става все повече и повече безнадеждно. Затова Унгария обръща поглед към Великите сили, очаквайки да ѝ помог-

нат било преко, както прави Съветският съюз, било чрез всеилната УНРРА. В последния ден, който прекарах в Будапеща, се съобщи първата обнадеждаваща новина: три парахода с храни са пристигнали в Кюстенджа, предназначени за Унгария. Истина ли беше? Хората бяха толкова отчаяни, че това им изглеждаше почти невероятно. Но все пак първата звездичка беше светнала на хоризонта и първата надежда плахо си пробиваше път. Три парахода не са малко. Дано дойдат още, дано, дано!

Това е Унгария в края на 1945 година.

А в с т р и я

Влакът бавно ни изтегля към Австрия. На нейната граница, както и на унгарската, не ни посрещат никакви митнически власти. Тези власти, така неприятни за пътниците, още не бяха установени в Средна Европа.

Докато в миналото преминаването от една страна в друга се чувствуваше веднага по външния вид на гарите, по селата, градовете и пейзажите, днес войната е свела всичко до възможния най-мизерен вид, а мизерията навсякъде е еднаква. Почти никаква разлика няма между унгарските и австрийските развалини, между разхвърляните вагони и локомотиви, между изпокъсаните жици и изкривени телеграфни и електрификационни стълбове. Тук-там по гарите се вижда някоя присвита фигура, загърната в окъсан кожух или в износени дрехи, но и тя е еднаква, както в югославския Банат, така и в Унгария, така и в Австрия.

Всред това сиво еднообразие, в далечината се показват предградията на Виена, прочутата пищна Виена на миналото, гдето всичко носеше печата на изтънчен вкус, на жива веселост и на изящна архитектура. Днес гарите на тази стара Виена са обърнати в пепелища, както и всички останали средноевропейски гари. Бомбардировки от въздуха, сражения край полурухналите стени, пожари поради невнимание, или поради отчаянието на отстъпващите, всичко това е горило, сривало и унищожавало плода на вековни строителни усилия. Днес бомбардираните квартали на Виена са безлюдни, запустнати и мъртви в пълния смисъл на тази дума. Дори кучета и котки не живеят в дупките, които са се образували между падналите бетонни плочи, гдето вият ледени ветрове. Центърът на Виена е повече опожарен, отколкото срутен, но все пак пожарите не са го обхванали толкова плътно, колкото това виждаме в софийския център. За останалите части на града, които се намират далеч от фабриките, складовете и казармите, може да се каже, че те са пострадали относително слабо, както от бомбардировките, така и от сраженията.

Животът във Виена се различава от този в Будапеща, преди всичко, по външния си вид. Докато в Будапеща, въпреки всичката мизерия на града и на народа, магазините дават един малко по-радостен облик на ежедневието, във Виена пустотата е по-голяма. Ма-

газините по начало са затворени, с изключение на бръснарниците, някои аптеки, парфюмерийни магазини и други от този род. Пред онези магазини, които имат щастието да са снабдени с ново стъкло за витрина, минавачът може да се спре само, за да разгледа останените оскъдни предмети, при които неотменимо стои надписът — „декорация“ или „мостра“. Поради това, почти никой не се спира пред магазините.

За разлика от Будапеща, обаче, във Виена цъвти черната борса, ожесточено преследвана от властите и въпреки това все по-нарастваща, успоредно с оскъдицата и нищетата, която също така нараства прогресивно. В Будапеща няма нужда от черна борса, тъй като няма нормирани цени. Във Виена, обаче, са запазили изцяло германската система на цените и снабдяването, поради което чернорбосовите явления са типични и твърде ярки. В уличките около Карлсплац, гдето е нейният адрес, си дават среща, както онези, които живеят чрез спекулата на дребно и едро, така и тия, които трябва на всяка цена да продадат, за да преживеят. Срещат се трогателни случаи, когато някоя госпожица сваля палтото си и го предава срещу известно количество мас; друг път се вижда ученичка да вади стилото си от училищната чанта и да го предлага срещу шилинги, а между тях сноват професионалните чернорборсаджии, които са не по-малко окаяни и които разменят парче гъон срещу цигари, или 200 грама масло, което вече е обиколило няколко притежатели, за стара горна дреха. Цените на черната борса са най-малко 20—30 пъти по-високи от нормираните. Но в замяна там все още може да се намери нещо, докато по нормирани цени не се намира нищо.

Тия, които са останали във Виена и не са избягали при роднини в провинцията, са не по-малко от 1,300,000 души и живеят като в хладилник. Спят на студено, работят на студено, живеят също на студено, докато студът стане единствената им позната атмосфера. На 23 декември вестниците съобщиха новината, че най-после за нуждите на населението на Виена ще бъдат доставени 32,500 тона въглища, което прави не малката цифра от 50 кг. на семейство. Тъкмо предколеден подарък, който би зарадвал извънредно много виенчани, ако (винаги има едно ако) с дребни букви под съобщението не беше казано, че, за съжаление, тези многоценни въглища няма да могат да пристигнат за Коледа...

Снабдяването с облекло, което е извънредно важно, с оглед на постоянния мраз, в който живеят австрийците, става също така извънредно мъчно, след като всички магазини за платове и дрехи отдавна са затворени за публиката и облекло може да се купи само „на черно“.

Другар на студа в Австрия е гладът. Тук австрийците се стараят да си помогнат и сами, но... не върви. Децата в Долна Австрия бедствуват масово, търсят се помощи от всички останали краища на страната, включително американската, английска и френска зони, но резултатите са твърде малки. „Арбайтер Цай-

тунг“ от 23 декември пише: „Преди 14 дни бе приключена мощната акция на социалистическата партия (най-многобройната) в Австрия, за да може пакетите с хранителни продукти да бъдат съвременно изпратени на нуждаещите деца в Долно-Австрийската индустриална зона. Другарите от Добермансдорф и железничарите от Флорисдорф са подарили 375 кг. продукти, виенското сдружение на електро и радио-техниците — 550 кг., а секцията за социално подпомагане при кварталните организации Отакринг — 950 кг. Общо във Виена са събрани 79 тона храни, а от областта на Залцбург — 30 тона, или всичко са изпратени 109 тона хранителни продукти.“

Какво са, обаче, 109 тона храни за едно гладуващо и изнемошало население, или дори само за децата? Кметът на Винер-Нойщадт благодари на виенчани за тази, макар и малка, помощ. В благодарственото си писмо, което бе публикувано в пресата, той казва: „Петдесет и две хиляди бомби паднаха върху нашия град. Към другите ни нещастия се прибави и гладът. Жените са принудени да носят децата си на ръце, защото недохранените, изнеможели и останали само кожа и кости деца повече не могат да се движат сами. Отчаяни майки молят градската управа да им даде отрова, за да освободят себе си и децата си от страданията и мизерията, в които са изпаднали. Завръщащите се войници намират къщите си разрушени, жените убити, а децата отнесени. Ние не искаме, обаче, да се откажем от всяка надежда. Може би някога ще ни се отдаде да изразим на дело благодарността си, която сега можем да изкажем само с думи“.

• Може би! Трагична и черна картина, нарисувана официално от един отговорник в широко разпространената преса. Помощи, обаче, идват не само от Австрия. Добросърдечни хора от Швейцария и от по-далечни страни предлагат услугите си да вземат при себе си австрийски деца. Вече се организират влакове, които отнасят една част от най-изстрадалите и най-отпадналите. Вагоните се изпълват с детски главици, приличащи повече на сенки, отколкото на хора, влаковете заминават, а майките плачат по гарите.

Снабдяването с останалите най-належащи стоки и услуги във Виена стои също така на твърде ниско стъпало. Правят се, обаче, големи усилия, за да се мръдне малко напред, като всяка нова крачка, колкото и да е малка, се посреща с радост. Вестниците тръбят: „получени са въглища от чужбина, електроцентралите ще заработят и това ще позволи... да се осветяват още няколко улици във Виена“. Или: „руското командване е успяло да възстанови мрежата от светилни газ в 1, 6, 7 и 8 бецирки. Газът се пуска от 27 декември, но консуматорите трябва да имат предвид, че едно семейство от 3 члена може да консумира максимум 0.6 куб. метра газ на ден, а семейство над 3 члена — максимум 0.9 куб. метра“. Виенчани си правят сметки, от които не разбирам нищо, защото в София не се употребява газ за готвене, но става ясно, че това количество е твърде малко за нуждите им.

Казват, че виенчани имали леко сърце и по-лесно понасяли незгодите, защото знаели да се смеят и при най-тежките условия. Дали е така? — Мисля, че до известна степен това е така и че ако смехът не им помага да понасят по-лесно страданията, то свидетелствува поне за една морална издръжливост и упоритост, които са достойни за уважение. Хумористите намират по този повод широко поле за проявяване на талантите си. Вестниците изобилствуват с карикатури на хора в кожуси, които варят на големи печки нещичко в малка паничка или на такива, които броят няколкото останали шилинга след монетната реформа пред коледно украсен магазин, който с многобройни надписи известява, че всички стоки отдавна са разпродадени, но въпреки това, желае горещо щастлива Коледа на клиентите си и т. н.

Не знаей, дали поради леко сърдце или поради жажда за чисто изкуство, но тази страдаща и изпаднала в мизерия Виена дава доказателства за една необикновена слабост към театъра, към концертите и към киното. Билетите за тези представления се разпродават със седмици отнапред; театрите, които са останали след бомбардировките (за съжаление не и Операта или Бургтеатъра) се обсаждат от желаещи да ги посетят, а за билетите им съществува една истинска, добре организирана черна борса. Вътре в театрите, въпреки ледените салони, се твори едно изкуство, намиращо се на очудваща висота, а публиката го поглъща с възторг, който изглежда е присъщ само на виенчанина. Разбира се, гардеробите на театрите стоят празни, оркестрантите духат пръстите си, за да ги стоплят, а публиката се топли от собствената си топлина. Но това са толкова малки неудобства за хората, които обичат изкуството, че не заслужава да се говори за тях!

Удаде ми се случай да чуя „Мадам Бътерфлай“, която се играеше в Фолкс-Театъра, тъй като Операта е опожарена при бомбардировките. Трябва да призная, че не само аз, но и цялата публика беше забравила, че се намира в студената Виена, че половината от посетителите може би не бяха вечеряли и че въобще имаше нещо земно в божественото изкуство, което разцъвна пред нас.

Такова съчетание на противоречиви настроения, на мизерия и възторг, на скръб и радост, представляваше Виена в края на 1945 г. Знаей, че читателят ще се запита, дали пишуният тия редове не се е опитал да проникне в причините на фактите и защо не каже нещо за тях, за преодоляването им, за демаркационните линии, за монетната реформа, която остави населението посред зима без средства, за стопанските изгледи на Австрия, за положението на индустрията и т. н. Знаей, но все пак ще оставя тези въпроси на страна, защото причините на мизерията интересуват икономистите, а не широката публика и защото навлизането в тези причини би ни отвело твърде далеч, както в историята, така и в сложността на преплетените влияния и интереси.

Интересно е, все пак, какво очаква и на какво се надява средният обикновен австриец. Какво мисли продавачът на черна борса

който и след монетната реформа, която изгони райхсмарката от Австрия, приема райхсмарки на нисък курс с загадъчна усмивка; какво очаква онзи, който продава палтото си за някоя стока от презморски произход и който, запитвайки продавача от где я има, получава като отговор една още по-таинствена усмивка; какво очаква и обикновената домакиня, която няма никакво известие за мъжа си и тича по пазаря, по роднини и познати, за да изхрани децата си?

Мисля, че всички тези хора очакват след няколко години Австрия да стане повторно курортната страна на Европа и от това да печели пак по 10—15 милиарда лева годишно, извън доходите, които ще има от индустрията и земеделието си. Мисля, обаче, че са малцина австрийците, които си позволяват да мислят за толкова далечни времена. Днес за днес те имат една голяма надежда — помощ от Съветския съюз и от УНРРА! Това име има чудотворен смисъл в Австрия, особено след като във всички вестници се оповести, че е вече взето принципно решение, същата да достави на австрийското население храни и други първостепенни стоки за 100 милиона долара. Средният виенчанин нахлупва подълбоко шапката си, мушва ръце в джобовете и си казва: със 100 милиона ще може да се направи чудесна работа. Дано бъде само по-скоро!

УНРРА, обаче, е все още далеч зад океана, заедно със стоките, които има намерение да разпредели, а зимата напредва, народът гладува, децата „не могат повече да се движат сами“, както пишат вестниците, и това придава една нотка на отчаяние на разговорите, които се водят между жените, останали без новини от мъжете си, или между щастливците, отървали се от плен, които стоят без работа и изливат нервността си върху всеки, който се мерне по пътя им.

Мнозина твърдят, че виенчани винаги се оплакват повече, отколкото е оправдано, поради което и на сегашните им оплаквания трябва да се гледа с въздържаност. Може да има капка истина в това старо мнение за виенчаните. Но, може би, има приложение и българската поговорка, която твърди, че „на чужд гръб и сто тояги са малко“. Историята ще ни покаже и потвърди, где е истината.

И все пак... Една страна, притисната от всякъде, изпаднала в мизерия, вълнуваща се както винаги от изкуството и неговите прояви, отчаяна и изгладняла, но въпреки това запазила вяра в бъдещето и в благосклонността на победителите, това е Австрия в края на 1945 година.

Чехословашко

Пътникът, който пристига на чехословашката граница, през Унгария и Австрия, бива изненадан от големия контраст, съществуващ между изминатото и това, в което навлиза. Чехословашко в края на 1945 г. е истинска държава, докато много стотици километри назад като че ли е имало само територии.

Ако би било правилно, въз основа на дотук изложените впечатления да се каже, че Средна Европа е една пустиня, на единия край на която има оазис, наречен България, на другия край на тази пустиня Чехословашко е вторият оазис, в който няма глад, студът не е така непоносим и животът влиза повече или по-малко в нормалните си релси.

След толкова много разрушения, мизерия и нищета, пътникът бива не само изненадан, но и почти стреснат от отличния ред, който заварва в територията на средноевропейската славянска държава.

Не само митничарите, които изглеждат на генерали, не само пълната изправност на железопътните линии или красиво подредените гари правят голямо впечатление на излизащия от областите на европейския ад. Има нещо друго, което изведнаж ви пренася в по-друг свят от напустнатия, успокоява нервите и развеселява гледката. Това е, преди всичко изгледът на заснежените красиви села край железопътните линии, где то всеки кумин пуши, пред които купчини дечурлига се пързаят с шейни и ски по стръмнините; това е, може би, въобще мирновременната гледка, която се открива пред погледа ви.

Пътуването до Прага изглежда, в сравнение с това през разрушените линии и гари на Австрия и Унгария, като една приятна разходка. Влаковете, които се срещат, не са претъпкани с пътници, накачени дори и по покривите; движението е напълно нормализирано и страната дава вид като че ли сте попаднали отново в мирновременния изгубен рай.

Впечатленията, които човек добива в Прага подкрепят това, което е почувствувал още на границата. Градът е почти изцяло запазен от бомбардировките. Бил е бомбардиран само веднаж по погрешка, вместо Дрезден, и то в продължение на около 5 минути. Поради това, разрушения почти няма, но колкото има, още не са поправени, нито дори добре разчистени. Малки са и разрушенията от схватките, които са се водили в самия град между чехски партизански отреди и отстъпващите германци, макар и при тия схватки да е изгоряла една от най-ценните сгради на града — старинният Общински дом, който е бил и неговата гордост.

Животът в Прага е вече почти нормализиран. Магазините са отворени, в тях се намират много стоки, но всичко е с купони или със снабдителни бележки, при извънредно низки цени.

Когато човек поразпита, обаче, за условията на снабдяването (нали това е най-важната тема на днешното време!), събеседникът ви взема загрижен вид и поверително ви съобщава, че дажбите са недостатъчни, че за някои стоки вече се случва определените количества да не могат да се получат и че въпросът за мазнините напоследък е придобил извънредна важност. Колкото се касае за дрехите и особено за обувката, там черната борса помага много, макар и при десет до двадесет пъти по високи цени. Месото също е станало деликатес, а за ориз не са чували от години насам.

Въпреки това, снабдяването е много, много по-добро, отколкото в Австрия и Унгария. Колкото по-добро е снабдяването, обаче, толкова по-активна е политическата и реформаторска дейност, толкова по-склонни са хората да се увличат по едни или други идеи и мероприятия.

За това би могло да се каже, че докато в останалите страни на Средна Европа кипежът се ръководи главно от стомаха, в Чехословашко той се води, било от разума, било от сърцето. Тук стават едни от най-важните опити с обществените преобразования и с националните спорове, а ако бихте поискали да очистите есенцията на чехските събития от допълнителните към нея прибавки, ще изпаднете в големи затруднения. За това, с риск да сбъркам, ще се опитам да предам това, което покрай радостния факт на съживяването и възкръсването на Чехословашката държава, все още създава в тази страна поводи за сблъскване на идеи и на стопански форми и за преплитането на човеколюбивите социалистически идеали с крайни националистически чувства, без да вземам каквато и да било страна.

Хубавата Чехословашка държава, със старинните градове и хубави селца, накацали на гористи хълмове или простнали се в Словашката равнина, все още не е така уравновесена отвътре, както изглежда отвън.

Защо? — Естествено, поради войната и нейните последици, които не са само економически.

Какво е тогава същественото в кипежа, който тя преживява? — На това ще се опитам да дам отговора, който създадох за себе си в продължение на двуседмичното ми прекарване там.

Първото затруднение, което Чехословашко имаше да преодолее, безспорно, бе това на стопанските смущения, предизвикани от войната. Макар германците да не опустошиха стопански Чехословашко, сраженията с Червената армия се развиха в територията на Словашко и там пораженията на земеделието и отчасти на индустрията и на жилищата са чувствителни. Страната, обаче, излезна от войната с увеличена индустрия, със значителни запаси от стоки и сурови материали, и с политическия актив на едно благосклонно отношение към нея на всички страни — победителки. Дойде помощта на УНРРА, дойдоха и редица търговски договори с чужди държави, които подпомогнаха и ще подпомогнат бързото преодоляване на снабдителната криза. Това затруднение, следователно, макар и основно, не е най-мъчно преодолимото.

Големите затруднения идват именно на политическа основа.

Между тях, първото е от териториален характер. Поляците претендират за областта на Тешен, която е богата с мини и е крайно необходима на Чехословашко. Чехите, обаче, са непримирими, когато дойде въпросът за Тешен. Поради това приятелството между двата славянски съседни народи не е в най-добра форма.

На второ място, чехословаците решиха да ликвидират окончателно с многонационалния състав на държавата си. Те приемат изселването на 2,500,000 немци от областта на Судетите и на около 500,000 унгарци от териториите, включващи се в Словашко. Изселването на три милиона население от една сравнително малка държава в срок само на една година, не може да не се отрази силно, както върху общия държавен живот, така и върху стопанството. Указва се, че значителен брой от немците са специалисти по редица индустриални производства, които даваха на Чехословашко значителни експортни излишъци. С изгонването им Чехословашко губи тези специалисти и трябва да ги замени с чехословаци, което не е така лесно. Говореше се усилено в Прага също, че американците подпомагали напускането на немците, т. е. на специалистите като им предлагали американски паспорти, добри заплати, капитали, комфорт и т. н., ако отидат в Америка и там продължат дейността си. Те купували, значи, ум и вещина с долари, което според тях не било лоша сделка. Дали това твърдение отговаря напълно на истината, не можахме да проверим.

За изселващите се унгарци, които в мнозинството им са земеделци, липсва такъв интерес от страна на американците, но и в двата случая пред Чехословашко се повдигат и чакат бързо разрешение важни стопански въпроси, които на първо време носят повече вреди, отколкото полза на възкръсналата държава.

Би трябвало да се спомене, за да имаме една обективна представа за нещата, че в Чехословашко умразата срещу немците е извънредно голяма, поради което стопанските разсъждения отстъпват мястото си на решения — плод на чувства. Веднага след освобождението на Прага, това озлобление е довело до нежелателни изстъпления, които сега са минали в историята, но ако там се провежда все още с голяма упоритост прогонването на немците, които по подобие на евреите в миналото, днес носят специални ленти на ръкава си, това прогонване не се дължи толкова на стопански причини, нито на далечни, мъдри външно-политически предвиждания, колкото на изблика на дълго спотаявани чувства на омраза и на мъст.

На трето място, идват все още недостатъчно уредените отношения между чехи и словаци, като последните искат да се освободят от попечителството, налагано им в миналото от чехите, а те пък са на мнение, че словациите отиват твърде далеч в исканията си и че са образували държава в държава, при което не само че им са дадени търсените от тях права, но са получили дори повече такива, отколкото са в състояние да консумират. Би трябвало да се очаква, че тези начални спорове, в бъдеще ще се изгладят или поне ще избледнеят, но за момента словациите са си осигурили една регионална автономия, която е твърде значителна, като повечето от централните учреждения в Прага се дублират от такива в Братислава. Споровете между чехи и словаци, обаче, продължават

да вгорчават радостта на първите свободни дни на възродената държава. В тези спорове се примесват и неприятни спомени от близкото минало, хвърлят се упреци за сътрудничество с германците и въобще въпросът за така нареченият „колаборационизъм“ сега отново изплува на повърхността, като се очаква да доведе до преследване на отделни личности, групи и дори на цели партии. По повод на подобни обвинения, например, е разтурена най-голямата партия в миналото в Чехословашко, именно Земеделската партия.

Ако казах, че въпросите, които днес вълнуват на първо място чехословаците, не са въпроси на стомаха, т. е. на непосредствени нужди и на преодоляване на народни бедствия, а такива на идейни и организационни преобразования, това се дължи главно на факта, че никъде другаде в Европа не срещнах толкова основни и толкова големи по замах реформи в посока на едно национализиране на стопанските предприятия, колкото видях в Чехословашко, което от левите партии там се счита като първата стъпка към социализирането въобще на стопанския живот.

Всички индустриални предприятия, които имат някакво относително по-голямо значение за народното стопанство, т. е. имат 150, 200, 300, 400 или 500 души работници, според случая, се национализират и тяхен собственик става държавата. Мините се национализират изцяло, частните акционерни банки също, застрахователните дружества също. Начело на тези индустриални предприятия застават дирекционни съвети от назначени чиновници, от избраници на съответните профкомитети и такива на работническите синдикати. Капиталистите са отстранени от стопанския живот, но им се дава формалното право да развият нови предприятия, които дори да надвишават нормите, над които досегашните предприятия се национализират. Разбира се, тия, които досега са работили за своя сметка, сега стоят с отпуснати ръце, настрана от стопанския живот, а навлизането на толкова много нови хора, които не са специалисти в дейността си, създава още нови и значителни производствени затруднения.

Профкомитетите, които в Чехословашко са на първа линия в организационния, производствен и политически живот на работническото, се заемат с големи задачи. Първата между тях е, да се възстанови трудовата дисциплина и да се увеличи производителността на труда на работниците. Днес в Чехословашко, както на много други места, производителността на труда е силно спаднала. Както на много други места и там се водят спорове, кой е причината за това намаляване на производителността и за упадането на дисциплината. Едни винят профкомитетите или определени политически партии; профкомитетите винят липсата на достатъчно удобства за работниците, низките заплати и т. н., но фактът е налице: производството намалява, мините не вадят дори толкова въглища, колкото са давали преди войната, макар съоръженията им да са усъвършенствувани и броят на работниците да се е увеличил; по-

ради липсата на въглища електроцентралите не работят с пълния си капацитет; столицата остава без електричество, липсва отопление, производството страда, а от там и всичко останало не се намира на нуждната висота.

В стремежа си да постави държавата на нови начала, които да са по здрави и по стабилни, правителството предприема редица други реформи, между които монетната реформа стои на първо място. Всички налични пари, всички спестявания и банкови влогове се блокират от държавата, като срещу това на гражданите се дават по 500 крони на лице или най-много още по една месечна заплата. Това предизвиква криза в платежните възможности на населението. Паричното обръщение се намалява с 20%. Цените на черната борса спадат в първите дни с 50%, защото черноборсациите сами имат голяма нужда от банкноти; населението не може да си купи най-необходимото, а пари не могат да се вземат от никъде. Държавата после ще види как да изझे така блокираните средства в размер на около 200 милиарда крони, но най-главната мярка в това отношение ще бъде изследването, дали притежаваните суми от отделните лица не са се набрали като резултат на „колаборационизъм“ или на спекула през военния период. Всички подобни набрани средства ще бъдат конфискувани, а освен това, може да има и съд. Народът, безспорно, гледа с безпокойство на развиващите се дебати. Но монетната реформа не значи нищо, ако успоредно с нея не се уравни и държавният бюджет. Затова се налагат нови и големи данъци върху всички доходи, като месечен доход от 2000 крони (т. е. от около 10.000 лева), вече се облага с около 30% данък. Готвят се данъци за облагане на увеличените имуществата и на неувеличените имуществата, а хората нямат нито готови пари (защото всички са блокирани), нито нови големи доходи, защото всички вече получават само заплати, с изключение на дребните търговци и занаятчии.

Монетната реформа и новите данъци, следователно, не позволяват на голямата маса от населението да купува на черната борса, а без нея мъчно се намират най-главните храни. Това за силва кризата в изхранването, създава се малко ръмжене, но все още страховито и готово да се превърне в мъркане.

Въпреки всичко това, приближава Коледа, улиците на Прага са препълнени с народ, който обикаля от магазин на магазин и купува дребни подаръци за роднини и приятели. Поради липса на топливо и на електричество, правителството е решило да обяви за празници всички дни от 21 декември до 2 януари. Радост за работниците, чиновниците и децата. Всичко отново хуква към магазините. Най-бързо се изпразват спортните такива. Видяхме големи складове с по 2.000 чифта ски, които се разпродадоха за един ден; видяхме опашки от по сто метра пред бюрата за предварителна продажба на ж. п. билети. Разпитахме, за къде пътува тол-

кова много този народ? — За Карлови вари (Карлсбад), за планината, за курортите.

Идваше Коледа, идваше и едно празнично настроение, проявявано волно, радостно и буйно от населението, което отиваше за първи път, както в старото, добро време, да прекара приятно, на топло, в близка среда или в забави Христовите празници.

И тук, както навсякъде в Европа, гъмжи от противоположности и противоречия: социалистически реформи от голям мащаб се срещат с националистически прояви, граничещи с шовинизъм, с религиозен порив и препълнени черкви от стари и млади. Там има студени стаи и топли сърца; полугладни стомаси и весели души. . .

Какво е всъщност всичко това? — Раждането на един нов свят? Леви забежки при десен мироглед? Или . . . следвоенни конвулсии?

ВЕЛИКИЯТ РУСКИ НАРОД

С. БАХРУШИН

Във войната с хитлеристка Германия руският народ, под ръководството на генералисимус Сталин, обедини около себе си всичките братски народи на съветската страна, за да защити свободата, независимостта и щастието на родината си. Той, също така, се вдигна да защити най хубавите идеали на прогресивното човечество, да защити демократическите принципи в целия свят, той помогна за освобождението на народите в Европа от фашисткото иго. Благодарение на героизма на руския народ, Полша, Чехославакия, Унгария, Австрия, България, Румъния и Финландия бяха освободени от фашисткия гнет, а Югославия отстоя своята независимост. „Русите в политическата история играят ролята не на завоеватели и грабителни, а на спасители“ — казваше Н. Г. Чернишевски. Тези думи в наши дни звучат с особена сила.

В продължение на цялата своя история руският народ се явява като отбранител на родината си, като борец за свободата и защитник на потиснатите. В борбата с германското нашествие в XIII век той обединява и застава на чело на всичките народи на Източна Европа, които са страдали от жестокостта на „песоветерицари“. Победите на Александър Невски през 1242 г. спасяват Източна Европа от надвисналата над нея опасност от германско покоряване. Големи са заслугите на руския народ и в спасението на Европа от монголо-татарската опасност. Когато дивите орди на Батия нахлуват през 1236 г. от степите на централна Азия към Запад, гредполагало се е, че е настъпил краят на европейската култура. Обаче, русите спират врага. Славното Куликовско сражение през 1380 г. окончателно попречва на последния опит на монголо-татарите да възобновят настъплението си на запад под предводителството на Мамай.

Руският народ и след това не слага оръжие в борбата за независимостта си и свободата на другите народи. През 1812 г. той смазва империята на Наполеон, пред чийто крак е лежала цяла Европа. Когато пълчищата на Наполеон се втурват в Русия, руските хора се вдигат да защитят родната си земя. Геройството им и полководческият талант на Кутузов — ученик и съратник на гениалния Суворов — спасяват не само Русия, но и цяла Европа от игото на Наполеоновската империя.

По-късно, през 1877—1878 година, руският народ помогна на славянските народи на Балканите, изнемогващи под властта на султанска Турция, в освободителната им борба. С цената на кръвта и живота на руските войници — героите от Плевен и Шипка, свободата на българите, сърбите, черногорците и чехите бе спасена и бяха създадени независимите балкански държави. Когато през първата световна война германските пълчища, насочили се към Париж,

бяха спряни на Марна, самите французи нарекоха спасението на столицата си „чудото на Марна“. Но това „чудо“ бе дело на руските воини, които самоотвержено се сражаваха в блатата на Източна Пруссия, за да отвлекат вражеските сили от съюзна Франция.

В продължение на цялата си многовековна история руският народ е играл ролята на племенен борец за независимостта на родната си страна и на защитник на потисканите народи. Цялото славно историческо минало подготви руският народ към онази велика роля, която той така доблестно изигра във Великата отечествена война.

В тежките условия на вековната непрекъсната борба с враговете, заплашващи независимостта на руския народ, се създаде и закрепна мощната руска национална държава, създаде се и напредничащата култура, сказала силно въздействие върху останалите народи в света. Силата на руската култура се състои в човечността ѝ, в отсъствието на националистическо тесногърдие. В основата на тази култура винаги се е криела мисълта за служене на обществото, на човечеството и, на първо място, на родината.

Руските писатели, художници, учените, беззаветно отдаваха талантите си и своите способности на народа и страната си. В това именно се прояви една от най-отличителните черти на руския народен характер. „Русинът, който има здрав ум и живо сърце — пише Чернишевски — до днес не е могъл, и не може да бъде нищо друго, освен патриот в този смисъл, както Петър Велики е разбирал това — деец във великата задача на просветата на руската земя.“ Руската поезия и литература са проникнати от чувството на преданост към родината. „Приятелю мой, на родината нека посветим прекрасните пориви на нашата душа!“ — възкликваше Пушкин. Некрасов с право може да каже, че е „посветил лирата на своя народ“. Буйният и пълен със страсти Белински посвети целия си живот на народа. Всички велики майстори на руското художествено слово: Толстой и Горки, Чехов и Маяковски, чрез таланта си се бореха за щастието на човечеството, за щастието на народа си. Тази характерна черта на руската литература се обяснява с това, че великите писатели черпеха вдъхновението си от народа.

Не е чудно, че руската литература е оказала такова дълбоко и всеобхватно влияние върху световната литература. Западна Европа и Америка се учеха от творбите на Тургенев и Толстой, Чехов и други руски писатели, на силната жизнена изобразителност, на дълбочина в психологическия анализ и възприемаха духа на общественото служене на родината и човечеството, който съставлява отличителната черта на руската художествена писменост.

Руското изобразително изкуство е одухотворено от същите високи идеали. Перов и Федотов чрез своите картини се проявяваха като защитници на нещастните и потисканите. Великолепни и картини на Суриков разкриват психологията на народните масите,

дълбочината на народните движения. Репин се показва истински художник — демократ с прочутите си „Бурлаки“ и други картини.

Композиторът Глинка в операта „Иван Сусанин“ възпя силата на руския патриотизъм. Чайковски, замечтаният и искрен лирик, въплоти в своите произведения най-задушевните черти на руския народ, а в увертюрата „1812 година“ се издигна до истинско патриотично вдъхновение.

Същата велика идея — служенето на родината и човечеството — е вдъхновявала и вдъхновява руските учени.

Чрез стремежа напред, към народа, в съчетание с присъщите на руския народ настойчивост и неуморност в упорития труд, бяха осъществени грамадните достижения на руската наука във всичките ѝ отрасли. Достатъчно е да се споменат имената на руските учени, които с откритията си спечелиха широката световна известност: гениалният Ломоносов, първият руски дарвинист Тимирязев, прочутият Мечников. Бележитият Сеченов с труда си за рефлексите на главния мозък постави върху материалистическа основа изучаването на психическата дейност и извърши, по такъв начин, цяла революция в тази област. Великият му последовател Павлов неуморно работи, за да покаже „механизмът и законите на човешката природа“. Целият свят познава името на химика Менделеев. Руският учен А. С. Попов още преди откритието на Маркони, изнамери уред за предаване на електромагнитни вълни. „Свещта“ на руския елетротехник П. Н. Яблочков сложи начало на употребата на електричеството за улично осветление. Това бе в миналото. Имената на академичите: Комаров, Капица, Бах Зелински, Бардин, Байков, Лисенко и много други говорят за постиженията на руската наука през време на Отечествената война, когато съветските учени се бяха всецяло отдали на делото на отбраната на родината.

Руската обществена мисъл е вървяла винаги напред, като смело и безстрашно е търсела нови пътища.

Русия е родината на ленинизма. — Владимир Ленин издигна марксистката теория до една нова, по-висока степен. Ленин показва, че истинската наука не търпи застой, че тя трябва постоянно да се движи напред.

Цялата руска култура е пропита със стремежа за революционно преустройство на живота върху нови принципи. Високият позив за борба прозвучава и в руската литература, и в публицистиката, и в науката. Пушкин и Чаадаев мечтаеха да напишат имената си върху „остатъците от самовластието“, Горки бе „Буревестник“ на революцията. През черните години на реакцията той възпяваше с пламенни редове безумието на храбрите и щастието в сражението, Маяковски призоваваше „силно да се стремим към утрешния ден, напред“. Прогресивната руска преса също изигра голяма роля в подготовката на революцията. Първ Херцен върху страниците на своя „Колокол“ издигна знамето на революцията. Мощните проповеди на Чернишевски възпитаха революционерите

Революционният дух винаги е живял сред руския народ. През 1877 година руският работник Петър Алексиев пророчески заяви на процеса на 50 тех: „Ще се издигне мускулестата ръка на милионния работнически свят и игото на деспотизма, обградено с всички щикове, ще стане на прах и пепел“. Този дух се прояви с особена сила в двете революции — през 1905 и 1917 година. Руският народ пръв възстана против експлоатацията от страна на помещиците и капиталистите, и сложи основите на социалистическия строй. Руският народ стана ръководната сила във великия Съветски съюз. Една от най-знаменателните черти на този народ е съчетанието на най-висшето чувство на любов към родината с уважението към всички други нации. Великият Ленин неведнаж е споменавал думите на Маркс и Енгелс, че един народ, който потиска други народи, не може да бъде свободен. Ленин мечтаеше за Русия, която да гради отношенията си с другите народи върху принципите на равенство и взаимно уважение. Образоването на Съюза на Съветските Социалистически Републики представлява именно въплотяването на този мисъл, на чието осъществяване Ленин и верният му последовател — Сталин, посветиха целия си живот. Руският народ помогна на народите от бившите покрайнини на царска Русия да унищожат остатъците от феодалния ред и да свалят експлоататорите. В това се заключава голямата му заслуга пред другите народи на Съветския съюз. Само благодарение на съдействието на руския народ, народите от Средна Азия, Сибир и националните погранични области можаха да се освободят от потисничеството на експлоататорските класи и да тръгнат по пътя на социалистическото строителство. Руският народ пръв се вдигна да защитава извоюваната свобода и застана на чело на борбата на трудящите се за съветската родина — против настъпващите въоръжени сили на интервенцията.

Руският народ застана на чело на борбата за строителството на социализма в страната. В един кратък исторически срок от изостанала държава, тя се превърна в мощна индустриално колхозна страна. Народът пристъпи с огромно въодушевление към осъществяването на сталинските петилетки. Хората работеха без почивка. С най-голямо търпение те понасяха неизбежните лишения, ограничаваха се във всичко и бяха готови на жертви, за да постигнат патриотичната си цел. Те не само прилагаха в живота директивите на съветското правителство, но и проявяваха инициатива и извършваха някои работи по свой собствен почин. В страната се разрастваха стахановското движение, социалистическото съревнувание, плановете се преизпълняха. В тази грандиозна творческа работа руският народ стоеше в първите редове между другите народи от останалите републики на Съветския съюз.

Руският народ оказва голяма помощ на изостаналите в стопанско отношение крайни области на Съветския съюз в делото на индустриалното им и селско-стопанско развитие.

Руският народ се оказа онази сила, която навеки сплоти „съюза нерушим на републиките свободни“. Съветският съюз представлява една страна с най-прогресивен обществен строй, страна на победилия социализъм, на братското съдружие на всички нации, населващи огромната територия на СССР.

Руският народ винаги се е отличавал с патриотизъм, всякога мъжествено е отбранявал независимостта на родината си. Сега, когато той стана отново стопанин на своята страна, това чувство на преданост към съветското отечество се особено засили в него. Руският народ бе обхванат от висок патриотичен порив, когато съветската държава се намираше пред опасността да бъде поробена от фашистка Германия. Както в миналото, но с още по-голямо въодушевление, народът, отговаряйки на позива на Сталин, се вдигна да защитава родината си. Отпорът, който врагът среща при подстъпите на Москва и Ленинград, не само от страна на Червената армия, но и от цялото гражданско население на тези велики руски градове, предреши поражението и разгрома на германския фашизъм. В най-тежкия момент работниците и служащите, студентите и научните работници на Москва влязоха в редовете на московското народно опълчение и тръгнаха срещу неприятеля, а жените и децата пазеха столицата от запалителните бомби на германските зверове. Ленинградци през време на блокадата копаеха окопи под дъжд от снаряди по крайнините на родния град и мъжествено отблъсваха вражеските нападения.

Огромното историческо значение на ръководната роля на руския народ се изрази в това, че в хода на борбата против хитлеристка Германия той успя да сплоти славянските народи в единно и дружно семейство.

Руският народ, ръководната сила на Съветския съюз, е народ надарен с ясен ум, твърд характер и търпение, и заема с право първото място в това семейство.

Победата на съдружието на славянските народи в историческата борба с вечния им враг открива нова епоха в историята на славяните.

Навсякъде, където и да стъпеше Червената армия, около руския народ се сплотяваха всички прогресивни демократически елементи. Навсякъде той играеше ролята на носител на идеята за свободата на човечеството. Участието му във великата военна епопея реши изхода на небивалата в историята борба с фашисткото мракобесие.

КАКВО СЕ ИСКА ОТ БЪЛГАРСКИЯ ТЪРГОВЕЦ

М. ФАЙОНОВ

Когато говорим за търговеца, трябва да направим това без лоша мисъл. А така ще постъпим, когато разбираме под думата „търговец“ това, което разбира Търговския закон и нищо повече.

Ако цял кодекс и то най-пълният и най-съвременният, с най-напредничави правни установления, е посветен на търговците и техните сделки, това значи, че тяхната професия и правоотношенията, които се създават от нейното упражняване е в основата на един правен, економически и социален порядък, в който тя играе меродавна роля. Това значи, също, че в тоя правен, економически и социален порядък упражняването на търговската професия и нейното усъвършенствуване по отношение на договорната свобода и на социалните и политическите условия, които я благоприятствуват, сигурността на търговските отношения, изобщо, съставляват един мощен двигател за по-нататъшен напредък, за усъвършенствуване на цялата културна обстановка, в която с напредването на търговията ще се развият към по-добро не само стопанските, но и чисто духовните деятельности. Големите и мощни народи, с велики култури и с голяма история, са достигнали своето величие благодарение на една добре развита търговия.

За това добро развитие са необходими: сигурност, определеност или определяемост на социалните отношения, политически благосклонно и правно положително отношение към търговската професия, закони, които я уреждат и които се зачитат.

Търговията е способна на едно по-усилено напрежение от онова, което позволяват производствените условия на една страна. Малочислени народи със силна търговия, са натрупвали значителни богатства и са придобивали благодарение на тях голямо политическо влияние, развили са завидна културна мощ, много по-големи от това, което тяхните производствени източници са позволявали: тяхното земеделие и обработването на суровините, с които са разполагали. На какво се дължи положението, което Швейцария заема в съвременния културен свят, въпреки нейната бедност от към земни богатства? — На нейната търговия. Италианските градски републики в средновековието и ренесанса достигнаха голяма политическа мощ и оставиха незаличими следи в историята на културата и на изкуствата, благодарение на търговията. На търговията и на търговското мореплаване се дължат постиженията на древните гръцки градски републики, на Финикия и на други държави на древността, в областта на политиката и на културата. Високите постижения и големите културни завоевания, от които и днес се ползуваме и се възхищаваме, далеч надхвърлят границите на производителните възможности, с които всички тия народи са разполагали в своите страни.

Благодарение на търговията бе открита Америка и се направиха сума други научни открития. Търговията даде потик на развитието на производителните сили в Европа и я направи, благодарение на това развитие, господар на света. На търговията се дължи, че целият свят бе включен в големия културен подем на Европа. Чрез търговията се достигна такова развитие на интернационалното и космополитно съзнание в света, което направи от съществени културни ценности на отделните народи, едно общо човешко духовно притежание. Устремът към свободата, копнежът към висок жизнен и културен уровень, почитанието на правото и на справедливостта, и идеалът за един живот, протичащ в удобства, които да бъдат уредени според последната дума на науката и облагородени от постиженията на художествения напредък, са присъщи на народите с високо развита търговия. Благодарение на нея малки народи, като Дания, Белгия, Швеция, Норвегия, Холандия, Чехия, имат дял в културата на Европа и се ползват от нейните придобивки. Този е пътя за всички други народи, които искат да си създадат един живот, напълно европейски, съобразен с културния напредък на Европа. Няма друг път за квалифицирана научна и художествена дейност, за натрупване на научен и художествен опит, за създаване на научни институти и художествени колекции, за развитието на изкуствата, за смислен и красив живот, освен този, да се увеличава богатството на един народ. Историята и действителността показват, че търговията е средство за увеличаване богатствата на народите, които са успели да я развият у себе си. Чрез нея се раздвижват производствените източници на един народ, възбуждат се економическите му сили и се подтиква към деятельности, които, независимо от собствените производителни възможности, с които разполага, могат да направят от него един богат народ.

Ето, това се иска, първо и първо, от един български търговец да знае, за да бъде горд, че е търговец, с тая гордост да съзнава, че упражнява една професия, благодарение на която много народи са станали богати, културни, свободни и мощни, че той е напълно патриотичен и отечественсфронтонец, щом има това съзнание.

Какво е търговец, всъщност?

Търговци са не само тия, които купуват от други стоки, за да ги препродават и да реализират от това занятие печалба. Търговци са и производителите, които изработват или преработват стоки за пазаря или по поръчка. Търговци са и посредниците, които по занятие вършат за чужда сметка търговски сделки. Търговци са също всички, които по занятие вършат от свое име разни търговски услуги. Търговци са не само търговците в тесния смисъл на думата, но индустриалците, предприемачите, банкерите, сарафите, застрахователите, превозвачите, комисионерите, експедиторите, издателите, печатарите, книжарите, рудничарите, посредниците в тесния смисъл на думата, търговските представители,

изобщо, всички които вършат по занятие търговски сделки, с изключение на тия, които се занимават с дребни занаяти.

Потребителните кооперации са също търговци. И те купуват, за да продават и да реализират от това печалби, и вършат това по занятие. Друг е въпросът за разпределение на капитала и печалбите. Производителните кооперации, и те са търговци, ако се занимават с някаква индустрия. Кредитните кооперации се занимават по занятие с банкови сделки и са търговци. По правило, кооперациите са търговски предприятия. Търговци са не само физически лица, но и дружества: събирателни, командитни, акционерни и пр. Също и сдружения: кооперативните сдружения. Формата, под която се излиза на пазаря, не важи. Важи фактът, че се излиза на пазаря. Тоя факт е меродавен за определяне качеството на търговец. Това, което е интересно от социално гледище, е крайният резултат от всяка търговска дейност: да има за резултат увеличение на националното богатство или да спомага за такъв резултат. Кой върши това: частен търговец, дружество или сдружение, е безразлично. Как върши това търговецът, с какъв род сделки, това е също от социално гледище безразлично, но при едно условие: тия сделки да се движат по нормите на Търговския закон, за свободното функциониране на който има само една цел и едно единствено ограничение — увеличение на националното богатство.

Ето, това трябва да се осигури на всеки български търговец, независимо от формата на неговата фирма, за да се иска от него вещо и честно устояване на поетите задължения. Нищо повече. Правната функция на търговското умение и на добросъвестността на търговското джиро едновременно движи и социалната цел, към която се отнася като причина към следствие. А тя е, както казахме, увеличение на националното богатство и нищо друго.

Оправдано ли е, следователно, злепоставянето на частните търговци и на търговските дружества спрямо кооперациите? И едните, и другите печелят или губят според предвидливостта и шансовете им. И едните, и другите правят сделки за печалби. Обществото еднакво участва в реализираните от тях печалби пряко: чрез съответно данъчно облагане. То участва и косвено: капитализираните печалби откриват възможности за нови разширения и рационализирания на стопанската им дейност, за нови ангажменти на труд и за подобрене на неговите условия, вследствие на търсенето му. То участва косвено и в частта им, която се отделя за консумативните нужди на собствениците: по-голямата и разностранна тяхна покупателна способност действа съживително върху пазаря и раздвижва други дейности, действа за подобрене и на други трудови отношения. Завистта, в случая, е толкова глупава, колкото и антисоциална.

Може, от това последно гледище, да се подчертае едно преимущество на кооперациите. Отделените за консумативни

нужди части от реализираните от тях печалби се раздават на повече лица. Повече хора се представят на пазаря с повишена покупателна сила. Не знам, доколко това преимущество е меродавно за облагодетелствуване на кооперациите за сметка на частните търговци и търговските дружества. Струва ми се, че за да се даде точната социална стойност на това преимущество, то трябва да се съпостави с по-гъвкавата акумулативна способност на частните предприятия. От гледище на преследваната социална цел, а именно, да се осигури по-голямото косвено участие на обществото в реализираните от търговските предприятия печалби, това последно преимущество трябва надлежно да се вземе под внимание.

Ако се има предвид възпитателното въздействие на кооперативната дейност върху кооператорите, да се насърди навикът им към колективна работа и да се постигне по тоя път едно по-високо социално съзнание и по-голяма солидарност между хората, то практически тия очаквания ще се укажат в много случаи една илюзия. Както ръководителите на частните търговски предприятия и дружества, така и тия на кооперативните сдружения, естествено ще имат за цел да дадат по-добри резултати за ръководените от тях предприятия. А това може да се постигне, както в едните, така и в другите, чрез стремежа към по-големи печалби.

При все това, заслужава кооперацията да бъде разглеждана с благосклонност като един надежден опит, да се социализира търговската дейност. Но това трябва да се извърши внимателно: не да се убива с кооперацията частната търговия, но да се увлече чрез нея на социална плоскост с добри примери, както чрез образцовите чифлици не се убива частното земеделие, но се действа за неговото усъвършенствуване. Такъв резултат се цели и с кооперативните земеделски стопанства.

Не трябва да се забравя, че в областта на търговията тъкмо рискованите предприятия разбиват нови пътища и откриват нови плоскости за разгъване на свежи стопански инициативи. За такива предприятия се иска, не само умение и във висша степен лична заинтересуваност, но силен спортен търговски дух, остро усещане на вкуса към печалбата и не малко склоност към приключенията. Естествено е, че такива открития могат да бъдат само резултат на спекулативна замисъл.

Българската търговска област е сравнително слабо разработена и е почти в едно неопитомено състояние. От българския търговец се иска да бъде пионер, да има качества на такъв, да бъде смел и да вложи всичката си лична отговорност в нови предприятия, които да раздвижат неизползувани стопански потенциали, без да се страхува, че ще го сметнат за спекулант, ако успее и реализира големи печалби. А от нас се иска, да осигурим самочувствието на българския търговец, като се предпазваме да го дисквалифицираме морално, заради качества, каквито той трябва да има, за да успее в търговията си.

Търговски дух се изисква и от ръководителите на кооперациите. Но за тях повече приляга, да разгънат силите си върху обработена почва, на която всички почти рискове са вече изпитани и изчислени. Също така, кооперациите са по-малко годни да наблюдават една работа, която поради естеството на артикулите, с които борави, изисква непосредствена заинтересуваност на тоя, който сам рискува. Те са малко успешни и в области, гдето личните вкусове, привичките, желанията и капризите на клиентите, както и личните отношения на приятелство и доверие почти решават изхода на сделката. Особено пък в страна, като нашата, с толкова раздробени стопанства и с такова грамадно количество от малки „господари“, с толкова силно развит индивидуализъм.

От българския търговец се иска, да усвои вещина и отношения към хората, които да му способствуват да задържи тоя терен, който му е запазен по силата на обстоятелствата и от който той не може да отстъпи, без с това да се внесе чувствително разстройство в необходими стопански функции, свързани с мъчно отстраними индивидуални привички по снабдяването и поминъка на населението. Ние пък, които не сме търговци, трябва да кажем така: ако кооперациите искат да се занимават с работи, които повече прилягат на професионалния търговец, това си е тяхна работа. Има клиенти и за тях. Но това не може да става като се жертвува свободата на гражданите, всеки, лично за себе си, да потърси собствени удобства, да си потърси сам чайрето, както се казва.

Кооперациите имат голямо значение и са от съществена полза, когато са подкрепяни и направлявани от държавата, като нейни обществени органи за урегулиране на пазаря, за осигуряване на социалните цели на държавата, свързани с прехраната и снабдяването на населението, и поддържането в това население на един сносен уровень на живота.

Това е новото, което професионалните търговци трябва да научат и ще трябва да се приспособят към него. Това значи, че техните спекулативни сметки, в които не трябва да се влага никакво обидно съдържание, трябва да се съобразят с рисковете, които тая социална политика на държавата може да им наложи. Това значи също, че трябва да приспособят уменията си към тая необходимост, която налага на държавата такава намеса, не само поради условията, създадени от войната, но и поради нейното разрастване от индивидуалистична и либералистична държава, в социалистическа и демократическа. Това, именно, характеризира отечественофронтовската ера. Как, именно, това сътрудничество между професионалните търговци и държавата, чрез кооперациите, ще се изрази, е въпрос, който живо трябва да интересува българските търговци. На всеки случай, не може да се противопоставят и да се привилегироваат едни чиновнически уредени кооперации, които сами по-себе си имат частно-правен характер, както всички други търговски предприятия, по отношение на про-

фесионалните търговци. Търговците трябва да участвуват, като професионалисти в кооперациите, които провеждат частно-правна търговска дейност, но се подкрепват и направляват от държавата, за да осъществят нейните социални цели в областта на прехраната и снабдяването, и подобрение бита на населението. Трябва и ще се намери начин за съгласуване на тая кооперативна търговска дейност от квазипубличен характер, със сферата на лични интереси, в която са ангажирани търговците със своя капитал и със своя личен почин, и гдето те имат да изпълняват дълго време още важни и общественно-полезни функции.

Търговията не е една паразитна професия. Известните в историята търговски държави, които са оставили трайни следи в културата на човечеството и играят още роля в света, са били посредници в размяната на стоки и услуги между народите, в която дейност стремежът им е бил винаги да обхванат в тая размяна, колкото е възможно повече свят и повече предмети за размяна. Тоя стремеж те имат и сега. Ще го имат и в бъдеще, за да запазват своето влияние в света, да защищават благосъстоянието и културата на своите народи.

С такава посредническа дейност в международен, континентален и световен мащаб търговските държави успяват, не само да създадат богатство и благосъстояние на своите народи, но и да събуждат, съживяват и развиват латентните економически потенци на други народи, с които се свързват чрез търговията си. Една голяма част от доходите на Англия са от търговското мореплаване, застраховките, кредита, движението на капиталите в разни форми и други търговски услуги. Но заедно с това се преодолява присъщият на народите консерватизъм и те се включват в общия индустриален, капиталистически, демократически и социалистически напредък. Заедно с това, и те стават по-културни и по-богати, по-свободни и независими. Прочутата английска текстилна индустрия, която послужи като образец на света, славя се и сега, заради солидността на своите произведения, има своя произход и своя почин в търговията с вълна. Не би било, изобщо, възможно индустриалното развитие на коя да е държава, без предварително тя да си е обезпечила една добре развита търговия. Всеки индустриалец, който е вземал почин или е давал потик за развитието на една нова индустрия, е започвал като търговец. Като търговец, като търговски представител или посредник, той е изучавал артикула си, производството, пласмента му, проучвал е и всички други условия за една успешна индустриална инвестиция. Като търговец, той си е създавал и име, и кредит, и всички други морални качества, за да се натовари с едно ново производство, да поеме нови рискове и отговорности. Като търговец, той си е създавал и материалната основа, без която машини не се купуват и надници не се плащат. Търговската „спекула“ е открила златото на България — тютюнците и всички други индустриални растения и доходни култури, в които е заложено

днешното и бъдещото благосъстояние на българския народ. „Спекулата“ даде и тая стойност на колониалните артикули, която те сега имат и без която колониалните народи мъчно биха израснали до положение, да догонват културага и свободата на повече напредналите народи. Благодарение на търговията и семките добиха стойност. Благодарение на нея доматите, с които удряха по главата за подигравка, като с гнили яйца, покойния Григор Василев, като един загубен фантаст, който е мечтал, те да станат предмет на международна търговия, действително станаха един реален продукт и добиха името на един артикул, който, ако не да се постави на линията, на която стоят прочутите борсови артикули, то не стоят много назад от тях. Търговията откри перспективи на нашето градинарство, лозарство и овощарство, изобщо, както и нови хоризонти, не само за тяхното търговско експлоатиране, но и за нови индустрии, за нови инвестиции на капитали и труд, свързани с развитието на тия култури в България. Без нея мъчно бихме си представили възраждането, освобождението на страната ни и напредъка на нашия народ. Без нея бихме помислили, че няма нови възможности за благосъстояние и напредък на нашите деца. Има сума поминъци свързани с нея. Маса други поминъци са в перспектива, ако успеем да развием една цветуща търговия.

Ето всичко това се иска от българския търговец да знае, да съзнава, за да стъпи здраво на своите позиции в българския обществен живот, да извоюва за себе си уважение и да се ползува с достойнството, което му е необходимо, за да упражнява професията си. От него се иска, тъкмо при днешните обстоятелства, при всички неудобства, причинени от едно преходно време, въпреки заблуди и неблагоприятност към него, да бъде твърд, горд борец, да воюва за себе си, за своето зачитане, знаейки, че тая война е за България, за благоденствието на българския народ.

България се намира на едно твърде благоприятно транзитно място, на което се кръстосват многобройни пътища, през които северни народи се сношават с южни и западни — с източни. През нея минават много и от международно значение търговски интереси. Тя е средище с богати перспективи за цветуща търговия и посредничество. Разположението ѝ от геополитическо гледище се счита и е било свързано с големи рискове за българския народ. Причинявало му е много жертви и страдания, поставило го е в тежки условия на борба за съществуване. Но от търговско гледище, това разположение е благодат. И качествата на българския народ, с неговия жив ум и способност за нагаждане и приспособяване, с неговите амбиции и стремежи към висок урвен на живот, даровит и трудолюбив същевременно, пестелив, но също така гостоприемен, естетичен, обичащ живота и културата, и тия качества са благодатни за развитието на една жива размяна на стоки, на услуги, на материални и духовни стойности. България е твърде благоприятно място за една антрепръ-

зитна търговия и като средище на банкови, комисионерски, транспортни и всякакви други търговски услуги и посредничества. Оценената и в международен мащаб солидност на българина, заедно с другите му морални качества, леснотата, с която учи езици и умее да разбира чужди народи, са много благоприятни за такава търговия. Но, за да може да заемат България и народът ѝ мястото си в нея, иска се едно българско търговско съсловие, действително с патрициална почтеност. От нас зависи, да го създадем, да го зачитаме и издигнем така, че да бъде такава. А за това е нужно, на пръв поглед, нещо малко: обществено да признаем търговската професия като нужна и необходима, като полезна, и с нашите закони, с нашите отношения към нея, морални и административни, да не я тормозим, да не я унижаваме, но да я зачитаме и насърждаваме.

От това положение, обаче, няма да се даде наготово на българското търговско съсловие, в което ние включваме всички категории, които се занимават, от свое име и по занятие, със сключването на търговски сделки, както те са определени в Търговския закон, включително индустриалците и кооперациите, независимо от формата, под която търгуват и от естеството на сделките, с които се занимават. Тая среда от хора, заедно с помощния им персонал, съставляват една значителна обществена среда. Но е по-голямо тяхното значение, като качество, отколкото като численост. Това положение трябва тая среда сама да си го извоюва. Ние, които не сме търговци, сме само длъжни, да посочим общественото им значение и положението, от което трябва да се ползват в обществото, за да изпълнят твърде важната си мисия.

Обществената концентрация, която носи хубавото име Отечествен фронт, е една благоприятна политическа среда, която дава възможност, щото особените интереси на търговците, фактическата и правната обстановка, в която са поставени, да бъдат съобразени и благоприятствувани, съобразно с интересите на всички други обществени категории, които участвуват в процеса на стопанското създаване и съгласно с общите задачи, свързани с проблемите на народното благосъстояние. Политическата обстановка на Отечествения фронт помага, щото всички тия обществени категории да имат свои отделни политически представителства и застъпените от тия представителства обществени интереси да се съгласуват помежду си и с общите народни и държавни цели. Това става съгласно една обща програма, въз основа на която работници, земеделци и градски стопани, организирани съответно в БРП (к), БРСДП, БЗНС и НС „ЗВЕНО“, реализират особените си професионални интереси и тия на народа и държавата, като общи свои политически интереси. Не всичко върви гладко и не всяка мярка, която се взема е задоволителна. Има много още заблуди да се преодолеят, предразсъдъците и зложелателствата не са съвсем изчезнали, неуредици много, несправедливости — също. Особено към стопанските деятели отноше

нията не са съвсем сигурни. Тяхното спокойствие не е напълно обезпечено. Правно, общественото и административно, не са така добре поставени, както трябва. И много още неща има, които не са, както трябва. Но няма друга по-благоприятна политическа възможност, всички недостатъци на управлението и на обществените прояви да се отстранят или да се омекотят и неутрализират във вредните им последици по някакъв начин, да се осигури едно мирно, творческо и правно съобразно развитие на страната, освен тая възможност, която дава Отечественият фронт, щото всички обществени категории, организирани в съответните ОФ партии, да се борят законно за своите интереси.

Ето още това се иска да се знае и да се съзнава от българските търговци, в най-широкия смисъл на думата. Не да се страни от Отечествения фронт и от партиите, които го съставляват, поради недоволствата, които предизвиква един или друг акт на властта или на някой ОФ комитет, даже и когато подобни актове са система. Не да се излезе в опозиция срещу ОФ, с което нещата повече се усложняват, отколкото да се оправят. Но като се прегърне искрено общата държавна и народна политика на Отечествения фронт, да се вярва на неговата програма и на авторитетните изявления от отговорни негови представители, а не на политически суеверия; с доверие, сила и енергия да се воюва в Отечествения фронт за признаване и защита на особените правни и економически интереси. Само така търговското съсловие ще успее да си извоюва едно място в обществото, на което не само да се чувствава удобно, но да се разгъне неговото творчество и да гледа с кураж на своето несъмнено блясково бъдеще.

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА И ТЕАТЪР

П. ВОЙНИКОВ — „КУЛТУРА, ЦИВИЛИЗАЦИЯ И
ДЕМОКРАЦИЯ“

Ранната смърт на Петко Войников, загинал под развалините на своя дом при първата голяма бомбардировка над София, на 10 януари 1944, е във всяко отношение една скъпа загуба за българската културна общественост. Загубата на даровити и културни люде от измерението на Войникова е толкова по-чувствителна за нас, че условията, при които живеем, не спомогат лесно да се създават, да израстват бърже личности, като покойния млад обществен и духовен труженик.

Петко Войников бе от класата на ония млади интелектуалци, които у нас тепърва се оформяват като хармонични личности, люде с европейска шлифовка, със солидна, непрекъсната обогатяваща се ерудация, с остро обществено чувство и сигурен критически усет към нашата политическа и културна общественост, с европейска мярка за духовните ни ценности. Формирането на такива личности се извършва бавно, защото тоя процес предполага редица условия, които у нас не винаги са в пълна хармония, за да съдействуват дейно за изграждането на цялостни духовни личности.

Войников току-що бе започнал да разгъва своето дарование, да изявява безспорните си качества на общественик и есеист. Книжовно, той се бе проявил вече с редица статии и по-дълги есета предимно в наши перио-

дични издания и бе привлякъл върху себе си вниманието на критика и читатели. В тия свои писания Войников бе показвал, преди всичко, твърде широка начетеност, дар да асимилира чуждите идеи, да разисква върху тях ясно, критически, и да изказва свои мисли върху един или друг повдигнат проблем, определяйки всякога своето отношение към поставените въпроси с една забележителна яснота. В тия свои разсъждения покойният млад есеист бе, очевидно, подпомаган не само от солидно знание, но и от една верна и сигурна интуиция, от вроден вкус и от едно будно, политически заострено чувство към обществените проблеми, сложени върху най-широка плоскост, сир. поставени в съотношение с политика, нравственост, економика.

Петко Войников ни напусна не само много рано, но и съвсем ненадейно; той бе още в началото на една кариера, която обещавахе да бъде блестяща, за да мисли да събира в отделна книга свои писания, пръснати по вестници и списания. Затова трябва да приемем с особена благодарност труда, който са си дали негови близки другари — да подберат измежду печатаните му работи десетина-едина-десет по-значителни творби и да ги подредат в един сборник под надслов: **Култура, цивилизация и демокрация**, заглавие на първото есе, с което се открива книгата. Усърдието, което другарите на покойния са вложили в съставянето и издаването на

тоя сборник, заслужава искрена похвала, защото ни дават възможност по тоя начин да обгърнем цялостното почти творчество на тяхния другар и да добием една по-ярка, по-определена, вътрешно по-изяснена представа за дарованието и качествата на Войникова.

Сборникът съдържа статии и есета върху въпроси и проблеми, чиято амплитуда е твърде широка. Всички тия писания, обаче, не излизат от рамката, която определя първото есе, озаглавено: „Култура, цивилизация и демокрация“. Всички теми, които засяга Войников, се движат в кръга на тия три основни въпроса за култура, цивилизация и демокрация. Тоя опит, писан през 1937 год., дава отведнаж измерението на Войникова — в тоя смисъл, че ни посочва убедително преди всичко отличната уведеност на автора в идеи и доктрини, върху които той разисква с една лекота и сръчност, каквито може да притежава само оня, който е чел вдълбочено, уловил е същността и се е постарал да заеме, да определи своето критично отношение към поставените проблеми.

Първото хубаво и ценно качество на Войникова, което изпъква тук още, е прекрасната яснота на мисълта и на стила; тази яснота произтича от проникновението, с което авторът разглежда и си изяснява проблемите, от критическото чувство, което му позволява да преценява уверено и безпогрешно, от сигурността, с която той се разрешава, тъй да се каже, при дотсега с една чужда теза, при разискването на известна доктрина, към която трябва да определи своето отношение, да я приеме или отхвърли изцяло или отчасти с помощта на свои здрави, неопровержими доводи. Тук, в „Култура, цивилизация и демокрация“, авторът пристъпва

към изясняване и оточняване на тия три понятия, които според него се употребяват много произволно, като се смесват тъкмо поради неяснота по отношение на смисъла и съдържанието на всяко понятие. Войников прави любопитна съпоставка между понятията култура и цивилизация тъй, както те се схващат във Франция и Германия. „Ако се обърнем към двата европейски народи, пише той, които най-ожесточено от дълги години си оспорват първенството в континента поне, ако не и в света, ще ни се стори, че те като че строго са си разпределили монопола върху словата, с които се означават общите резултати от творчеството на човешкия дух, като Франция смята за себе си, че стои на чело на цивилизацията, докато Германия е горда със своята култура, която тя поставя по-високо от всички останали. Във Франция цивилизацията само има общонационално значение, тя само се счита за принадлежност на цялото общество, докато културата се смята в тази страна нещо лично, индивидуално. Обратно, в Германия не се говори за *deutsche Civilisation*, а за *deutsche Kultur*, за германска, или по-право за немска култура... Това не значи, че туй, което във Франция се нарича цивилизация, в Германия се нарича култура, макар да има речници, които превеждат „*Kulturgeschichte*“ — „*histoire de la civilisation*!“ И тъкмо за различните схващания, които разните народи имат за цивилизацията и за културата, трябва да държим сметка, когато си служим с тия две понятия, или когато ги съпоставяме или противопоставяме“. Все към уясняване на така поставения проблем авторът се спира на две изпъкнали съчинения — и двете писани от немци — върху Франция и френския дух: „Есе върху

Франция" от известния бонски професор Ернст-Роберт Курциус, автор на забележителни изследвания върху Балзак и Марсел Пруст, и „Бог французин ли е"? от Фридрих Зибург, немски публицист. Други позовавания — на Гизо, Ренувие, на англичанина Алфред Цимърн — от страна на нашия автор доуясняват поставения проблем и свързват изводите на Войникова в една формула, която ще цитирам изцяло: „Действително, целият исторически развой на народите доказва, пише нашият автор, че истинска цивилизация е немислима без запазване основните начала на истинската демокрация. И наистина, как е възможна цивилизация, която има за основна цел облагородяване на нравите и подигане на човешкото достойнство, без уважение на човешката личност?" В заключителния извод на същия свой опит Войников казва: „Днес също един народ е толкова по-цивилизован, колкото по-дейно той живее с идеите и с културния напредък на човечеството, колкото по-тясно той е приобщен към идеалите, вкуса и разбиранията на „избранниците", които създават тия идеи и които творят културата. . ."

В „Културен елит" авторът поставя крайно интересния проблем за културния човек и го изяснява, като се позовава на любопитни примери из културната и политическа общественост в други страни, гдето проблемът за културната личност е намерил отдавна своето разрешение. Войников възстава срещу известни, затвърдени у нас схващания относно културната личност, които дават една фалшива представа за нея. Неговите думи звучат и като силен упрек, и аз мисля, че в разсъжденията си тук за „културната" личност на наша, българска почва той е свършено прав. Особено, когато говори: „Ние се очуд-

ваме, че рядко имаме държавници от голям мащаб, защото не считаме за нужно държавниците ни да бъдат друго, освен политици и партизани, и не виждаме какво биха слечелили от една богата обща култура. Че меди-кът Клемансо, автор на векиколепна книга върху Демостена, бе същият, който спаси независимостта на своето собствено отечество; че Гладстон е правил изучавания върху Омировите поеми, че председателят на френската камара Ерио е писал книга за древния писател Фравий Йосиф, за мадам Рекамие и за Бетовен — това са за нас странни явления, готови сме да подхвърлим дори, че все пак у тия държавни мъже е имало нещо „несериозно", щом са си губили времето със „странични занимания".

Не знам дали някой би дръзнал да отрече верността на туй, за което говори Войников в „Културен елит", една статия изпълнена с мисли и разсъждения, които могат да бъдат настолни за всеки млад българин, който се домогва да се издигне до равнището на истинския културен елит.

Все към изясняване на основни въпроси на културата, сложени върху най-широка плоскост, ни препращат статиите и есетата на Войникова върху следните теми: „Дарование, специализация и култура", „Хляб и зрелища — провала на народите" „Самобитна култура", „Синтетична цивилизация", „Съвременния Матаморос или: за фалшивия тон", „Християнска ли е европейската цивилизация" . . .

Абсолютно прав е Войников, когато заявява в „Дарование, специализация и култура": „Никой не може да отрече похабяването, лесното изчерпване на нашите писатели, артисти, хора на изкуството. Малки ли са

техните дарби? — Едвали. Малка е духовната им храна, културата, която другаде от същите таланти създава гении“. Един неподхранен талант, колкото и голям да е, бърже се изчерпва, бърже засъхва, подобно на растение, на цвете, оставено без влага.

Войников не се поколебава никак да сочи недъзи у нашата интелигенция, да изнася и осъжда известни нейни слабости (особено в есето „Съвременния Матаморос“, гдето, според нас, авторът се домогва до един наистина оригинален образ и изпъква с всички свои качества на остроумен есеист), бързите ѝ превръщания, които сочат, преди всичко, духовна незакрепналост и нравствена неустойчивост. Нещастията, които народът ни преживя през последните няколко десетилетия, се дължат на недъзите на нашата политическа интелигенция, която се подаваше в решителни и съдбоносни моменти на опасни увлечения, без да промишлява дълбоко, с чувство на историческа отговорност, развиващите се събития и да предугажда бъдещето. Липсата на прозрение в бъдещето, на остро политическо чувство, което да бъде сигурна спирачка в прекалените ни увлечения, ни подхвърли на тежки изпитания в един сравнително кратък период. Защото, както уместно казва Войников, „съвременният Матаморос въобще не се спъва от никакви прегради на достоверност, историческа истина, научна прецизност... Матаморос може в две свои последователни писания, дори в едно и също, да застъпи противоречиви тези, за да докаже това, което в момента му е нужно да докаже...“

Политическият есеист, какъвто се домогваше да бъде Войников с някои свои писания, се профилира в „Световните събития под наш ъгъл“. Тук намираме любопитни бе-

лежки върху политизиращия българин, повече върху неговите недостатъци, нежели върху качествата му. Характерологичният рисунък, който авторът ни дава на боравещия с политика българин, е твърде изпъкващ, верен когато, например, казва след редица размишления: „Въобще мненията ни се характеризират с прибързаност, едностранност и повърхностност, защото не идат от дълбочината на душата ни, не се пречупват през гънките на разума, а са взети на готово“. Понататък в същото есе авторът пише: „Струва ми се, че най-характерният пример за нашето чисто емоционално, нереалистично отношение към световните събития е реакцията, предизвикана у нас от сключването на руско-германския пакт. Отношението към пакта се определяше не толкова от неговите възможни за нас последици, които малцина навреме съзряха, а от симпатиите или от антипатиите на всекиго едногo към договарящите страни, по право към тяхния режим“. Ала Войников не е песимист, въпреки всички „черни петна“, които „съзира върху политическия ъгъл, под който българинът възприема и цени световните събития“. Той не вижда основание за отчаяние. „Защото, ако значителна част от нашата интелигенция, добавя авторът, представя на моменти твърде обезсърчителни гледки на несамостоятелност, на колебливо люшкане между различни чуждоземни идеологии, то друга още по-значителна част от народа укрепва вярата ни в първобитната мощ на българския дух. Сред верните на кръвта си и земята си свежи народни сили, за щастие, запазил се е първичният здрав смисъл, природният усет към истински ценното и подходящото за нас“.

„Световните събития под наш ъгъл“, гдето Войников изпъква

с очертанието на трезв, сериозен и здраво промишляващ публицист, са ярко свидетелство за журналистическото му призвание. Твърде интересни са изказванията на нашия автор и в останалите негови есета и статии — в „Европейската общност и римската империя“, „Християнска ли е европейската цивилизация“, в „Кое е „ново“ и кое „старо“. Навсякъде, при внимателно четене на тия писания, се хвърля в очи ясния, измерен и изискан стил на автора, здравият критериум, който му дава сигурна опора в неговите набези из сложната проблематика на съвременната култура, критериум, изграден върху солидно знание преди всичко на античния свят. Без такова знание на древността, немислимо е вдълбочено разглеждане на нашата европейска цивилизация, чиято основа почива върху античната култура. Тъкмо затова на Запад изучаването на древността, респ. на старите езици и литератури, е застъпено толкова широко в училищните програми. Позната е в това отношение кампанията, която Леон Берар води на времето в полза на класическото образование във Франция.

Получил широко класическо образование у нас и във Франция, тласкан от жаждата за знание към нови извори на творческата мисъл, надарен с темперамента на търпелив анализатор и с критическото острие на точен наблюдател и есеист, Петко Войников бе щастливо съчетание на писател, обладаващ изряден вкус към етичните и естетически ценности с журналист притежаващ остро и живо чувство към въпросите на всекидневността. Под външната маска на спокоен, мъдър и крайно сдържан човек, Войников криеше едно горещо сърце, реагиращо буйно и смело на външните събития, един гъвкав ум, спосо-

бен на оригинални построения и една воля, която се изявява най-вече в упоритостта, с която тоя млад труженик работеше над толкова разнообразни проблеми, свързани с нашата и чужда културна общественост.

Във всички писания на Войникова мисълта му се движи по ясно определени линии, които образуват наместа интересни извиви и сочат заедно с остротата на виждането — силата на внушението и на убедителността. Все тук ние откриваме съждения, настроения и схващания, навремени твърде образно предадени, които намират тъкмо днес, в калейдоскопа на политическите събития, едно блестящо утвърждение. Войников се е показал наистина в някои от писанията си, един пророчески зрящ мислител над българската политическа и културна действителност.

Николай Дончев

АСЕН РАЗЦВЕТНИКОВ — „ПОДВИГЪТ“

И тази година Народният театър в София зачете старата културна традиция — да открие театралния си сезон с българска пиеса. Изборът падна върху драматичната творба на Асен Разцветников — „Подвигът“.

Разцветников е познат на всички, които следят художествената ни литература. Той се яви непосредствено след Европейската война със свежи, борчески стихотворения и изведнъж навлезе в сърцевината на българската поезия. За него спокойно можем да кажем, че е един от малцината даровити наши поети.

След като написа няколко сбирки стихотворения, Разцветников не остана тясно свързан с лириката, а направи опит да прекрачи и вълшебния праг на драматичното изкуство. Той преведе „Тартюф“ от Молиер, като спазва оригиналния размер на стиха. Превод-

дът е съвършен и прави чест на българската преводна литература. И след този щастлив за него опит, дойде „Подвигът“, драма в три действия, написана в стихове.

Даровитите хора не правят непоправими грешки в творенията си. И затова няма да се спираме на малките драматични опущения, а ще спрем вниманието си върху ония места, които носят белезите на едно здраво творческо схващане.

„Подвигът“ е пиеса, за която твърде много се спори в ежедневиия печат. Тя обезпокои, до известна степен, и някои писателски среди. Но от този словесен шум нищо не може да се използва, защото шумът носеше белезите на едно явно пристрастие, да не кажем — на една явна завист.

Асен Разцветников е извлякъл сюжета на драмата си от епичните събития, които направиха Априлското въстание светиня за българския народ. Един твърде рискован опит. Не е лесно да дръзнеш да навлезеш в дебрите на най-величествения епос, така широко и талантливо използван от големите наши писатели: Вазов, Славейков и други. От освождението, та до ден-дневен, всички желаещи да се проявят като писатели избират сюжета си от този епос. Освен това, всеки простосмъртен българин има свое творческо отношение към великаните на това време. И с това задачата на писателя още повече се затруднява,

Разцветников е знаел всички тези трудности и затова е избегнал да драматизира събитията, а е спрял вниманието си върху личния живот на героите и оттам е извлякъл чистия драматичен конфликт. Априлското въстание е една огромна светлина на духа, то залива с вдъхновение всяко българско сърце — връстно и невръстно. Създателите му не са обик-

новени хора, а великани, те нямат за народа лични страдания, слабости и изкушения. Чрез тях българският народ ще влезе в световната история, ще тури начало на най-великата човешка нравственост — доброволната жертва в името на свободата. Естествено е, че това може да се изрази от писателя само чрез мощните средства на епоса, този литературен род, единствено в който народът може да участва като главен герой. Но там, дето свършва епичното, започва драматичното. Народът иска и получава всичко, дори и живота на героя. Междо искането и получаването се явява една празнина, която се запълня само от личното страдание на героите, от тяхното отношение към хора и събития, към жена, майка, другари, врагове и т. н.

Така Разцветников използва Априлското въстание само като фон на една лична, вътрешна драма. Главният герой има млада и хубава жена, която истински обича. Хубостта на Йовка е смутила и сърцето на един друговец — Дуган Осмен. Младият турчин не е даден като насилник в любовта, а само като нейна жертва. Макар да прави опити да спечели Йовка с насилие, все пак той си остава истински запленил от чара ѝ и се стреми, по своему, да спечели нейната любов. Именно около тая интимна драма, която се развива в сърцата на тримата, се запалва и угасва възторгът на въстаналите. Главният герой сам предава себе си на смърт, за да спаси народа от погибел, а неговата жена посяга на живота си, за да остане верна на великия и безсмъртен герой.

Най-мъчното нещо е да се разкаже съдържанието на една драма. Художествената правда не е в външните линии на творбата, а в вътрешния строеж, в интимния живот на нейните

герои. Преди всичко, най-важното е да се изяви човека, да се извади от общото равнище и да се покаже на света в неговата истинска светлина. Защото много е лесно да се живее в съзнанието на народа, но трудното е да се спечели с велика жертва място в това съзнание. Именно тука е била главната задача на Разцветников — да покаже не един велик герой, а един обикновен човек, който води борба, не само с враговете, но и със себе си, и с всички човешки страсти и слабости. И тая сложна и многолика борба е, която дава истинската светлина на човека, и която го прави герой, избранник и мъченик за свобода и народ.

„Подвигът“ на Разцветников отваря широк път за българския писател, който трябва да се поучи от тая смело написана драма. Разцветников понесе риска, и не безнаказано, но пробивът е направен. Време е вече да излезем от рамките на признателността и възторга, и да навлезем в интимния живот на човека, за да ни станат и неговите дела по-мили и по-скъпи. Възторгът е едно стихийно чувство, но все пак много по-слабо от любовта на човека към живота. И затова твърде интересно ще бъде за нас, чрез дарбите на нашите писатели, да надникнем в ония тайни, които правят преходното вечно и тленното — нетленно.

Най-хубавите драми в световната литература са написани в стихове и от поети. Стихът е стълбицата, по която словото достига чистотата на небето и мъдростта на премъдрия. Разцветников, като добър поет, чрез белия стих е предал на „Подвигът“ истинска творческа трайност.

С. Н.

Поетесата Магда Петканова тази година поднесе на българската литература и на софийската театрална публика една приятна изненада — първата си драма в стихове — „Царица Теодора“. За тия, които познават скромното ѝ творческо дело, тая драма е едно напълно естествено развитие. Още в стихотворните си сбирки „Изгубен камък“ и „Кавали свирят“ Магда Петканова спира творческото си внимание върху драматичното в човека. Тя не се интересува от пейзажа, от събитието, като наблюдател на външните форми, а като бдителен мъдрец, който иска да проникне в същността на нещата и да измери дълбочините на човешкото страдание. Затова у нея обикновените неща стават значителни и то, защото стихийното чувство се укротява от мъдростта, а хладният разум се освежава и затопля от трепетите на сърцето.

У нас случайните критици са твърде строги, когато дойде ред да се преценява едно ново драматическо произведение. Тогава, именно, се задават всички позволени и непозволени въпроси и се търсят ония формални неща, които биха могли да оправдаят една отрицателна критика. От тази съдба не избегна и „Царица Теодора“. Театралната публика прие с възторг драмата, касата на театъра прави пълни сборове, а случайният театрален критик на всяка цена се мъчи да намери исторически, идеологически и др. празнини в драмата с единичката цел да предизвика обрат в настроенията на публиката. Всички тези усилия са жалки, дори смешни и нашата задача не е да се занимаваме с тях. И бихме ли могли да се занимаваме с несериозни неща? Възможно ли е да приемем, че главната героиня в драмата на Магда Петка

нова била вдовица, която много по-късно щяла да се ожени за Ивайло? Жалко и смешно. Такива критики се пишат от невежи, които дори нямат най-елементарната духовна потреба — да отидат, да видят и с ушите си да чуят, че царица Теодора е първата жена на Иван Александър, изпратена от него в манастир, за да може той да се ожени за младата и хубава Сара.

Колкото повече едно драматично произведение предизвиква спорове, толкова то съдържа в себе си творческа сила и свежест. И когато преценяваме „Царица Теодора“ като истинско художествено творение, ние не правим никаква грешка. Достойнствата на драмата са тъй очевидни и така блестящо изявени, че ще ни бъде твърде лесно да ги посочим на тия, които не са имали случая да я видят и чуят на сцената на Народния театър.

В „Царица Теодора“ най-напред се хвърля на очи простият сюжет на драмата. Един цар изгонва първата си жена, за да вземе втора — по млада. Изоставената жена е заточена в манастир и в тоя тих, посветен на Бога, свят, тя изживява пълното си нещастие, като накрая се смирява пред Всевишния. Няма интриги, нито съзаклятия, нито пък страшни и съдбоносни конфликти. Тук трагичното не е в изключителното събитие или в неприемливостта на свърххарактерите, а в самото човешко сърце. Не една царица, а един човек е измамен, похулен, ограбен и захвърлен. А когато тоя човек е жена и майка на изгледани деца, то нейното страдание надхвърля и най-жестоките и динамични конфликти.

Всичко това Магда Петканова е уловила и изразила по най-съвършен начин. Сочен, образен и мелодичен стих звучи от първото действие до последното. Стиховете не са измислени

или нагласени, а носят най-финото очарование на чистата, проста и мъдра реч. Всичко се движи от глаголтът и образът, а не от прилагателните и безвкусните сравнения. Например:

Игуменката:

Животът е поток планински,
шуми на пролет, пукат ледовете,
и чуваме, как камъни влече.
Минава през селата, градовете
и към морето яростно тече.

Животът е като потока!...

Всеки стих, всеки образ е рожба на едно живо въображение и на чисто вдъхновение. Спокойствието, тревогата, надеждата, подозрението, лъжата, нахалството, наивността, гневът, омразата и любовта — всички тези сложни и деликатни настроения са плътно и изчерпателно включени в стиха на Магда Петканова. Може би и затова, когато слушаме селянинът и селянката да приказват в стихове, ние разбираме и чувствуваме това като един окончателно разрешен проблем, че в едно драматично произведение всички герои от всички времена могат да говорят в стихове и то тъй, че да не се хвърля и най-малката сянка върху житейската правда. И неволно правим заключението, че всички възможности се крият в дарбата на писателя. Колкото е по значителна дарбата, толкова невъзможното за посредствения автор става възможно.

В драмата на Магда Петканова най-значителното не е съвършеният по строеж и израз стих. Онова, което завладява и покорява се корени в строежа на драмата и в нейната абсолютна нравственост. Човекът носи в сърцето си всички възможности. Той не е кукла, играчка или безсловесно животно. От неговата мъка изтича съдбата на тия, които го заобикалят за добро или за зло. Така

мъката на царица Теодора се разнася, не само от нейните въздишки и неспокойни слова, но и от слънчевите лъчи, от бурите и от тъмните сенки. Тоя, който страда, върви стремглаво напред, за да осъществи всички нравствени закони, които крепят човека. Това човешко усилие не дава възможност на авторката да сгреша в постройката на драмата. Главният герой не позволява това, защото неговият живот търси стихийно своето оправдание.

Царица Теодора в отчаяние и озлобление замисля убийство. Тя решава да убие детето на съперницата си. Ето един кървав конфликт. Теодора не може да бъде убийца на едно невинно дете, но защо да не бъде убийца на тоя, когато обича, на болярина Деян? Възможно ли е да се замисли едно убийство срещу човек и то да не се осъществи? Ето нравственият проблем. В драмата тоя конфликт намира най-правдиво разрешение. Детето е спасено, но носител на чистата и светла любов е осъден на смърт. Осъжда го цар Иван Александър, но истинският виновник за неговата смърт си остава Теодора, обичаната от болярина Деян жена. Нейното желание да се пролее кръв все пак се сбъдва, но по такъв начин, че тя се ужасява и се отказва от борбата си със Сара. Тя иска да си внуши, че е спасена от детето, но това не е никакво спасение, а пълно осъзнаване на вината и

път към пълно покаяние. Именно в това дълбоко схващане на човешкото страдание се крие силата на „Царица Теодора“.

В случая най-важното е психологичното оправдание на разгънатия конфликт. Магда Петканова е постигнала това с забележителна лекота и проникновение, като към драматичния център е устремила копнежите и мъките, любовта и страданието, разумът и честта, бунтът и съвестта, духа и жаждата за отплата, от една страна и красотата на плътта, алчността за слава, суета, заслепление и жестокост, от друга.

Съблечете царската дреха на Теодора и я облечете в дрехите на селянката от третото действие, — нищо няма да се промени. И царицата, и селянката са едно и също, те са жени, които носят в сърцата си една нравственост и вярват в една правда. Всяка жена има право да се бори за лично щастие, но то в никой случай не може да се изгражда върху чуждото нещастие. Правото на съпругата и майката е свещено, защото чрез него се поддържа най-здравата крепост в народното обществено.

В драмата на Магда Петканова има твърде много богатства, които искат едно по-друго разглеждане. Но това може да стане, когато излезе от печат и самото драматично произведение. За сега само посочваме, че нашата драматична литература се е обогатила с едно ценно творение. С. Н.

ПОЛИТИКА

У Н А С

Решението на тримата министри на външните работи в Москва по отношение на България гласи: „Трите правителства са се споразумели Съветското правителство да вземе върху

себе си задачата да даде приятелски съвет на българското правителство в смисъл, че е желателно включването в образуваното сега българско правителство на Отечествения фронт

на двама добавъчни представители на другите демократически групи, които:

а) са истински представители на групите партии, неучастващи в правителството и

б) са действително подходящи и ще работят лоялно с правителството. Веднага, щом правителствата на Съединените щати и на Великобритания се убедят, че тоя приятелски съвет е бил възприет от българското правителство и че казаните добавъчни представители са включени в него, правителството на Съединените щати и правителството на Великобритания ще признаят българското правителство, с което правителството на Съветския съюз има вече дипломатически отношения“.

Българското правителство се съобщи веднага с така дадения съвет и покани представителите на двете опозиционни групи — Земеделския съюз, със секретар г. Н. Петков и Социал-демократическата партия (обединена), със секретар г. Коста Лулчев, да посочат лица, които да влезат в правителството на Отечествения фронт.

Давайки едно по-друго тълкувание на московското решение, двете опозиционни групи поставиха като условие за влизането си в кабинета предварителното приемане на някои искания, като: разтуряне на сегашното Народно събрание и произвеждане на нови избори, преустройство на правителството и смяна на титулярите на някои министерства, и пр.

Правителството намери тези искания несъобразни с московското решение и счете, че няма място за по-нататъшни разговори с опозиционните представители. При пребиваването си в Москва, Министър председателят г. Кимон Георгиев, Министърът на външните работи г. Петко Стайнов и Министърът на вътрешните работи г. А. Югов можаха да се убедят още веднаж, че тълку-

ванието на българското правителство на московското решение напълно се схожда с това на Съветското правителство, което е натоварено от конференцията на тримата външни министри в Москва със задачата да даде приятелския съвет.

Независимо от това и за да се разсея всяко съмнение относно гледището на Съветското правителство, в София пристигна именитият пом.-комисар на външните работи на СССР, г. Вишински. В срещите си с членовете на правителството и представителите на опозиционните партии г. Вишински още веднъж и по един категоричен начин потвърди правотата на заетото от българското правителство становище.

Въпреки това, представителите на опозицията останаха на своето мнение и така въпросът за изпълнението на московското решение остана на мъртва точка.

След всичко това, остава прочее открит въпросът, дали може да се допуска, че правителствата на Съединените щати и на Великобритания са склонни да дадат някакво друго тълкувание на московското решение от това, тъй ясно и решително посочено от правителството на Съветския съюз. Трябва да се очаква, че това ще проличи в скоро време от разговорите, които вероятно ще има да се водят в Лондон между представителите на Великите сили.

Искреното и единодушно желание на всички българи е, българското правителство да бъде в най-скоро време признато от всички велики сили, за да може България да сключи тъй необходимия й мир, при който само ще може ефикасно да затвърди демократическия си режим, да възстанови страната ни и да даде своя скромнен принос към делото на обединените народи.

Народното събрание започна разглеждането на държавния бюджет. Това е най-важната и деликатна задача на законодателното тяло. Няма защо да се премълчава, както не го направи и Министърът на финансите, че финансовото положение на страната е доста обезпокоително. Нуждите, които трябва да се задоволят далеч надминават средствата, на които може да се разчита, а държавният бюджет непременно трябва да бъде уравновесен. Какъв е изходът от това положение? Сключване на външен заем? — Може би. Това е едно от средствата, което възприема и управителят на Народната банка. Но, при днешното положение на всички страни, заем мъчно би могло да се получи. И после, заеми се дават само на страни, които знаят да турят в ред своите финанси. Значи, оттам трябва и да се почне. Както в частния бюджет на всеки гражданин, така и в този на държавата има само едно средство за свързване на двата края: икономията и съобразяването на разходите с приходите. Нищо друго не помага, всички политически и други формули са самозалъгване, което се плаща скъпо от целия народ.

Нашето национално стопанство е изтощено, податните сили на народа са крайно намалени. И затова, трябва да се ограничава посрещането на нуждите и да се пестят средствата до възможно крайния предел. Наистина, много и разнообразни са нуждите на страната ни, но те трябва да се подредят по важността им и да се задоволяват постепенно, и в кръга на възможностите. Не трябва да се забравя, че изпълнението на великолепната програма на Отечествения фронт във всички области на нашия живот е въпрос не на месеци и дори на година. Това ще бъде дълъг процес,

при който се иска търпение, умение и готовност за жертви от всички и за всичко, разбира се, на първо място от тия които повече имат и повече могат.

Едно от големите задължения на съвременната демократическа държава е, да полага особени грижи за безимотните, бедстващите и пострадалите. У нас сега се поставя, между много други, и въпроса за облекчение положението на пострадалите от въздушните бомбардировки. Между тях има и заможни хора, които сами в голяма степен ще могат да се справят. Голямото мнозинство, обаче, са бедни и крайно нуждаещи се хора, особено в столицата. Те загубиха дом и покъщнина — единичното, което с дълъг, непосилен труд и лишения са успели да добият през своя живот.

Налага се, прочее, да се направи всичко възможно за подпомагането на тази категория граждани, за да могат да възстановят своите жилища и да си набавят, отчасти поне, най-необходимите домашни вещи. Народното събрание гласува вече закона за разсрочването на задълженията на пострадалите от бомбардировките. Но това е едно улеснение само, а не и подпомагане. Задачата е, да се набавят на засегнатите средства в пари и в материали. Как и от къде да се намерят те — за това ще трябва да имат грижата съответните места и то час по-скоро.

При разрешаването на този въпрос важи, преди всичко, принципът на обществената солидарност. Целият български народ трябва да понесе тежестта на разносните по подпомагането. Дълг е на българските граждани и селяни, които имаха щастието да не бъдат засегнати от въздушните бомбардировки и да прекарат в.

сравнително спокойствие тежките дни на войната и на фашистките престъпления, да понесат в известна мярка тежестите около подпомагането на пострадалите не по тяхна вина свои сънародници.

Л. Г.

ОКОЛО НАС

АЛБАНИЯ, тази малка страна, която бе първата жертва на фашисткото нашествие, още преди започването на втората световна война, се стреми да не остане назад от демократическите народи и от своите балкански съседи.

Тя произведе вече избори за Учредително събрание и в първата половина на януари т. г. това събрание гласува единодушно обявяването на републиката.

Бившият албански крал Ахмед Зогу посрещна почти с примирение станалото. Той, наистина, заяви, че изборите не били свободни и, че албанският народ трябвало да бъде свободен да възстанови положението, което той желае, но многозначително прибави: „За Албания има още един въпрос по важен от този за режима. Това е въпросът за националната и териториална цялост.“

*

Положението в ГЪРЦИЯ продължава да бъде крайно объркано и да се влошава. Разгорещените партийни борби са съпроводени с невъздържани полемики, чести стачки и въоръжени стълкновения и убийства. На ЕАМ, организация обединяваща крайните левичари и ползуваща се с голямо влияние в страната, сега се противопоставя друга организация, наречена „Х“ — тая на крайните десничари. Хората на тази организация са въоръжени, носят униформи, вършат убийства, нападат затвори и

участъци. Напоследък те влизат във формени сражения с националната гвардия и полицията, и дори превзеха един град — Каламата. Те прибягват и до вземането на заложници. Работите в нашата южна съседка са достигнали до там, че съветската и украинска делегации при Организацията на обединените народи са поискали, щото положението в Гърция да бъде поставено на разглеждане от Съвета за сигурност в Лондон, съгласно чл. 35 от Хартата, за да се вземат мерки и се сложи край на съществуващото положение.

При тази атмосфера на крайно ожесточение, междупартийна вражда и изстребителна въоръжена саморазправа се подготвя произвеждането на изборите, които най-после са насрочени за 31 март т. г. Организацията ЕАМ, след като бе решила да бойкотира изборите, сега препоръча на своите членове да участвуват в тях и да се кандидатира за народни представители. Смята се, че това ново решение е резултат на сближението между крайната левица и републиканския център.

Както е известно, изборите в Гърция ще се произведат в присъствието на многобройни английски, американски и френски наблюдатели. Това, както и присъствието на английски войски, внася раздразнение в средите на левите партии, които отхвърлят решително чуждата намеса във вътрешните работи на Гърция. Така неотдавна водачът на социалистическата партия заяви: „Нека останем приятели, но всеки да бъде в своята страна!“

Макар гърците да са погълнати напълно от своите вътрешни грижи и положението на страната им да е извънредно тежко във всяко отношение, все пак намират време да се занимават с България. Кампанията срещу

нашата страна продължава с невиджано ожесточение, необузданост и със смъртна омраза. Като следи гръцкия печат и неговите истерични нападки и фантастични обвинения срещу нас, човек би казал, че гърците са ни обявили стогодишна война и не смятат никога да възстановят добросъседските си отношения с България. Трябва да отбележим, обаче, че макар и като рядко изключение, се чуват и трезви гласове и, че в някои леви партии, по-специално, в комунистическите редове, не липсва добра воля да се ликвидира с пакостните вражди и да се открие нова ера в отношенията между двата съседски народа. Една истинска лудост, обаче, е обхванала някои гръцки среди, които се ровят в близкото и по-далечно минало, за да търсят аргументи за своите искания към България.

Уверени сме, че басните, които могат да бъдат измислени само от болни мозъци, като тая за играта на българи с откъснатите гърди на малки гъркини и отсечени детски глави през време на окупацията на Тракия, ще предизвикат само отвращение дори в приятелските на Гърция страни, които по-добре от всеки друг знаят истината.

В своите претенции към България, гърците са загубили всяко чувство на свен и на мярка. Те искат да си присвоят цяла южна България (някогашна Източна Румелия), а „по-умерените“ се задоволяват с граница по течението на реката Арда. Исканията пък за репарации се изчисляват с астрономически цифри. Струва ни се, че всички тия фантастични искания имат само скритата цел да се предварят и осуетят евентуални български искания по отношение македонските малцинства в Гърция и излаза на България на Егейско море, правото

на който неведнъж ни е било признато от Великите сили.

*

Голямото събитие в нашата северна съседка, РУМЪНИЯ, е изпълнението на решението на Московската конференция за разширяването на правителството Петре Гроза. Пратениците на конференцията: Хариман, американски посланик в Москва; Кер, английски посланик и Вишински, пом.-комисар на външните работи на СССР, успяха в няколко дни да изпълнят възложената им мисия. Правителството на Гроза бе попълнено с по един представител на двете големи опозиционни партии, а именно: Хатигану, професор в университета в Клуж — от селската (национал-царанистка) партия и Ромничану, бивш министър на финансите — от национал-либералната партия.

Съгласно решението в Москва, така попълненото правителство, ще бъде признато от Съединените щати и Великобритания, след като тези сили се уверят, че е изпълнена и втората част от препоръката на Московската конференция, отнасяща се до осигуряване свободата на печата, на словото, на религия и на сдруженията, както и обезпечаване правото на участие на всички демократически и противофашистки партии в едни свободни и неспъвани избори.

Наскоро след постигнатата спогодба, министър-председателят Гроза заяви, че той ще разисква с двамата нови министри относно практическите стъпки, които следва да бъдат предприети за изпълнението и на тази част от препоръката на трите велики сили. Няма още точни сведения относно постигнатото досега в това отношение. Кореспондентът на агенция „Ройтер“ в Букурещ предаде неотдавна изявление на министър-председателя Гроза, според които национал-царанистката и национал-либералната партия ще имат

свободата да издават колкото вестници искат, но че цензурата ще продължава да бъде упражнявана от Съюзническата контролна комисия и от румънското правителство.

По въпроса за евентуално преустройство на правителството, с оглед да се неутрализират някои министерства, (тия на вътрешните работи, правосъдието, войната и пропагандата), министър-председателят и министърът на външните работи са заявили пред кореспондента на „Ройтер“, че никакви министерски промени не може да се очакват преди изборите. Що се отнася до датата на тези избори, министърът на вътрешните работи е заявил, че неговото лично мнение е, че те би могло да се произведат през юни или юли т. г.

*

През последния месец политическото положение в ТУРЦИЯ се характеризира с безпокойството, което е обхванало всички среди във връзка с отношенията със Съветския съюз. След като последният нотифицира намерението си да отхвърли турско-съветския съюстен договор, два са въпросите, които се поставят между двете страни: тоя за ревизията на конвенцията от Монтьрьо, която определя статута на Дарданелите и съветските искания за сегашните турски провинции Карс и Ардахан.

При срещата в Потсдам бе решено Съветският съюз, Съединените щати и Великобритания да представят отделно писмено на турското правителство възгледите си относно бъдещата ревизия на конвенцията от Монтьрьо. От Съед. щати и Великобритания това бе направено вече, докато СССР не е съобщил още своето становище. Изглежда, че е постигнато споразумение между САСЩ, Великобритания и Турция, в смисъл, че новият

статут за Проливите може да бъде приет само чрез един международен договор. Турското правителство отхвърля всяко внушение за едностранни преговори със Съветския съюз по този въпрос и поставя, като необходимо условие, пълното зачитане на турския суверенитет.

Другият въпрос, който вълнува турците, е поставеното от съветското обществено мнение и, по-специално, от това в Грузиния искане за отстъпване на турските провинции Карс и Ардахан, които до първата световна война принадлежаха на Русия.

Турците горчиво се оплакват, че за да подготви благоприятното за себе си разрешение на тези два въпроса, Съветският съюз води срещу Турция една война на нерви, без да забележат, може би, че те наистина почват да губят нервите си. Манифестациите в Цариград, с прикрит противосъветски характер, придружени с разрушаване на печатници и редакции, последвани от доста войнствени изяви на турския печат, дойдоха да засилят възбуждението и създадоха една атмосфера, при която известният невъздържан турски журналист Ялчън можа да каже, че сега започва „най-трагичната, най-ужасната година за близката история“. Той отиде до там, че заплаши света със „светкавиците на третата световна война“, ако СССР не се откаже безусловно от исканията си спрямо Турция.

Отговорните турски среди, макар също обезпокоени, запазиха по-голямо самообладание и трябва да се очаква, че проблемите, свързани с Близкия изток, ще могат своевременно да бъдат разгледани и разрешени по един справедлив и задоволителен за всички заинтересувани начин.

*

Отдавна замислената и дългоочаквана нова партия в Турция е най-по

сле основана от Джелал Баяр и група негови приятели. Тя ще се нарича „Демократическа партия“ и си поставя за цел да служи за разширението на демокрацията в Турция. Новата партия е републиканска и обещава особени грижи за кооперативните и други стопански сдружения. Партията ще рагува за свободни избори с тайно гласуване и за равенство в правата на всички партии. Какво ще излезе от тази инициатива и каква е точно тази нова партия — опозиционна или прикрито правителствена — това ще има да се види занаяпред. Има, обаче, известни основания да се мисли, че новата партия е основана по внушение на среди, свързани с управляващата досега единствена партия — Народната републиканска партия — и на правителството, с задача да улесни и да прикрие някои ходове на последното при провеждането на турската външна политика.

*

В приятелска и братска ЮГОСЛАВИЯ единодушно бе провъзгласена републиката — първата на Балканите. Изявленията на сваления крал Петър, че той ще се бори за възстановяването на монархията и задкулисни действия в чужбина на остатъците от партиите на стария режим не ще могат с нищо да изменят създаденото положение. От съюзните страни не се направи никакво възражение за станалата коренна промена, а Съветският съюз посрещна с пълно одобрение и с ентузиазъм провъзгласяването на републиката.

Премахването на монархията в Югославия, източник и вдъхновителка на националистическите и шовинистически попълзновения на великосръбството, открива нова ера на Балканите и, поспециално, в отношенията между югославските народи и България. Двете

съседни и едноплеменни страни ще могат най-после да установят едно трайно и искрено приятелство, позволяващо цялостното развитие и използване на тяхните творчески сили. Голяма е надеждата, че това приятелство ще позволи, щото славянските народи на Балканите да потърсят и намерят нови форми на отношения за защита на общите им интереси и за да могат да играят по-значителна роля при затвърдяването на демокрацията и запазването на мира.

Непосредствената задача на новата Югославска република бе изработването на конституцията. Двете камари на Учредителното събрание усилено разглеждаха изработения проект, който приеха единодушно и по тоя начин новият държавен строй в Югославия е вече напълно изграден.

Л. Г.

ИЗ СВЕТА

Погледите на стотици милиони измъчени и изплашени хора са отправени към Лондон, където на 10 януари т. г. се откри тържествено първата сесия на общото събрание на ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ОБЕДИНЕНИТЕ НАРОДИ наричана съкратено ООН.

Над 2,000 делегати от целия свят, представляващи 51 нации, се събраха в британската столица, за да поставят в действие организацията, от която всички културни демократически народи очакват спасение от възможни бъдещи въоръжени конфликти. Касае се, наистина, за един решителен, може би, последен опит да се предотвратят в бъдеще нови страшни войни, които, ако се разразят, ще имат за последствие този път, без преувеличение може да се каже, пълното унищожение на натрупаните през векове придобивки на културното човечество

и възвръщането му към отдавна забравения период на варварство и на чисто животинско съществуване.

Никакви илюзии не са позволени и оправдани в това отношение. Откритията в областта на атомната енергия — слабо приложени през последните дни на войната срещу Япония — и другите страховити изнамервания на бойни средства, за които откъслечно се появяват от време на време смътни съобщения, не оставят никакво съмнение върху това, какво би представлявала една трета световна война, ако бвреме не се намери начин за миролюбивото разрешаване на споровете и конфликтите между държавите и народите на всички континенти.

Ако след края на втората световна война, все още може да се говори за победа на едната от воюващите страни и да се прави макар и не твърде голяма разлика в положението на победените и на някои победители, при един евентуален нов световен пожар, несъмнено е, че ще има само напълно победени и, покрай тях, може би, тук-там и някои оцеляли малки части от това, което е било по рано един свободен и с толкова възможности за щастлив живот народ.

Всеки оптимизъм в това отношение може смело да се таксува, не само като пакостно лекомислие, но и като тежко престъпление спрямо човечеството

Ето защо, значението на току що създадената Организация на обединените народи справо се определя от големите британски вестници като „последна надежда за бъдещата световна сигурност“.

Оправдана ли е тази „последна надежда“ и ще се реализира ли тя? Ето основният, съдбоносен въпрос, който си задават с затаен дъх народите от целия свят. Свободолю-

бивите и демократични страни, в своето голямо мнозинство, искат това да стане, защото искрено го желаят и защото само в реализирането на тази си мечта виждат едничката възможност да се запазят и да си осигурят в бъдеще едно мирно съществуване и благополучие.

Чуват се, обаче, и не малко гласове на песимисти, които са обезпокоени и които имат слаба вяра в успеха на започнатите усилия. Те си казват: това е толкова хубаво, за да може да бъде вярно!

От какво произтича това недоверие към благополучния завършек на новото велико дело за омиротворение и сигурност, което са се заловили да изграждат най-големите политици на днешното време?

Преди всичко, от пресния спомен за фалита на бившето Общество на народите. Тук се налага един съвсем кратък паралел между това, което бе женевската институция и организацията решена през септември 1944 г. в Дъмбартън Окс.

От всичко направено досега се вижда, че новата международна организация не ще прилича на старата. Какво всъщност бе Обществото на народите, създадено в Женева преди двадесет и пет години? Едно, може би, искрено пожелание, което, обаче, не можѐ да бъде реализирано още в самото начало. Двете големи демокрации — Съветският съюз и Съединените щати, всяка по свои съображения, не се присъединиха към женевската организация, която по тази проста причина можеше наистина да се нарече „общество“, но в никой случай такова на народите.

И после, женевското Общество на народите, още при самото му основаване, криеше в организма си смъртоносните бацили на разложението. В него бяха повикани да сътрудничат и

да спасяват мира два съвършено различни свята, изключващи се един друг, борещи се на живот и смърт за надмощие и първенство: свободните, демократически и миролюбиви народи, начело с Великобритания и Франция, от една страна и империалистическите, авторитарни и фашистски страни, начело с Германия, Италия и Япония, от друга.

При това основно противоречие, чудното, е не че О. Н. не можа да постигне задачите, които теоритически му се поставяха, а че то изобщо можа да просъществува толкова дълго време. Впрочем, то можа да изтрае, поне формално, цял четвърт век само защото основателите му предварително се бяха примирили със сигурния неуспех и бяха подкрепяни от надеждата, че в други области, извън главната цел — осигуряването на мира — О. Н. ще може да бъде полезно за съставлящите го народи.

При това положение, много естествено бе, че идеята на големия френски държавник Аристид Бриан — инициатора и идеолога на женевската институция — за създаване на специална военна мощ за прилагане санкциите на О. Н. не бе възприета и бе изоставена още в самото начало.

Трябва да се признае, обаче, че въпреки голямото си разочарование, покойният Бриан все пак употреби героични усилия да създаде известен авторитет на О. Н. по отношение на главната му цел — затвърдяване на мира, поне що се касае до малките народи. Той има утехата да постигне един единствен успех в това отношение. И, наистина, благодарение главно на неговата бърза и ефикасна намеса, от името на О. Н., предотвратена бе гръцко-българската война в 1925 година, когато войските на генерал Пангалос, без повод и без предупреждение, нахлуха в южните

български предели. Този жест на имения френски държавник, за който България ще бъде винаги признателна на приятелска и велика Франция, за жалост, остана единственият актив на О. Н. в стремежа му да предотвратява въоръжените конфликти между народите. По-късно, Япония нападна Китай и Италия — Абисиния, без женевската институция да може да предотврати или да спре войната между тези страни. Най-после, О. Н. изчезна в бездната, изкопана между народите с започването от Германия на втората световна война.

Днешната Организация на обединените народи основно се отличава от женевското Общество на народите. На първо място, това е една организация само на свободолюбиви и демократически нации, големи и малки, от всички континенти, сътрудничили си през току-що приключената световна война, отричащи политиката на империализма, стремежите на пакостния национализъм и домогванията на заслепяващия шовинизъм. Задачата на новата международна институция е значително улеснена от обстоятелството, че крепостите на всесилните до скоро империалистически държави и на потисническите режими са съборени и унищожени из основи. И от развалините на тези крепости израстват нови народи, отърсени от заблужденията на миналото и прочистени от опияняващото влияние на национал социалистическите и фашистски доктрини, поемащи постепенно, но сигурно и смело, единствено възможния занапред път за всеки културен народ, който иска да живее и да преуспява — пътят на демокрацията и на мирното съревноуване във всички области на човешката дейност.

Друго съществено различие между женевското О. Н. и днешната Организация на обединените народи, което

вдъхва вяра в успеха на голямото дело, което сега се твори е това, че мечтата на Дристид Бриан е на път вече да се реализира. При ООН се създава Съветът за сигурността-институт, чрез който организацията ще бъде в положение да реализира основната си цел—миролюбивото уреждане на конфликтите и предотвратяване на войните между народите.

Съветът за сигурността ще носи главната отговорност за подържането на световния мир и сигурност. Изграждането на този съвет е уредено по такъв начин, че той да може да взема бързи решения и да ги прилага без всякакво забавяне. Съветът за сигурността се състои от 11 члена. Пет от тях са постоянни членове: Съединените щати, Съветският съюз, Великобритания, Франция и Китай. Другите шест са временни членове, избрани вече в Лондон, а именно: Бразилия, Австралия и Полша за срок от две години и Египет, Мексико и Холандия за една година. Всеки член на съвета има един глас.

Решение по процедурни въпроси могат да бъдат вземани, ако 7 члена гласуват в полза на решението. По всички други въпроси решения могат да бъдат вземани пак, ако 7 члена гласуват за тия решения, но само ако всичките пет постоянни члена, т. е. Великите сили, бъдат също така в полза на предложението. Прочее, ако една само велика сила от петте постоянни члена гласува против — предложението не може да бъде прието. Това е така нареченото право на „вето“.

Съветът за сигурността може да разгледа всеки спор или всяко положение, което е от естество да доведе до международни търкания. Поради тази причина, Съветът за сигурност ще бъде в постоянна сесия в седалището на ООН. Съветът може да

покани страните, които са в спор, да уредят своя въпрос чрез арбитраж или посредничество, или пък да предложат разрешаването на този въпрос.

Всяка страна, безразлично дали е член или не на ООН, може да постави своя спор пред съвета. Ако всички методи за разрешаване на един спор чрез арбитраж или по друг начин не успеят, тогава Съветът може да пристъпи към акция. Съветът може да наложи политически или стопански санкции. Той има право, напр., да поиска от всички членове на ООН да скъсат дипломатическите си и търговски връзки и да прекъснат всички съобщения с една провинила се страна. Но, ако всичко това се окаже недостатъчно, Съветът за сигурност може да използва и сила. Един военен-щабен комитет ще подпомага Съвета в тази му задача.

Военно-щабният комитет ще се състои от началник-щабовете на 5-те постоянни членове или тяхните представители. Въоръжените сили, необходими за предприемането на такива операции, ще бъдат давани от силите, влизащи в ООН, които ще подпишат специално споразумение по този въпрос.

По силата на устава на ООН всички членове се наемат да изпълняват решенията на Съвета за сигурност, който за пръв път в историята ще представлява, както правото, така и силата.

Спряхме се по-подробно на устройството, състава и правата на Съвета за сигурността, защото очевидно той е най-важният орган на новата организация и гаранция за ефикасността на посредничеството на ООН.

От първостепенна важност са и другите органи на ООН, а именно:

Секретариатът, който ще бъде над-
държавна безпристрастна институция.

Атомната комисия, която ще из-
работва планове за контрол върху науч-
ните открития. Всичките тези откри-
тия дават възможност за повдигане
уровена на живота в света, но съще-
временен те могат да бъдат и сред-
ства за най-страшни разрушения. За-
дачата на комисията ще бъде, да на-
сърчава откритията на учените, за да
може човечеството да се ползува от
тях, като същевременно се установи
ефикасен контрол, който да направи
невъзможно тяхното използване като
разрушителни средства.

Стопанския и социален съвет ще
има за задача проучването и разреша-
ването на стопанските и социални
проблеми, интересувачи всички обе-
динени народи.

Съдът за международното правосъ-
дие има да играе голяма роля. В него
ще бъдат избрани такива лица, които
свс своите качества и заслуги да се
ползват с доверието на цял свят.
Най-голямо значение се отдава на
принципа, установен в член 36 от Хар-
тата, съгласно който правните въп оси
по общо правило би трябвало да се
разглеждат от този съд.

Така построена новата международна
институция представлява нещо цяло-
стно и завършено. Нищо изглежда да
не е пропуснато и всичко е предви-
дено, щото огромният и сложен меха-
низъм за уреждане на международните
отношения да може да оправдае въз-
ложените му надежди и да постига
поставените му цели.

Колкото, обаче, и да желаем да вяр-
ваме в крайния успех на започнатото
велико дело, несъмнено е, че успехът
на ООН, в последна сметка, ще
зависи главно и дори единствено от
едно основно условие — разбирател-
ството и постоянното и искрено съ-
трудничество между великите демо-

кратически народи. съставляващи по-
стоянния кадър на Съвета за сигурно-
ста и на първо място — между СССР,
Съединените щати и Великобритания,
които разполагат с правото на „вето“,
радвай се на огромен и неоспорван пре-
стиж всред всички страни и разпола-
гат с неизчерпаеми материални сили
и военни възможности, чрез които
само могат да бъдат приложени на
дело взетите решения от международ-
ната организация.

Обстоятелството, че в съвета на
сигурността могат да бъдат вземани
окончателни решения само, ако бъ-
дат гласувани от 7 члена, като всички
пет Велики сили влизат в това число
(СССР, Съединените щати, Велико-
британия, Франция и Китай), показва,
че при несъгласие само на една от
Великите сили, ООН ще се на-
мери в невъзможност да взема ре-
шения и да прилага санкции.

Не може да има никакво съмне-
ние, че тази е изходната точка за
всички разсъждения и предвиждания
относно успеха и бъдещето на ООН

Големият неоспорим факт на днеш-
ното време е, че след успешното
приключване на войната срещу фа-
шистките държави, трите големи сили:
СССР, Съединените щати и Велико-
британия, са повече от всякога
единни и от съгласието и едино-
действието им зависи разрешаване-
то на големите и малки световни про-
блеми и въпросът за мира или вой-
ната. А несъмнено е, че тези реша-
ващи фактори не всякога и по всичко
имат същите разбирания и еднакви
стопански, политически и идеологи-
чески интереси.

При това положение, не ще бъде
смело, ако се каже, че изводът от
тази констатация може да бъде само
един: ООН ще може да постигне
поставените му сложни и мъчни за-
дачи и да оцелее дотолкова, докол-

кото трите велики световни демокрации ще успеят да дойдат до пълно разбирателство помежду си като съгласуват големите си и разнообразни интереси по начин, щото винаги да може да се постига едно общо решение в рамките на ООН.

Започнатите вече разисквания в първата сесия на общото събрание на ООН в Лондон са насърчителни във всяко отношение. Неприятелите на пессимизъм, които проличаха в коментарите на някои вестници по повод проявените разногласия при избора на членове на Съвета за сигурност и други някои съвети, са без значение. След първата голяма реч, произнесена в Лондон — тая на министъра на външните работи на Съединените щати г. Бърнс, събранието е било залято, както отбелязваха вестниците на времето, от нова вълна на надежда и ентусиазъм. Думите на големия американски държавник, че той вярва, какво обединените народи ще живеят, отекват като едно тържествено обещание, зад което се крие несъмнената воля на решаващите световни фактори делото на Организацията на обединените народи да успее и да пребъде.

Л. Г.

*

Краят на втората световна война донесе една голяма изненада — откриването на АТОМНАТА ЕНЕРГИЯ и фабрикуването и употребата на атомната бомба. Това откритие възбуди нови, блестящи надежди за възхода на света и в същото време смрази кръвта в жилите на милиони човешки същества.

Какви последствия ще има това велико откритие за бъдещето на света и за отношенията между народите? — Учени и политици от всички страни се напреварват със своите преценки и предвиждания по този

въпрос. От това, което се знае досега от обикновения гражданин се разбира, че изнамеренията в областта на атомната енергия ще открият за света една нова ера, в която всички, и най-невероятните, надежди са позволени, стига ръководителите на световните съдбини да успеят да турят в действие гениалната придобивка само в услуга на творческите усилия за повече благополучие и щастие на човечеството.

И, наистина, в областта на техниката и на производството използването на атомната енергия може да извърши истинска революция, с която нищо не може да се сравни в миналото. В това направление, именно, се очаква да се отпратят усилията на демократическите нации и тук се крият крилатите надежди на всички културни хора.

Използването на атомната енергия започна, обаче, с фабрикуването на атомни бомби. Те бяха вече употребени във войната срещу Япония и допринесоха съществено за бързата и безусловна капитулация на азиатския фашизъм. Ефектът от този първи опит е страховтно изненадващ. Само с няколко бомби два от големите и цветущи градове на Япония — Хирошима и Нагазаки — бяха почти унищожени напълно и към двеста хиляди човешки същества загинаха в тях.

Нещо по-ужасно. Много по-късно, оцеляли и незасегнати хора умряха в резултат от действието на бомбите, без някой да може да определи досега непосредствените причини за това. И нещо повече: на големи разстояния от местата, гдето са били хвърлени експлозивите, не е останала следа от растителност — всичко е било пометено и опустошено. И всичко това в резултат само на няколко хвърлени бомби. Със смъртно безпокойство всеки се запитва, какво

би станало при масово употребление на това ново адско средство?

Често се е говорило и писало, че развитието на военната техника неминуемо ще доведе това, че войната ще бъде убита от самата война. Невижданото развитие на военното въздухоплаване дойде вече да оправдае донякъде това предвиждане. След опита с атомната бомба ясно е, че то ще бъде реализирано напълно.

И, наистина, може ли да има съмнение какво ще последва ведна нова световна война, при която атомната бомба ще бъде първото и най-голямо средство за воюване. Всеобщо разрушение и унищожение на всичко и на всички — край на културния свят. Малка и неоправдана ни се вижда надеждата, че употребата на атомната бомба не ще може да получи по-широко употребление поради голямата ограниченост и скъпотията на съставляващите я елементи, главно урания. Вероятно е, че геният на злото ще може да се справи по някакъв начин с тази мъчнотия.

Другото очакване, че тайната на атомната бомба ще може да бъде запазена и ще остане монопол само на страната, която сега я притежава, в резултат на което войните ще бъдат избегнати, също не е много окуражаващо.

Изглежда, че е неоспорим факт, че в няколко страни едновременно учени са работили в тази насока и голямо щастие е, че производството на атомни бомби в Германия на време е било открито и парализирано от съюзническата авиация. Можем да си представим какво ще представлява днес Европа, а може би и света, ако това не бе станало.

Днес почти всеобщо е мнението на компетентните учени, че тайната на атомната бомба не ще може за дълго да остане монопол на една само страна.

Сега тази тайна се притежава от Съединените щати. Неотдавна, обаче, д-р Армато, директор на научния институт в северна Ирландия оповести, че съветските учени са успели да изработят атомни бомби, по-мощни от американските, с по-малко ураний и с възможности за масово производство.

От Москва една телеграма на агенцията „Ройтер“ съобщи, че информацията на д-р Армато не се потвърждава. Друга информация, от официален източник, от Вашингтон оповести, че по сведенията на Съединените щати Съветска Русия не притежава атомни бомби. След всичко това, обаче, д-р Армато пак се обади, потвърждавайки своето първо съобщение.

Както и да бъде това, което днес може да не е верно, след време наистина може да бъде факт и поради това проблемът за използването на атомната енергия и за употребата на атомната бомба като бойно средство съществува с всичката си сериозност. Въпросът за атомната енергия има две страни: запазване тайната за нейното добиване и използването ѝ. Пълното разрешение на този съдбоносен за света въпрос ще зависи от това, дали обединените народи ще могат да изградят на здрави основи своята международна организация, която сега заседава в Лондон и ще могат ли чрез нея да съгласуват своите интереси и премахнат всички недоразумения и поводи за въоръжени конфликти. В една напълно изградена и в състояние да направлява общата дейност и политика на народите международна организация, въпросът за запазване тайната на атомната енергия едва ли ще съществува.

Както и трябваше да се очаква, една от важните точки в дневния ред на първото заседание на събранието на ООН в Лондон бе тази за атомната енергия.

И, наистина, общото събрание на ООН, в заседанието си на 24 януари т. г., реши единодушно учредяването на комисия за атомната енергия. При станалите разисквания по този повод, г. Бърнс, министър на външните работи на Съединените щати заяви, че се касае за впрягането на природните сили в услуга на интересите на човечеството, като се създадат необходимите предохранителни мерки, за да се предотврати тяхното използване за разрушителни цели. Г-н Бърнс добави: „Съединените щати изразходваха два милиарда долара за откриването на атомната енергия не с цел да бъде

унищожена цивилизацията, а за да бъде запазена“.

От своя страна, водачът на съветската делегация г. Вишински заяви, че учредяването на комисията за атомната енергия е първият важен акт на съвместни усилия на обединените народи за обезпечаване на сигурността и мира в света.

Тия изявления на именитите представители на двете най-могъщи световни сили дойдоха на време да внесат успокоение всред всички народи и да затвърдят у тях надеждата, че великото откритие ще бъде използвано само за благото на човечеството.

Л. Г.

СТОПАНСТВО

СТОПАНСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗ 1945 ГОДИНА

I. Общ поглед върху развитието на народното стопанство. Един кратък преглед на стопанското положение на страната за дадена година, изграден върху официалните статистически данни, е по необходимост отчасти едностранчив. Но, когато самите цифрови данни са непълни поради това, че не покриват целия годишен период, анализът на стопанското положение става, колкото едностранчив, толкова и непълен. Накрай, когато цифровите данни, които са на лице, се отнасят само до общи явления и не разкриват разчленителните индекси или абсолютни числа, образуващи общите данни, анализът става прекалено сух: той се свежда до един най-обикновен статистически разбор. За съжаление, настоящият преглед на стопанското положение на страната през изтеклата 1945 година страда органически от горните недъзи, защото данните, с които разполагаме, са непълни и не обхващат

целия годишен период; защото тези непълни данни най-често са дадени без съответните разчленителни индекси или абсолютни числа; и защото в много случаи официалните статистически данни не отразяват действителното положение на нещата. С тази малка уговорка можем да пристъпим към анализа на наличните цифрови данни, характеризирващи конюнктурното развитие на народното стопанство през отчетната година.

Общо взето, българското народно стопанство се развиваше през 1945 година под знака на няколко важни събития и мероприятия: подновяването на търговските връзки на България със Съветска Русия и последвалото облекчаване на положението на местната индустрия; провеждането на Заема на свободата и последвалото ограничение на банкнотното обращение и заздравяване на държавните финанси; решителното възприемане на политиката на стабилни цени и последвалото възспирание на възходящото развитие на цените през вто-

рата половина на годината; и, накрай, извънредно голямото засушаване през пролетните и летните месеци на годината и последвалото намаление в количеството на земеделската реколта. Към горните фактори трябва да се прибави и обстоятелството, че окупационните войски продължаваха и през разглежданата година да зависят в голяма степен от местния пазар за издръжката и изхранването си — нещо, което е повлияло, както върху снабдяването на цивилното население, така и върху развитието на държавните финанси.

При едно обобщение на развитието на отделните сектори на народното стопанство през разглежданата година проличават следните по-важни тенденции: известно възспирание на военновременната тенденция към трайно повишение в цените през втората половина на годината; едно доста чувствително увеличение в обема на индустриалното производство от началото на есента, в сравнение с предходната година; едно незначително подобрене в стойността на външната търговия, при също така слабо раздвижване на вътрешната търговия; едно почти пълно възспирание на тенденцията към разширение в количеството на паричното обращение (монети, банкноти и 30% съкровищни бонове); едно недостатъчно силно увеличение в общата сума на влоговете в кредитните институти; и, накрай, едно доста голямо увеличение, както в сумата на кесовите постъпления, така и в сумата на кесовите плащания на държавното съкровище — абсолютно и в сравнение с предходната година. Почти без изключение горните явления представляват благоприятни фактори за развитието на народното стопанство; като неблагоприятни фактори трябва да бъдат изтъкнати следните няколко тенденции: много по-слабото

активизиране на вноса, отколкото на износа, и последвалото образуване на значително „клирингово“ салдо при Б. Н. банка; чувствителното повишение в цените на вносните стоки „франко границата“, при едно доста устойчиво развитие на граничните цени на износните произведения; и продължаването на тенденцията към тезоризиране на държавни съкровищни бонове, сумата на които е нарастнала с нови седем милиарда лева през първите единадесет месеца на годината.

II. Развитието на цените на стоките и на надниците. Трайната и няколкогодишна тенденция към повишение на цените на стоките продължава почти без прекъсване до май 1945 г. включително, след което се забелязва значително задържане на цените. Така, покачването в общия индекс на цените на едро от септември 1944 до май 1945 г. вкл. възлиза на кръгло 40 на сто, докато повишението в същия индекс от май до ноември 1945 г. вкл. се равнява на по-малко от едно на сто. Наистина, този резултат се отнася до официалните ценови нормировки, но целият индекс на цените е въобще изграден върху официалните ценови нормировки и подобно задържане в неговото възходящо развитие се наблюдава за пръв път от шест години насам. Голяма част от повишението в номиналните работнически надници, дадено в края на 1944 г., е било прехвърлено върху цените на едро, чието покачване се преустановява едва през май 1945 г. Това твърдение се подкрепя от анализа на движението на груповия индекс на цените на земеделските произведения и съответния индекс на цените на индустриалните произведения. Така, докато покачването в цените на земеделските произведения от септември 1944 до май

1945 г. вкл., възлиза на кръгло 26 на сто, повишението в цените на индустриалните произведения е кръгло 45 на сто за същия период — нещо, което може да се обясни предимно с прехвърлянето на увеличението в работническите надници върху цените на крайните индустриални произведения.

Индексите за издръжката на живота на средно градско чиновническо и на средно градско работническо домакинства показват почти аналогично развитие с това на общия индекс на цените на едро, с тази малка разлика, че покачването в тези индекси не само, че се преустановява след май 1945 год., но даже се превръща в известно понижение през летните и есенни месеци на годината. От септември 1944 до май 1945 г. включително, покачването в индекса за издръжка на средно градско чиновническо домакинство възлиза на 35%, срещу увеличение в почти същия размер (37%) при индекса за издръжката на средно градско работническо семейство за същото време. Покачването в тези два индекса от май 1945 г. до края на същата година е незначително. За съжаление, липсват данни за движението на номиналните надници на квалифицираните и общите работници. Според данните за броя на изработените надници и за изплатените надници в индустриалните заведения, обаче, средната дневна надница на индустриалните работници се е повишила от 282 лева за октомври 1944 г., на 361 лева за същия месец на 1945 г., или с кръгло 28%, докато покачването в индекса за издръжката на живота през горния 12-месечен период възлиза на кръгло 30%. С други думи, реалните работнически надници остават почти непроменени от есента на 1944 г. до есента на 1945 год. включително.

III. Развитието на външната и вътрешната търговия. Преди да пристъпим към анализа на крайно оскъдните данни за развитието на външната търговия през разглежданата година, трябва да подчертаем че ценовите условия на външния стокообмен, или „ножиците“ на цените между вносните и износните стоки, са се развили неблагоприятно за българското народно стопанство. Така, граничните цени на вносните стоки се покачват, според официалните индекси, с кръгло 67% от първото до третото тримесечие на разглежданата година, докато, напротив, граничните цени на износните произведения отбелязват почти пълна устойчивост през същия период. Трябва, обаче, да се отбележи, че граничните цени на износните произведения отбелязват доста чувствително покачване през последното четиримесечие на 1944 г. и именно това обстоятелство, както и задържането им на равнището, достигнато през първото тримесечие на 1945 год., обяснява силното разтваряне на „ножиците“ на вносните и на износните произведения през първите девет месеца на отчетната 1945 г. във вреда на износните стоки.

При анализа на данните за развитието на външната търговия през първите единадесет месеца на изтеклата година, за които разполагаме със сведения, веднага изпъква на очи много по силното активизиране на износа, отколкото на вноса. Общата стойност на износа за първите единадесет месеца на 1945 г. възлиза на 11,421 милиона лева и показва увеличение от 257 милиона лева спрямо съответния период на предходната 1944 година. Увеличението е незначително, особено като се има предвид настъпилото през този период повишение в цените на стоките. Индексите за „обема“ на износа (количества за разглежданата

година, помножени по цени от една предходна година) показват намаление на износа в размер на кръгло 39 на сто за първите девет месеци на изтеклата 1945 г., в сравнение със същия период на предходната 1944 година.

Общата стойност на вноса за първите единадесет месеца на 1945 година възлиза на 5,014 милиона лева, срещу 5,784 милиона лева за съответния период на предходната 1944 година, или с едно намаление от 770 милиона лева за 1945 г. Трябва веднага да се подчертае, обаче, че този неблагоприятен резултат се дължи на твърде слабия внос през първото полугодие на разглежданата година, докато през петмесечието от юли до ноември вкл. стойността на вноса е с 1,500 милиона лева по голяма от съответната сума за същия период на 1944 г. Явно е, че активизирането на вносната ни търговия е настъпило именно през второто полугодие на годината, с засилването на вноса на стоки от Съветска Русия. По „обем“ вносът показва намаление от кръгло 66 на сто за първите девет месеца на 1945 г. в сравнение със същия период на 1944 г. По-слабото намаление в стойността на вноса за същите месеци се обяснява с много по-силното повишение в цените на вносните произведения през двата сравнявани периода.

За първите единадесет месеца на 1945 г. търговският баланс на страната приключва с значително активно салдо: при износ за 11,421 милиона лева и при внос за 5,014 милиона лева, благоприятното салдо е в размер на 6,407 милиона лева, срещу актив от 5,380 милиона лева за първите единадесет месеца на предходната 1944 година. Изглежда, обаче, че вносът се е увеличил чувствително през последния месец на 1945 г., понеже авоарът, образуван при Б. Н. банка в края на годината от търговията ни със Съвет-

ска Русия, е значително по малък от сумата, на която възлиза активното салдо от търговския ни баланс за първите единадесет месеца на годината. Във всеки случай, необходимо е да се отбележи, че подобно едностранчиво развитие на външната ни търговия в един момент, когато на пазара се чувства недостиг от стоки и изобилие от свободна купувна сила, не е от естество да допринесе за стабилизирането на вътрешната стойност на монетата и, следователно, представлява едно неблагоприятно развитие.

Данните за развитието на вътрешната търговия са извънредно оскъдни. Те се отнасят главно до развитието на стойността на продажбите от потребителните кооперативни магазини в страната и до оборотите на избрани частни магазини в столицата. Докато сведенията за продажбите от кооперативните магазини показват чувствително увеличение през течение на 1945 г., тези за оборотите на частните магазини в столицата показват изумително изоставане — запазвайки равнището си не от 1944, а от предходната 1943 година, въпреки настъпилото през периода от 1943 до 1945 г. включително силно повишение в цените на стоките. Това особено развитие на вътрешната търговия може да се обясни предимно с фаворизирането на кооперативните магазини при разпределението на нарядните стоки, които съставляват главния обект на вътрешната търговия на дребно. Стойността на продажбите от кооперативните потребителни магазини се е повече от удвоила през първите девет месеца на 1945 г., в сравнение със същия период на предходната година — увеличението възлиза на кръгло 150 на сто, или, с други думи, индексът за стойността на кооперативните обороти се покачва от 100 за 1944, на

250 за 1945 година! . . . Това представлява едно чувствително увеличение, не само по стойност, но и по „обем“ — защото средното месечно равнище на цените на дребно се е повишило кръгло с 33 на сто за първите девет месеца на 1945, спрямо същия период на 1944 година. Изглежда, следователно, че действителният обем на продажбите от кооперативните потребителни магазини се е почти удвоил през 1945, в сравнение с 1944 година — в голяма степен за сметка на намалението на оборотите на частните магазини.

VI. Развитието на индустриалното производство и на строежите. Едно от най-благоприятните явления в развитието на народното стопанство през разглежданата 1945 г. се състои в чувствителното увеличение на индустриалното производство. Общият индекс на „обема“ на индустриалното производство (изключващ промените в цените на стоките) показва увеличение от 13 на сто за първите единадесет месеца на 1945 год. спрямо съответния период на предходната 1944 година. Нещо повече — индексните числа за 1945 г. са по-високи от индексните числа за всеки един отделен месец от 1944 г., с изключение на м. ноември, когато индустриалното производство е било по-слабо през 1945 година, вследствие на по-слабата дейност на индустриите от групата „храни, пиетия и тютюни“. Това чувствително активизиране на индустриалната дейност е било осъществено, в голяма степен, благодарение на вноса на сурови материали и полуфабрикати от Съветска Русия, съгласно търговската сгодба от ранната пролет на 1945 година. От друга страна, част от засилването на индустриалното производство представлява „преработка на материали за чужда сметка“ и, следователно, не

ще допринесе за съответното облекчаване на вътрешния пазар.

Предположението, че част от индустриалното производство през изтеклата година е било „за чужда сметка“, или „ишлеме“, се потвърждава и от данните за развитието на фабричния пласмент. Така, индексът на обема на продажбите от фабриките за първите единадесет месеца на 1945 г. остава точно на равнището си от съответния период на предходната 1944 година, въпреки увеличението от 13 на сто в обема на индустриалното производство за двата сравнявани периода. Трябва, обаче, да се изтъкне, че докато средното месечно равнище на индекса на обема на продажбите от фабриките за първите единадесет месеца на 1945 г. остава значително под нивото си от предходната година и базисната 1939 година, средното месечно равнище на индекса на обема на индустриалното производство е с кръгло 6 на сто над равнището си от базисната 1939 година. Интересно е, също така, че производството на каменни въглища през 1945 г. показва чувствително увеличение спрямо предходната 1944 година — нещо, което важи и по отношение производството на електрическа енергия. Стойността на индустриалното производство за първите единадесет месеца на годината се изчислява (само по отношение на наблюдаваните заведения) на 3,942 милиона лева, срещу 3,493 милиона лева за същия период на предходната 1944 година.

Твърде трудно е да се изтъкне нещо положително относно развитието на строежа през отчетната година. Единствените данни, които са на лице, се отнасят до кубатурата на разрешените частни строежи в градовете и в села с повече от три хиляди жители. Наистина, тези данни

не представляват извършени строежи, а само поискани разрешения за строежи, но те все пак са твърде симптоматични. Така, докато за първите единадесет месеца на 1944 г. кубатурата на разрешените частни постройките възлиза едва на 174,000 куб. м., през същия период на изтеклата 1945 г. съответната цифра възлиза на 1,194,000 куб. м., или кръгло седем пъти повече!... С други думи, с приключването на войната частните строители правят усилия да започнат строежите, от които се чувства голяма нужда, вследствие на силното намаление в новите строежи след 1940 година. Трябва да се подчертае, че увеличението в кубатурата на разрешените строежи обхваща не само градовете, но и по-големите села, за които разполагаме с данни. Това чувствително увеличение в брой на издадените разрешителни за нови частни строежи, както и в съответната кубатура, показва, че при първа възможност, с доставянето на необходимите строителни материали, ще трябва да се очаква извънредно засилване на строежа, което ще активизира чувствително целия стопански живот.

V. Развитието на парите, кредита и държавните финанси. В областта на парите, кредита и държавните финанси най-важните промени през разглежданата година, както бе вече споменато, се свеждат до задържането на възходящото развитие на паричното обращение през втората половина на годината, до известно относително, но не и абсолютно, намаление на влоговете и на твърде силното нарастване, както на приходите, така и на разходите на съкровището. Общата сума на паричното обращение (монети, банкноти и 3% държавни съкровищни бонове) възлиза, средно месечно за първите единадесет месеца на годината, на 68,600 милиона

лева, срещу 49,600 милиона лева за съответния период на предходната година, или с едно процентно увеличение от кръгло 39 на сто. Разширението в сумата на паричното обращение отговаря приблизително на настъпилото покачване в равнището на цените. Средното месечно равнище на банкнотното обръщение (включително монетите, но без съкровищните бонове) възлиза на кръгло 47 милиарда лева за 1945, срещу кръгло 37 милиарда лева за предходната 1944 година. Също така, средното месечно равнище на съкровищните бонове в обращение възлиза на 21,5 милиарда лева за 1945, срещу 12,3 милиарда лева за 1944 г. В края на ноември 1945 г. (последният месец, за който разполагаме с данни), пуснатите в обращение 3% държавни съкровищни бонове възлизат на кръгло 26 милиарда лева, докато сумата на банкнотното и монетното обращение е било в размер на кръгло 48 милиарда лева. Понеже и до днес не са били публикувани балансите на Б. н. банка за предходните три години — с изключение на няколкото обнародвани баланса през последните два месеца на годината — все още не е възможно да се анализират промените в баланса на Банката, които са предизвикали въпросното разширение на банкнотното обращение.

Данните за развитието на банковите влогове и пласменти са съвършено оскъдни: те се отнасят само до общата сума на влоговете в кредитните институти и до общата сума на пласментите на банките. Трябва да се съжалява, че измежду многото съкращения, извършени от Главната дирекция на статистиката при публикуването на общите данни за стопанското положение на страната, са били извършени и съкращенията, които показват развитието на влоговете и пласментите на отделните банки и групи

от банки. При тази оскъдица на данните е възможно само да се изтъкне, че увеличението в общата сума на влоговете в месечно наблюдаваните кредитни институти (без предепозираните суми) от края на 1944 год. до края на септември 1945 г. възлиза на кръгло 7,690 милиона лева, като общата сума на влоговете в края на същия месец възлиза на 58.740 милиона лева, срещу 46.700 милиона лева в края на септември 1944 година, или с едно увеличение от 12 милиарда лева за въпросния 12-месечен период. Може с право да се предполага, че увеличението на влоговете е незадоволително и че това незадоволително развитие на влоговете се дължи, не само на подписката за Заема на свободата, която предизвика изтеглянето на значителни спестявания от банките, но и на тезоризирането на 30% държавни съкровищни бонове от страна на населението. Нерадостен факт е, че средното месечно равнище на влоговете през 1945 г. се е увеличило по-малко от четири пъти в сравнение с 1939 година, докато покачването в цените на стоките—даже според официалните ценови индекси — е приблизително шест пъти в сравнение с основната 1939 г. С други думи, без едно бързо нарастване на влоговете и преустановяване на тенденцията към тезоризиране на парични средства, оскъдицата от капитали ще продължава да се чувства още за дълго време — поради настъпилото през военно-инфлационния период стопяване на спестяванията на хранение в кредитните институти. Пласментите на банките в кредити и ценни книжа показват аналогично развитие с това на влоговете, нараствайки по-чувствително едва през лятото на разглежданата 1945 г.

Касовите плащания на държавното съкровище за първите единадесет месеца на 1945 г. са се повече от удвоили

в сравнение със съответния период на предходната година, възлизайки на 93,468 милиона лева, срещу 45,862 милиона лева за същия период на 1944 година; увеличението, следователно, е в размер на 47,606 мил. лв., дължащо се, както на издръжката на Първа българска армия до приключването на войната, така и на разходите във връзка с окупационните войски в страната. Тези значителни разходи бяха направени възможни благодарение на постъпленията от Заема на свободата, който извзе една значителна част от излишната купувна сила всред широките слоеве на населението и способствува за покриване на извънредните държавни разходи без едно съответно разширение в количеството на паричното обращение. Общата сума на касовите постъпления на съкровището, също така, показва извънредно голямо увеличение през първите единадесет месеца на 1945 г., възлизайки на 109,595 милиона лева, срещу само 43,619 милиона лева за съответния период на предходната 1944 година. Увеличението е в размер на кръгло 66 милиарда лева, от които към 23 милиарда лева представляват постъпленията от Заема на свободата. При постъпления от 109,595 милиона лева и при плащания от 93,468 милиона лева, явява се едно активно салдо при касовите приходи и разходи на съкровището за първите единадесет месеца на годината в размер на 16,125 милиона лева. Действителните резултати от упражнението на държавния бюджет, обаче, все още не са известни и вероятно не ще бъдат обнародвани преди разглеждането на бюджета на държавата за текущата 1946 г. В Народното събрание. Едва тогава ще бъде възможно да се направи правилна преценка на положението на държавните финанси и на националната монета.

А. Г. Х.

СТОПАНСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БАЛКАНИТЕ

Твърде мъчна работа е да се направи един отговарящ напълно на истинското положение преглед на стопанското положение на балканските държави. Затрудненията идват от много страни, но най-същественото е липсата на изобилна информация, на статистики и на сведения.

Поради това, настоящият преглед ще се ограничи само в очертаването на общите линии на развитие на народните стопанства на отделните балкански страни.

В миналото, при нормални мирновременни условия, Балканите живееха един стопански живот, в който имаше известно, по голямо или по-малко, еднообразие, предизвикано, както от сходността на стопанската структура на някои от държавите, така и от общото развитие на световната или европейска стопанска конюнктура.

Днес от това единство няма ни сянка. Ако изключим всеобщата оскъдица, която владее във всички балкански страни, едва ли би могло да намерим други сходни тенденции от голям мащаб, които да дадат на този не толкова голям европейски полуостров един повече или по-малко монолитен стопански облик. Причините за това са многобройни. Едни от държавите на полуострова бяха разорени в много по-голяма степен, от други. Може би в това отношение първенство държи Югославия. От друга страна, след приключването на военните действия, Югославия и Гърция останаха на страната на победителките, а България и Ромъния — на победените. Като резултат на това, в първите две страни се вля живата кръв на международното обществено подпомагане, провеждано чрез УНРРА, докато във втората група такава помощ не бе указана, а напротив, трябваше да се

поемат значителни разноски по издържането на чужди войски и по прилагането на условията по сключените примирия. Някои от страните, като Югославия, България и Ромъния, напрегнаха своите материални и финансови възможности докрай при изнасянето на последната фаза на войната, като изпратиха значителни войски на фронта, докато Гърция остана извън тези усилия. Турция, от своя страна, бе пощадена напълно от ужасите и разоренията на войната, поради което нейното стопанско положение се различава коренно от това на останалите балкански народи. Най-после, преходното международно положение, в което е изпаднал Балканът, при което известни граници са напълно затворени (главно северната граница на Гърция), а другите граници са подложени на ограничения в пътническия и стоков трафик, поради липсата на договор за мир, влияе извънредно много за разкъсването на общото стопанско развитие на Балканския полуостров, като отделните, несвързани едно с друго народни стопанства, живеят при съвършено различни стопански условия и отбелязват съответни на него тенденции на развитие.

За отбелязване е, все пак, че трите държави на северната част на полуострова: Югославия, България и Ромъния, проявяват едно добре развито чувство за общата оскъдица, в която са изпаднали и за нуждата от взаимно подпомагане, докато Гърция живее съвършено изолирано от останалия Балкан, а Турция влиза в откъслечни и почти инцидентни стопански връзки с другите балкански държави. Тази насока на взаимопомощ и самопомощ проличава, както в сключването на търговския договор между България и Ромъния, и между Югославия и Ромъния, така и в готовността, с която България се отзова да подпо-

могне възстановяването на югославското народно стопанство. Би трябвало да се припомнят само няколко по-важни събития, като поемането на издръжката на югославските деца, изпратени за няколко месеци в България от най-пострадалите краища; изпращането на значителни товари с хранителни продукти за изхранване на най-пострадалото население и ежедневното товарене за Югославия на твърде големи, за българските възможности, количества каменни въглища, които подпомогнаха на първо време възстановяването на югославската железопътна мрежа, а и досега продължават да са един значителен принос в стопанското изграждане на западната ни съседка.

Макар този израз на солидарност между балканските народи да не доведе до общи тенденции в стопанското положение на Балкана, все пак, той е един голям указател за напредъка, който е направен в областта на сътрудничеството между балканските народи и трябва да се очаква, че при нормализирането на стопанските условия ще доведе до нови и по-значителни резултати за общото благо на всички заинтересувани от балканския напредък.

Макар Балканът да е разпокъсан, да липсва връзка между народните стопанства, да има разлика във външната помощ, указвана на едни или други държави и в разрушенията, които са претърпяли, може да се установят две генерални тенденции на развитие в тия страни, при което най-северната и най-южната — Ромъния и Гърция — вървят със стремглави крачки по пътя на инфлацията, докато централните — България и Югославия — полагат доста успешни усилия да задържат положението и да преминат към стопанска стабилизация и заздравяване.

Оскъдните сведения, с които разполагаме за развитието на стопанското положение в съседните държави, ни позволяват да дадем следната кратка характеристика на най-съществените тенденции по страни:

*

РОМЪНИЯ е най-богатата и най-надарената от природата страна на Балканите. Може да се каже, че по отношение на индустриализацията си тя стои, също така, на първо място между балканските държави. Въпреки всичко, обаче, тя си остава характерно земеделска страна, като от състоянието на земеделието се влияят извънредно силно всички останали стопански клонове.

Между страните — износителки на зърнени храни в Югоизточна Европа, Ромъния държеше в миналото едно от първите места. Реколтата през 1945 година беше, обаче, толкова слаба, че тази богата страна се принуди да внася в края на годината зърнени храни за изхранване на населението си. Оттук води началото си и общото отрицателно развитие на ромънското народно стопанство, както в областта на индустрията, така и на цените, а до известна степен и на паричното обращение.

Характеризирайки стопанското положение на Ромъния, комунистическият министър г. Патрашкану в кабинета на Петър Гроза даде в края на м. октомври 1945 г. следната характеристика на стопанското положение: „Тежката металургическа индустрия намали производството си в сравнение с 1939 г. с 60%; производството на каменни въглища спадна с 50%; това на дървен строителен материал — с 75%; на растителни масла — с 40%, а държавните приходи намаляха с 50—55%. С една

дума, стопанското положение на Ромъния е лошо“.

Към тази характеристика на отговорния ромънски министър няма какво много да се прибави. Тя вече подсказва, как са се развили отношенията в областта на цените и на паричното обращение.

Непрестанно нарастващите държавни разходи налагат да се издават постоянно нови банкноти в големи количества. Паричното обращение хвърчи към астрономически цифри, а заедно с това увлича и общото равнище на цените. Ценоразписите в магазините и ресторантите се променят понякога по два пъти на ден, а средното равнище на цените взема вече застрашителни размери. Инфлацията е в стихията си. Усилията на правителството да се ограничи тази криза не дават задоволителни резултати. Освен чисто техническите причини за възходящото движение на цените нагоре, се намесва психологията и инерцията. Несъответствието или, както е модерно да се казва в България, „ножицата“ между доходи и цени е извънредно силно разтворена във вреда на доходите. Въпреки увеличението на чиновническите заплати към края на 1945 година с 200%, възнаграждението на един среден чиновник не стига, за да си купи даже един чифт обувки. До къде са стигнали цените в Ромъния, които до 1941 г. бяха средно два пъти по-високи от българските, може да се види от следните сравнителни данни: през юни 1945 г. един кгр. захар струва 9 000 леи, през ноември — 18 000, а през декември 25.000 леи. Един костюм от целволе през април се купуваше 80.000 леи, а през ноември — 800.000 леи. Сирене: юли — 2.000 леи, декември — 14.000 леи. Масло — съответно 6.000 и 18.000 леи; мляко — 300 и 1 200 леи. Трамвайният билет се покачва на 80 леи

за първа класа и смяна — 100 леи чист вълнен плат от най-добро качество достига в известни случаи до 1.000.000 леи метър и т. н. Нашият лев при това положение струва в края на декември в Букурещ 17—20 леи.

За възспирането на тази тенденция правителството възлага големи надежди върху увеличението на производството и намалението на държавните разходи. Значителна помощ е дадена в това отношение от Съветска Русия. Може да се твърди, че без тази подкрепа положението би било несравнено по-лошо.

Поради това състояние на нещата, известни среди в Ромъния настояват за строг контрол върху производството, за равномерно разпределение на стоките от първа необходимост и за реорганизация на транспорта, който се намира в твърде лошо състояние. Други са привърженици на драконовски мерки срещу спекулантите. Правителството, изглежда, е на последното мнение и подготвя закон, съгласно който министър председателят ще може да наказва безмилостно спекулантите и саботьорите.

За да може да се проведе правилно борбата със стопанския хаос, който постепено разяжда ромънското народно стопанство, в края на годината в Букурещ се предприе образуването на един Върховен съвет на националното стопанство. Той ще планира, координира и прилага стопанската, финансовата и социална политика на правителството. Този съвет ще преглежда предварително стопанските законопроекти, ще участва и в сключването на международни договори. В неговия състав участвуват стопанските министри и управителят на народната банка, както и 5—6 технически и стопански съветници.

За своето възстановяване Ромъния има нужда от бързо развиване на между-

народната си търговия. За тази цел, тя сключи редица търговски и стопански спогодби, като със Съветска Русия, България, Югославия, Чехословашко, Полша, Швейцария, Унгария и т. н.

Въпреки всичко, обаче, стопанското положение в Ромъния е твърде тежко, главно поради неконтролираното досега развитие на паричното обращение и цените, поради което ще трябва да се очаква, че и възстановяването на стопанството ще трябва да започне с ликвидирането на хаоса, който е настъпил в тези области.

*

В края на 1945 година ЮГОСЛАВИЯ се намира във фазата на големи организационни и социални преобразувания. Процесът на национализацията е напреднал твърде много, а този на възстановяването върви относително бавно, поради огромните разрушения, нанесени на страната при германското отстъпление. В началото, след освобождението, мизерията е била широко разпространена. Българската помощ указана на най-зле поставените югославски деца дойде в един момент, когато тя бе най-необходима. Последва помощта в храни, а едновременно с нея и във въглища. Макар и скромно, българският народ прояви съчувствие и отдели, както се казва, от залька си, за да подпомогне страдащите свои братя югославяни.

В това отношение голяма помощ бе указана и от Съветска Русия, която също така изпрати храни и припаси, особено в началото на 1945 година.

Реформаторската дейност в Югославия започна с аграрната реформа, при която бяха разпределени земите на така наречените „велепоседници“ и се задоволиха нуждите на голям брой земеделци, притежаващи до сега малко или никаква земя. Успоредно с

това се извършва заселването на семейства от така наречените „пасивни краища“ в най-богатата област на Войводина, гдето до края на войната имаше значителни немски малцинства. Бяха конфискувани имотите на лицата, които бяха преминали на германска страна през време на войната; национализираха се също мините и по важните индустрии. По този начин, държавата стана най-големият собственик и стопански фактор. Основа се, също така, Върховен стопански съвет, който обединява и направлява стопанската дейност на Републиката. Над него стои, обаче, една контролна комисия, излъчена от Скупщината, която има последна дума по всички стопански въпроси.

Една от най-големите грижи на Югославия понастоящем е възстановяването на железопътното движение, което е пострадало твърде силно през време на германското нашествие. Почти всички ж. п. мостове са били вдигнати във въздуха през време на отстъплението на германците. Най-важните мостове на Дунава — при Белград и Нови Сад, обаче, бяха възстановени до края на 1945 г., като пускането им в действие стана в началото на 1946 г. Липсват локомотиви и вагони, липсват и достатъчно въглища за локомотивите.

За стабилизирането на стопанското положение допринесе, разбира се и монетната реформа, която имаше за цел на първо място да из земе от обращение всички чужди монети, които циркулираха в страната, а след това, да намали паричното обращение до едни размери, които се оценяват като нормални и по този начин се осигури стабилността на монетата. Реформата бе проведена успешно, но цените не можаха да останат абсолютно неподвижни, което е естествено при подобни случаи, когато още липсват

достатъчно здрави материални основи за монетното стабилизиране. Липсата на транспорт и произлизащата от него допълнителна оскъдица на стоки влияе, също така, за една тенденция на повишаване на цените, особено на черната борса, каквато има навсякъде, гдето има нужда и глад за стоки.

Положението в югославското стопанство, обаче, бързо се подобрява и в това отношение съществена роля играе УНРРА, с която югославското правителство е сключило договор, изтичащ на 15 септември 1946 г.

Притокът на стоки, който се засилва постоянно и се обслужва от УНРРА, допринася за едно твърде бързо стабилизиране на стопанския живот на страната. Хранителни продукти се внасят в значителни количества, също и облекло. УНРРА подпомага и пострадалия транспорт, като доставя масово камиони, чрез които се обслужва снабдяването там, гдето не са възстановени или липсват железопътни съобщителни средства. Особено полезни за страната са доставките на медикаменти, извършени пак от УНРРА. Връзката с тази международна организация се поддържа от специална дирекция при Министерството на търговията. Първоначално, получаващите помощ от УНРРА не плащат нищо, но в последствие тия, които имат доходи, заплащат помощта по определени цени от специална дирекция за цените.

*

Стопанското положение на ГЪРЦИЯ се развива под знака на една все по-засилваща се инфлация. Постепенно във всички области на стопанския живот настъпва състояние на хаос, недоверие и липса на стоки, макар и обективните данни да говорят, че по-

ложението там би трябвало да бъде значително по-добро от сегашното.

Както е известно, Гърция преживя една страхотна инфлация през време на германската окупация. След навлизането на английските войски, старите банкноти бяха обменени и се вярваше, че ще се установят нови и стабилни цени за всички стоки. В последствие се появиха, обаче, вътрешните раздори, които се разразиха дори в гражданска война, от който момент драхмата отново се подхлъзна по плоскостта на инфлацията, без изгледи да може лесно да се отскубне от нея. Доколко инфлацията е взела застрашителни размери проличава от курса, който има в Атина английската лира; курс, който се е покачил от 4000 драхми за м. юни 1945 г. на 175.000 драхми за 7 януари 1946 г. През декември м. г. едно яйце в Атина е струвало 800 драхми, 1 ока картофи — 2.400 драхми, 1 ока захар — 20.000 драхми и една ока месо — 24 000 драхми. Оттогава насам, според английски сведения, е имало случаи, когато в една седмица цените са се покачвали с 3000%.

Транспортът в Гърция се намира на твърде ниско равнище. Железопътната линия Атина—Солун все още не е поправена, а това прехвърля всичкият транспорт върху морския трафик, който още не е нормализиран, макар и много гръцки кораби да са се завърнали след свършването на войната.

Положението в Гърция понастоящем е твърде тежко. Там се обявяват постоянно малки стачки, с тенденция да се разпространят толкова, че да парализират целия стопански живот. Повишението на цените върви в лудо темпо нагоре и макар че цените вече не следват курса на златото, те са излезли извън контрола на правителството.

Трагичното в положението на Гърция е това, че производството на ма-

слините, тютюна и зехтина през 1945 г. беше много добро, но селяните укриват произведеното и не искат да го продават срещу пари, тъй като парите постоянно губят от стойността си. Като последица, оскъдицата царува и там, гдето би трябвало да има изобилие.

Ако не беше помощта на УНРРА, която до края на м. декември 1945 г. е доставила стоки в Гърция за 112,5 милиона английски лири (около 120 милиарда лева), тази страна би изпаднала в стопанска катастрофа.

Гръцкото правителство, неспособно да се справи с инфлацията, е отправило погледите си и очаква спасение само от преговорите, които се водиха преди известно време в Лондон за сключването на заеми от Англия. Според последните сведения, с които разполагаме, гръцката делегация, водена от г. Цудерос е сполучила да сключи два заема: от Америка — в размер на 25 милиона долара и от Англия — в размер на 10 милиона английски лири. Тези големи суми, изглежда, ще бъдат употребени за извършването на една нова монетна реформа, при която да се стабилизируют и цените. Такава реформа, обаче, би била възможна едва след произвеждането на законодателните избори.

Общото впечатление, което се извлича от разполагаемите сведения за Гърция е, че тази страна всъщност се крепи от УНРРА, която е изхарчила вече стотина милиарда лева, за да задоволи консумативните нужди на населението. Какво ли би било, ако България получеше поне една четвърт от даденото на Гърция?

*

ТУРЦИЯ е балканска държава повече стопански, отколкото териториално. По своята стопанска структура и експортно производство, тя действително спада към кръга на балкански-

те държави. Турция е една от малкото държави, които, не само се запазили от ужасите на войната, но съумяха да използват европейските конфликти, да търгуват и с двете воюващи страни и да си набавят нови и големи стопански преимущества.

В сравнение с останалите балкански държави, положението на Турция е твърде добро. Купонната система на снабдяване е непозната, като през време на войната са били въведени купони само за бял хляб. В сравнение с 1939 год. животът е поскъпнал приблизително 8 пъти. Черна борса е имало само за някои дребни артикули, като цигари, кибрит и др.

След 1943 год. Турция отваря широко пристанищата си за търговските флоти на Англия и Америка, което се последва от нов значителен прилив на стоки към тази страна. Военните разходи за подържането на една значителна мобилизирана армия предизвиква изразходването на значителни разходи. Това даде повод на турското правителство да въведе нови данъци, които засягат предимно иностранното население, живущо в Турция и занимаващо се с търговия.

Стопанското строителство в Турция не е запуснато. Както е известно, в миналото там бяха основани три големи банки, които имаха за цел да насърчават развитието на стопанската дейност в минната област, в индустрията и корабоплаването. Сега парламентът е сезиран с един нов законопроект за създаването на нова банка, която ще разполага с капитал от 100 милиона турски лири и ще има за цел да поощрява постройката и поправката на недвижими имоти от частни лица, дружества и държавата.

Общото стопанско положение в Турция е твърде добро, особено след повторното откриване на западните пазари.

Новите перспективи за презморска търговия са предизвикали турското правителство да вземе грижата за развиването на турския търговски флот. Определено е да се изразходват за закупуване на параходи около 100 милиона турски лири, като новозакупените параходи ще имат около 300.000 тона вместимост, а това ще улесни извънредно много турската външна търговия.

*

Сведенията, с които разполагаме за АЛБАНИЯ са твърде оскъдни. Албанското народно стопанство се намира на едно още твърде неразвито равнище. Но в замена на това, тази страна има едно национално богатство, което ще спомогне твърде много за нейния бъдещ по бърз развой. Това са петролните кладенци, които бяха развити през време на италианската окупация до едно производство от 200.000 тона годишно. Съобщава се, че тези петролни извори са подновили производството си. Вече са били възстановени и три рафинерии на петрола, при което положение се очаква, че половината от производството на страната ще може да се рафинира на самото място.

*

Това са оскъдните данни, с които разполагаме за развитието на народните стопанства на балканските държави. От тях не могат да се почерпят сведения, които биха ползували пряко заинтересуваните в търговски и въобще стопански връзки с тези страни, но все пак, дават на интересувания се една картина на трудностите, които има да се преодолеят от тях, а заедно с това и на усилията, които те трябва да положат, за да съживят стопанствата си, да изградят отново разрушеното и да тръгнат пак по мирните

пътища на прогреса и благосъстоянието.

А. К.

СТОПАНСКИ ВЕСТИ ИЗ СССР

ЕЛЕКТРИФИКАЦИЯТА НА СЪВ. СЪЮЗ

Предреволюционна, царска Русия заемаше едно от последните места в света по уредна на развитието на електрификацията. Общото производство на електрическа енергия през 1913 година едва достигаше 2 мил. киловат-часа. Мощта на електростанциите с районно значение, които обслужваха големи индустриални центрове, възлизаше всичко на 431 хиляди киловат-часа.

Още в първите години от развитието на съветската република се постави въпросът за широката електрификация на Съветска Русия, за изграждане на мрежа от големи електростанции по цялата страна, които да станат основата за техническото превъоръжаване на цялото народно стопанство.

В 1920 година Ленин постави пред група най-големи учени и инженери задачата за разработване на плана за електрификацията на страната.

Такъв план бе изработен с ентузиазъм от прогресивните учени Кржижановски, Шателен, Графтио, Александров и други, и бе утвърден през декември 1920 година на VIII конгрес на Съветите. В този план се предвиждаше да се построят в течение на 10—15 години 30 големи районни електростанции, с обща мощност 1,5 милиона киловат-часа, на базата на енергията на които индустрията на страната трябва да се справи с разрухата, причинена от първата световна война и да увеличи значително обема на производството.

През 1921 година, когато страната изпитваше най-големите трудности от следвоенната разруха, бе започнат строежът на първите електростанции — Волховската електростанция край Ленинград, Каширската електростанция, работеща с кафяви каменни въглища край Москва, Шатурската торфна електростанция, Кизеловската електростанция в Урал, Щеровската електростанция в Донбас и други.

Напрегнатият труд на съветския народ даде невиджани резултати. Към 1931 година, т. е. минималният набелязан 10-годишен срок, планът на електрификацията бе изпълнен с превишение. Страната получи повече от 1,8 милиона киловат-часа мощност от новите големи районни електростанции. Електрификацията на страната стана неоспорим факт.

През първата петилетка, в 1928—32 г. бяха построени още над 20 районни електростанции, в това число и гордостта на съветската енергетика — Днепърската хидроелектростанция, с мощност 560,000 киловат-часа, която бе на времето една от най-големите хидро-електростанции в света.

В течение на 20 години, от 1920 до 1940 години, Съветският съюз излезе по количество на произведена електроенергия от едно из последните, на трето място в света, увеличавайки производството ѝ в сравнение с 1913 година почти двадесет и пет пъти.

Броят на районните електростанции в СССР надмина стотицата. В страната бяха създадени най-големите енергетични системи, които брояха по няколко електростанции с мощност от 100 000 киловата и повече — Московската, Ленинградската, Донбаската, Днепропетровската, Уралската, електростанцията в Баку и Кузбаската електростанция. Тези електростанции са свързани с високоволтни проводници за напрежение от 110,160 и 220 кило-

волта. Съветската индустрия почна да произвежда за електростанциите турбини с мощност от 50 и 100 хиляди киловата в единица, парни котли с производителност 160 тн. пара в час, мощни трансформатори и така нататък.

Съветските енергетици могат да се гордеят заслужено с това, че в СССР бе изработен и монтиран най-големият в света турбо-генератор, с мощност 100 хил. киловата и с 3.000 оборота в минута.

В СССР се приложи, в невиджани за другите страни мащаби, горене на висококачествени въглища и торф в районните електростанции. Въглищата, с калоричност само от 2.500 до 3.000 калории на кг., торфът на буци и ситният торф се използват от електростанциите в СССР с милиони тонове, което позволява да се правят икономии от мазута и висококачествените въглища за енергетични цели и да се намалят далечните превозки на гориво.

Съветските енергетици надминаха всички останали страни, в това число и Съединените щати, по уровня на развитието на термофикацията — даване на използвана от електростанциите пара за нуждите на индустрията и за жилищно отопление. В Москва, Ленинград, Харков, Куйбишев, Новосибирск, Магнитогорск, Ярослав и много други градове, стотици индустриални предприятия и хиляди жилищни постройки получават, чрез дълги стотици километри топлопроводи, пара и гореща вода от електростанциите, което дава до 800 000 тона гориво годишно.

Вероломното нападение на хитлеристка Германия над СССР през юни 1941 година, прекъсна творческия труд на съветските енергетици и постави пред тях нови, трудни и сложни задачи.

Работниците от електростанциите в градовете и районите при фронтвата

зона осигуряваха работата на електростанциите в тежките дни на настъпването на немските пълчища, въпреки бомбардировките и артилерийския обстрел.

В същото време отряди от строители-енергетици построиха по бързи методи нови мощни електростанции в източните райони на страната. През годините на войната бе удвоена мощта на електростанциите в Сибир, Урал и Средна Азия, което позволи бързото увеличаване производството на танкове, самолети, оръдия и бойни припаси за героичната Червена армия.

След разгромяването на немците пред Москва и Сталинград, съветските енергетици започнаха нова грамадна работа по възстановяването на енергетиката в освободените от врага райони. Отстъпвайки под могъщите удари на Червената армия, хитлеристките банди разрушиха в безсилната си злоба десетки големи електростанции, с обща мощ повече от 5 милиона киловата, разрушиха бележитото енергетично съоръжение — Днепропетровската хидро-електростанция, Сталингорската и Зуевската електростанции.

За две години възстановителна работа енергетиците възродиха от руините десетки електростанции в Донбас, в Подмосковския район, в Ленинградската област, в Киев, Харков, Минск, Сталинград, Лвов и много други градове.

Само за девет месеца от изтеклата година са възстановени в районните електростанции 14 турбини и 31 котли. Ознаменувайки 28-годишнината от Октомврийската революция и 25-годишнината на плана за електрификацията, съветските енергетици пуснаха в работа в IV квартал около 30 турбо-генератора с обща мощност повече от 500 квт. Редом с построяването на големите електростанции, колхозниците

от съветското село строят около 1000 неголеми хидро-електростанции за електрифицирането на ред селско-стопански работи и за осветяване домовете на колхозниците.

Съветският народ, народ победител, се подготвя с въодушевление за осъществяването на новия петгодишен план за възстановяване и развиване на народното стопанство. В новата петилетка пред съветските енергетици се поставят огромни задачи. Според предварителните данни, мощта на електростанциите през тази петилетка трябва да се увеличи двойно. Предстои да се построят десетки нови електростанции във всички райони на страната. Особено голямо място ще заемат хидро-електростанциите, чиято мощност трябва да се увеличи през време на петилетката тройно. През 1945 година даде първия си ток възродената от развалините Днепровска хидро-електростанция. Предстои да се построят новите големи хидростанции в различните райони на страната: край Москва, в Севера, в Урал, в Средна Азия и в Кавказ.

Десетки нови термо-електростанции ще се построят на базата на местните долнокачествени каменни въглища, шисти и торф. В тях ще се построят машини за високо парно налягане — 110 атмосфери, което ще позволи да се намали значително разходът на гориво.

В големите градове, в Москва, Ленинград, Новосибирск, Горки, Свердловск, Баку, ще бъдат построени нови термо-електроцентрали за снабдяване с използвана пара на индустриалните предприятия и жилищните домове.

На базата на електроенергията от новите електростанции ще работят десетки нови заводи за черни и цветни метали, химически предприятия, текстилни фабрики; ще се увеличи и

снабдяването с електрическа енергия за битови нужди.

Положението преди 25 години, още в първия план за електрификацията на страната основи за стопанското и културно развитие на съветската родина, ще бъдат с нова сила и в огромни мащаби осъществени в новата петилетка за електрификацията на СССР

Н. Романов

ГОРСКИТЕ БОГАТСТВА НА СССР

Значението на горите в народното стопанство на Съветския съюз е много голямо. Това значение порастна още повече във връзка с огромните резултати в областта на развитието на горската химия, постигнати в съветската страна.

Дървесната целулоза, след като премине различни химични процеси, дава на народното стопанство стотици крайно важни продукти. По пътя на химическата преработка от дървесината се получава: терпентин, оцетна киселина, колофониум, различни масла и смола; от смолата — креозот, лизол, фенолни препарати, които се използват като лечебни средства и като изходни материали за получаване на бои, ацетон — за производството на лакове, метил — алкохол, формалин, употребяван при прочистването на семената, и много други. Чрез химичния процес, наричан хидролиза на дървесината, се получава от дървените стърготини и талаш винен спирт, употребяващ се като гориво за моторите, фуражна захар за хранене на добитъка, глицерин, захарин, гликоза, лименова киселина и ред други продукти. Голямо разпространение доби в страната производството на различни изделия от фибър, за който служи в значителна степен като суровина дървесината. Тези изделия са хиляди —

от копчетата и посъдата до запалките и телефонния апарат.

Съветският съюз е най-богатата страна на гори в света. Целият световен горски фонд е равен на 3 милиарда, 31 милиона и 500 хиляди хектара горска площ. Горската площ на Съветския съюз достига до 950 милиона хектара. Следователно, съветската страна владее почти една трета от световните горски богатства. Според данните от 1939 година, запасите от дървесина в СССР се определят приблизително на 45 милиарда кубически метра.

За задоволяване на многообразните нужди на страната от дървесина е достатъчен годишният приръст на горите на СССР, който възлиза на 580 милиона куб. метра. Този приръст е изчислен според минималните пресмятания, като се излиза от средната, сега още невисока норма на производителност на горите на Съюза, в размер 1,3 куб. метра от хектар годишно. Тази норма на приръста може, както показва опитът, да се увеличи двойно и тройно, като се вземат мерки за културни грижи за горите, за борба с горските пожари и горските вредители — насекомите, като се приложат методите за разумна експлоатация на горите, прореждането, разчистването и правилното организиране на сечищата, което се прави вече в Съветския съюз.

В царска Русия, където горите се намираха предимно във владение на помещиците и на частни индустриалци, необходимите грижи за горите липсваха. Експлоатацията се водеше по-някога хищнически.

През периода на съветската власт, при условията на съветското планоно стопанство, можѐ да се направи много за увеличаване на производителността на горите. В ред опитно-показателни горски стопанства годишният приръст

е доведен по методите на рационалните грижи за горите и правилната им експлоатация до 3, 4, и даже 5 куб м, от хектар годишно. Вървейки по-нататък по тоя път, Съветският съюз ще увеличи значително общия годишен прирѣст и няма да прахосва своя основен горски фонд.

Горите на Съветския съюз са разположени главно в източната част на страната. 71% от целия горски фонд се намира в Сибир, 10% — в Даления изток.

Горите във високоиндустриалния Урал възлизат на 4,5% от общия горски фонд на страната. В европейския Север и в северо-западната част на Съюза (Карелофинската ССР, Ленинградската и Мурманската области) са съсредоточени 11% от съюзния горски фонд.

Останалите райони на страната имат малко гори, в тях са съсредоточени само 3,5% от целия горски фонд.

В районите с малко гори съветската държава взема всички мерки за запазване на горите и тяхното възобновяване. Тук са определени водоохранителни, забранени за сечене зони, създадени са охранявани зони, провежда се строга контрола над сечето на дърва, залесяват се нови площи, насаждат се паркови стопанства. Тук горската авиация води активна борба с горските пожари и обезвреждава насекомите-вредители.

В резултат на планомерното развитие на цялото народно стопанство на страната, в резултат на индустриализирането на покрайнините, се отстраняват постепенно трудностите, свързани с неравномерното разпределение на горите в СССР. През годините на съветската власт израстна могъщата индустрия в Сибир и в Далечния изток. Нови железопътни магистрали прорязаха Сибирската тайга. Открит е и Северният морски път. Всичко това приближи индустрията към горските масиви и увеличи използването на да-

лечните горски богатства за нуждите на народното стопанство.

През годините на петилетките в Съветския съюз се създаде силно развита горска и дървообработвателна индустрия. Страната се обогати с многобройни дърворезни заводи и комбинати. Израстнаха първокласни предприятия, работещи с дървен материал: хартийно-целулозни, фурнирни, кибритни и мебелни. Изникнаха горско-химични заводи, спирто-хидролитични заводи, заводи за фибър.

Разработката на горските богатства вече не се води по предишните архаични способности. В горите се появиха тракторите, камионите, криковете, автоматичните триони.

Отделя се голямо внимание на механизацията на дървообработването. Това ще позволи да са задоволят напълно нуждите на страната от дървен материал за възстановяване на разрушените от немско-фашистките завоеватели градове и за провеждане на всички други строителни работи.

С Ш н у р

БЕЛЕЖКИ

В историята на хърватската поезия, след Враз, Мажуранич и Прерадович, безспорно, се налага името на най-крупния хърватски поет — КРАНЬЧЕВИЧ.

Използвайки богатото езиково и формално поетично наследство на своите бележити предходници, Краньчевич внася нова тематика, нов израз и тласка по нови пътища развитието на хърватската поезия.

Хаотичен дух — скептик, безверник, революционер — патриот и дълбоко веруещ във възкресението на неговата поробена родина, в правдата и в човека, Краньчевич, скромен учител, изпратен за наказание в лабиринтите на Босна, написва няколко книги сти-

хове: „Бугаркиня“ (такова име носят народните епични песни построени върху народни исторически предания) (1885), „Избрани песни“ (1898) и др. След неговата смърт (Кранъчевич е роден на 17. II. 1865 в Сен и умира на 29. X. 1908 г.), неговите стихове излизат многократно в Загреб и Белград. По дълбочина, експресивност и неспокойна душевност, Кранъчевич е сходен с нашия Яворов. Стихотворението „Ressuretio“ (Възкресение) е написано върху един мотив, който по-късно, след 30 години, е използван по съвършено независим път от знаменития руски поет Александър Блок в неговата поема „Дванайсете“.

*

Именитата сръбска поетеса ДЕ-САНКА МАКСИМОВИЧ е родена на 3 май 1898 г. в с. Рабровица. Завършила е философски факултет и е гимназиална учителка в Белград.

Десанка Максимович започва своята поетична кариера непосредствено след първата световна война и се утвърди като един първокласен майстор на сръбската поетична реч. По дълбочина, по сила на поетичното чувство и по значимост, смело бихме могли да сравним мястото, което заема Десанка Максимович в сръбската поезия, с мястото на Е. Багряна в нашата поезия. След първата си стихотворна книга „Песни“ (1924), в която преобладават интимни и сърдечни мотиви и тонове, в последните години преди днешната война Десанка Максимович премина към по-социална поетична тематика, без да излиза от своя женствен поетичен свят.

След голямата поетична фигура на Атона Жупанчича, безспорно, днес словенската поезия, така малко позната у нас, се възглавява от АЛОИЗ ГРАДНИК. Роден в Медана, близо до Го-рица, на 3. VIII. 1882 г. Градник се

посвещава на правото и свършва своята кариера като висш съдебен магистрат. Поетичното му дело бива утвърдено твърде късно — през миналата световна война, с първата негова книга „Падащи звезди“ (1916), след което следват още няколко книги стихове — „Горестен път“ (1922), антологичната книга „Светла самота“ (1938) „Вечни кладенци“ (1939) и „Златни стълби“ (1940).

Под силни западни, италиански и френски влияния, неговият съвършен стих е наситен със славословия на родната безплодна земя, с дълбока размисъл върху преходността на живота и всевластието на смъртта.

Стихотворението „Старият часовник говори“ е взето от неговата най-хубава книга „Вечни извори“.

*

ИВО АНДРИЧ, един от всепризнатите майстори на югославската проза, е роден на 10. X. 1892 г. в гр. Травник, Босна, където свършва католическа гимназия, след което следва в Загреб, Виена и Краков. По професия е дипломат.

Започва своята литературна дейност като поет, а после минава изцяло в прозата.

Издал е през 1918 г. „Ex Ponto“ — лирична проза, забележително хубавата повест „Пътят на Алия Джерже-лес“ (1920 г.), сборник разкази „Безпокойства“ (1921), а Сръбската книжовна задруга му издава три тома разкази.

През време на войната — от 1941 до 1945 г. чак до освобождението на Белград, — Иво Андрич се откъсва напълно от активен литературен и обществен живот и затворен в своя дом написва три романа, които излизат един след друг през 1945 г. в Белград: „Мостът на Дрина“, „Травнишка хроника“ и „Госпожица“. Д. П.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
КОНСТАНТИН Н. ПЕТКАНОВ. Белите извори, откъс от роман	1
ГЕОРГИ ТОМАЛЕВСКИ. Изобразителното изкуство—език на вековете, есе	26
Д-Р Л. ЮЛИЯНОВ. Естетическите проблеми на образното изкуство в епохата на Великата френска революция	33
ИВ. П. ОРМАНДЖИЕВ. Възрожденски идеи и мнения за федерация и република	42
СИЛВИЕ СТРАХ. КРАНЪЧЕВИЧ. Resurrectio, прев. Димитър Пантелеев	72
ДЕСАНКА МАКСИМОВИЧ. Балканец, прев. Димитър Пантелеев	74
АЛОИЗ ГРАДНИК. Старият часовник говори, прев. Димитър Пантелеев	76
ИВО АНДРИЧ. Чудото в Олово, разказ, прев. Лилия Кацкова	77
ГЕОРГИ КУЛИШЕВ. Нова България — народна демократическа република	82
АСЕН КЕМИЛЕВ. Средна Европа в конвулсии	91
С. БАХРУШИН. Великият руски народ,	106
М. ФАЙОНОВ. Какво се иска от българския търговец.	111

ПРЕГЛЕД

ЛИТЕРАТУРА И ТЕАТЪР

Николай Дончев. „Култура, цивилизация и демокрация“	
от Петко Войников	120
С. Н. „Подвигът“ от Асен Разцветников	124
С. Н. „Царица Теодора“ от Магда Петканова	126

ПОЛИТИКА

Л. Г. Признаването на правителството	128
Л. Г. Албания, Гърция, Ромъния, Турция, Югославия	131
Л. Г. Новата световна организация за мир и сигурност	134
Л. Г. Атомната енергия	139

СТОПАНСТВО

А. Г. Х. Стопанското положение на България през 1945 г.	147
А. К. Стопанското положение на Балканите	148

СПИСАНИЕ БАЛКАНСКИ ПРЕГЛЕД ИЗЛИЗА ВСЕКИ МЕСЕЦ, ОСВЕН ЮЛИ И АВГУСТ. РЕДАКТИРА КОМИТЕТ. ИЗДАВА ДИРЕКЦИЯТА НА ПЕЧАТНИТЕ ИЗДАНИЯ НА НАРОДНИЯ СЪЮЗ ЗВЕНО. ГОДИШЕН АБОНАМЕНТ 1500 ЛЕВА, ЗА ЧУЖБИНА — 1800 ЛЕВА. АДРЕС: СОФИЯ, УЛИЦА „БАЧО КИРО“, 2

пощ. чек. с/ка 10271